

การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม
อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

นางสาวมุกกรวี จิมพะเนา

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2567
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม
อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2567
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิคไนต์
ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง”
ของ นางสาวมุกกรวี ฉิมพะเนาว์
ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข)

.....ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. วิชรพล พุทธิรักษา)

.....กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. วัลลภ สุขสวัสดิ์)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก / ภายใน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วีระ หวังสัจจะโชค)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก / ภายใน
(ดร. ศิวาภรณ์ ไชยเจริญ)

อนุมัติ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.กรองกาญจน์ ชูทิพย์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปาง
ผู้วิจัย	นางสาวมกรวี นิยมพะเนา
ประธานที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. วิชพร พุทธิรักษา
ประเภทสารนิพนธ์	วิทยานิพนธ์ ปร.ด. รัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2567
คำสำคัญ	การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติ, ถ่านหินลิกไนต์, รัฐองค์กรวม

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง "การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปาง" มีวัตถุประสงค์หลักสองประการ คือ 1) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจบริบทและเงื่อนไขในช่วงปีพ.ศ. 2562 – ปัจจุบันที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปาง และ 2) เพื่อศึกษาทำความเข้าใจกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว และมีคำถามหลักการวิจัย 2 ประเด็น คือ 1) บริบทและเงื่อนไขในช่วงปีพ.ศ. 2562 – ปัจจุบันที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปางเป็นอย่างไร และ 2) ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องมีกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวอย่างไร

ผลการศึกษาพบว่า 1) บริบทและเงื่อนไขที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ มีรากฐานมาจากความต้องการพลังงานในระดับประเทศ การขับเคลื่อนของนโยบายรัฐ และโครงสร้างอำนาจที่เอื้อประโยชน์ต่อภาคเอกชน ปราบปรามการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่เป็นผลสืบเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างรัฐ ทู่น และชุมชน โดยแต่ละฝ่ายต่างมีเป้าหมายและผลประโยชน์ที่แตกต่างและขัดแย้งกัน 2) กลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ ฝ่ายรัฐและทู่นได้ใช้กลไกทางกฎหมาย การบังคับใช้อำนาจรัฐ และการสร้างอุดมการณ์ว่าด้วยการครอบงำการพัฒนา ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นได้ต่อสู้ผ่านการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะ การสร้างองค์ความรู้ทางเลือก การเชื่อมโยงเครือข่ายพันธมิตร และการใช้พื้นที่สื่อในการสร้างอำนาจในการต่อสู้ต่อรอง เพื่อปกป้องสิทธิชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของตน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงหลักเหล่านี้สะท้อนให้เห็นพลวัตของการต่อสู้เชิงอำนาจที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและซับซ้อนในพื้นที่ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้หยุดนิ่งแต่มีการปรับเปลี่ยน ต่อรอง และทำทากันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการผลิตซ้ำและการต่อต้านอำนาจนำที่เกิดขึ้นในบริบทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทย

Title	POLITICS AND CONTROVERSY OVER NATURAL RESOURCES IN LIGNITE FIELDS, BAN BOM SUBDISTRICT, MAE THA DISTRICT, LAMPANG PROVINCE
Author	Mukrawe Chimphanao
Advisor	Associate Professor Watcharabon Buddharaksa, Ph.D.
Academic Paper	Ph.D Dissertation in Political Science – (Type 2.1), Naresuan University, 2024
Keywords	Controversy over Natural Resources, Lignite, Integral State

ABSTRACT

The thesis titled Politics and Controversy over Natural Resources in Lignite Fields, Ban Bom Subdistrict, Mae Tha District, Lampang Province has two main objectives: 1) To study and understand the context and conditions from 2019 to the present that have led to the contestation of natural resources among relevant actors in the Lignite coal deposits in Ban Bom Subdistrict, Mae Tha District, Lampang Province. 2) To study and understand the strategies or approaches employed by relevant actors in contesting resources in the aforementioned area. The research addresses two main questions: 1) What are the contexts and conditions from 2019 to the present that have led to the contestation of natural resources among relevant actors in the lignite coal deposits in Ban Bom Subdistrict, Mae Tha District, Lampang Province? And 2) What strategies or approaches do the relevant actors employ in contesting resources in the area?

The study found that: 1) The contexts and conditions leading to the contestation of natural resources in the area are rooted in national energy demands, state policy implementation, and power structures that favor the private sector. The phenomenon of resource contestation in the area results from unequal power relations between the state, capital, and communities, with each party having different and conflicting goals and interests. 2) The strategies or approaches employed in the struggle over resources in the area show that the state and private sector have utilized legal mechanisms, the enforcement of state power, and the construction of

development-dominated ideologies. In contrast, the local community has resisted through public demonstrations, the creation of alternative knowledge, the formation of alliance networks, and the use of media platforms to build power for negotiation and advocacy, aiming to protect community rights and natural resources in their area. The interactions between these key actors reflect the dynamic and complex nature of ongoing power struggles in the area. These relationships are not static but are continually adjusted, negotiated, and contested, illustrating the processes of both the reproduction and resistance of hegemonic power within the context of natural resource governance in Thai society.

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความเมตตาและความกรุณาจากหลายท่าน ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณอย่างยิ่งต่อ รศ.ดร.วัชรพล พุทธรักษา อาจารย์ที่ปรึกษาของข้าพเจ้า ผู้ได้มอบคำแนะนำอันทรงคุณค่า ชี้แนะแนวทางการทำงานอย่างละเอียดรอบคอบและคอยให้กำลังใจ รวมถึงกระตุ้นให้ข้าพเจ้ามีความมุ่งมั่นในการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จ นอกจากนี้ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ผู้ทรงคุณวุฒิ อันประกอบด้วย รศ.ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข รศ.ดร. วัลลภ สุขสวัสดิ์ ผศ.ดร. วีระ หวังสัจจะโชค และ ดร. ศิวาภรณ์ ไชยเจริญ ทั้งสี่ท่านได้ให้คำแนะนำที่ช่วยเติมเต็มวิทยานิพนธ์ฉบับนี้และทำให้ข้าพเจ้าเกิดการเรียนรู้และเติบโตทางวิชาการอย่างแท้จริง

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่านในพื้นที่วิจัย ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พี่แป่ว” ที่ได้เสียสละเวลา อำนวยความสะดวกและเปิดโอกาสให้ข้าพเจ้าได้เข้าถึงข้อมูลอันมีค่าอย่างลึกซึ้ง บอกเล่าเรื่องราวทั้งข้อมูลเชิงวิชาการ เอกสารสำคัญต่าง ๆ และประสบการณ์ตรงที่เป็นจริงในพื้นที่ และข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ พี่บอส ศิลาทาบัวที่คอยอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่จังหวัดลำปางและให้คำแนะนำเวลาที่ข้าพเจ้าประสบปัญหาหรือติดขัดในการเขียน รวมไปถึงพี่อมสิน นักข่าวสายทหารผู้รักที่อำนวยความสะดวกพาข้าพเจ้าเข้าถึงพื้นที่ศึกษา ข้าพเจ้าซาบซึ้งอย่างยิ่งกับความเอื้อเฟื้อที่ได้รับจากทุกท่าน

นอกจากนี้ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นทุกคน นำโดย ดร.โอฬาร อ่องพะ รุ่นพี่ผู้เป็นต้นแบบกรณีศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ดร.ศิริโสภา สันติทฤษฎีกร พี่สาวผู้เป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่คอยสอบถามความคืบหน้างานของข้าพเจ้าเป็นระยะ ดร. สันทราย วงษ์สุวรรณ น้องสาวที่ให้คำแนะนำและพร้อมช่วยเหลือในทุกเรื่อง รวมไปถึงรุ่นพี่รุ่นน้องร่วมรุ่นทุกคนที่ข้าพเจ้าเอยนามไม่หมดทุกท่าน ล้วนเป็นกำลังใจสำคัญที่ทำให้ข้าพเจ้ามีแรงมุ่งมั่นก้าวผ่านช่วงเวลาที่ทำทนายมาได้ และขอกราบขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ภาควิชารัฐศาสตร์ อันประกอบด้วย พี่ผึ้ง พี่ต่อและพี่อ้อย ที่อำนวยความสะดวกในเรื่องขั้นตอนการดำเนินเอกสารและการประสานงานต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ท้ายที่สุด ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณคุณแม่อันเป็นที่รักยิ่ง ผู้เป็นกำลังใจที่สำคัญที่สุดในชีวิต ความรัก ความห่วงใยและการสนับสนุนอย่างไม่มีเงื่อนไขจากท่านเป็นแรงผลักดันที่ทำให้ข้าพเจ้ามีความมุ่งมั่นและไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ ตลอดเส้นทางการศึกษาและการดำเนินชีวิต หากไม่มีคุณแม่ ข้าพเจ้าก็คงไม่มีโอกาสก้าวมาถึงจุดนี้ได้ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณจากใจอีกครั้งมา ณ โอกาสนี้

มุกกรวี ฉิมพะเนาวิ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
ประกาศศุณูปการ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามงานวิจัย.....	7
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	8
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	8
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม.....	10
2.1 กลุ่มงานที่ศึกษาแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	10
2.2 กลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องสิทธิชุมชน.....	20
2.3 กลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม.....	27
บทที่ 3 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	39
3.1 แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State).....	39
3.1.1 สงครามขับเคลื่อนยึดพื้นที่และสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด.....	43
3.2 แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม.....	44
3.2.1 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร.....	45
3.2.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่.....	48
3.2.3 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม.....	50
3.3 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	53
บทที่ 4 ระเบียบวิธีวิจัย	55
4.1 รูปแบบการวิจัย.....	55
4.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	56
4.3 เครื่องมือการวิจัย.....	58
4.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	60
4.5 แผนการดำเนินการวิจัย.....	61
4.6 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	62

บทที่ 5 บริบทและเงื่อนไขของการช่วงชิงทรัพยากร.....	64
5.1 ว่าด้วยอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในประเทศไทย.....	64
5.2 อุตสาหกรรมถ่านหินลิกไนต์.....	72
5.3 กรณีตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข่ จังหวัดลำปาง.....	76
5.4 รัฐ เอกชน ชุมชนท้องถิ่นกับการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่.....	85
5.5 รัฐองค์กรและสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดกับกลยุทธ์ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	90
5.6 สรุป.....	94
บทที่ 6 กลยุทธ์และแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากร	95
6.1 ปฏิบัติการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข่ จังหวัดลำปาง.....	95
6.1.1 กลยุทธ์การต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่น.....	95
6.1.2 กลยุทธ์ของภาครัฐ.....	108
6.1.3 กลยุทธ์ของภาคเอกชน.....	113
6.2 พลวัตและความท้าทายในการช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์: บทสังเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่น.....	117
บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะการวิจัย	124
7.1 สรุปผลการวิจัย.....	124
7.2 นัยสำคัญทางทฤษฎี.....	130
7.2.1 แนวคิดรัฐองค์กรรวม (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมชี	131
7.2.2 การจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสตรอม.....	134
7.2.3 ความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง (Structural Conflict).....	135
7.2.4 การครอบงำทางเศรษฐกิจและการเมือง.....	136
7.3 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา	138
7.4 การประยุกต์ใช้ผลการศึกษาในเชิงนโยบาย.....	140
7.5 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต	144
บรรณานุกรม	146
ประวัติผู้วิจัย	147

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 ตัวอย่างการกำหนดรหัสผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	58
ตาราง 2 แสดงการเปรียบเทียบการปรับปรุงสาระสำคัญของพระราชบัญญัติแร่.....	67
ตาราง 3 เปรียบเทียบกลยุทธ์ในการต่อสู้ระหว่างภาครัฐ เอกชนและชุมชน.....	126

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	53
ภาพ 2 แผนที่โครงการเหมืองถ่านหินบริเวณตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปาง.....	78
ภาพ 3 ชาวบ้านตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปางแสดงการคัดค้านการทำเหมืองแร่.....	79
ภาพ 4 ชาวบ้านตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข จังหวัดลำปางแสดงการคัดค้านการทำเหมืองแร่.....	80
ภาพ 5 การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในเรื่องการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่.....	81
ภาพ 6 สื่อการเรียนรู้ทรัพยากรในชุมชน “แม่กองรักเหง้าชีวิต”.....	98
ภาพ 7 ชาวบ้านในชุมชนรวมตัวกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกรณีการทำเหมืองแร่ในพื้นที่.....	99
ภาพ 8 การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในประเด็นผลกระทบจากการทำเหมืองแร่.....	100
ภาพ 9 ชาวบ้านในชุมชนแสดงออกเชิงสัญลักษณ์คัดค้านการทำเหมืองแร่.....	100
ภาพ 10 ชาวบ้านในชุมชนยื่นหนังสือคัดค้านการทำเหมืองแร่ในพื้นที่ต่อต้านการเหมือง.....	101
ภาพ 11 แพลตฟอร์มเฟซบุ๊กในการนำเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เกี่ยวกับประเด็นการทำเหมืองแร่ในพื้นที่	102
ภาพ 12 แพลตฟอร์มเฟซบุ๊กในการนำเสนอภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในชุมชน และความผูกพันของชาวบ้านกับพื้นที่	102
ภาพ 13 องค์กรภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมนำเสนอข้อมูลเชิงวิชาการ เรื่องทรัพยากรในพื้นที่	103
ภาพ 14 องค์กรภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมเผยแพร่ข้อมูลเชิงวิชาการ และวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงการเหมืองถ่านหินในพื้นที่.....	103
ภาพ 15 สื่อท้องถิ่นนำเสนอสถานการณ์และความคิดเห็นของชาวบ้านในพื้นที่.....	104
ภาพ 16 สื่อท้องถิ่นนำเสนอสถานการณ์และการคัดค้านเหมืองแร่ของชาวบ้านในพื้นที่.....	104
ภาพ 17 สื่อช่อง ThaiPBS นำเสนอข่าวการคัดค้านขอประทานบัตรเหมืองแร่ ในตำบลบ้านบอมอำเภอมะเข จังหวัดลำปาง	105
ภาพ 18 แผนภาพแสดงกลยุทธ์การต่อสู้คัดค้านเหมืองแร่ของชาวบ้านในชุมชน.....	106
ภาพ 19 กระบวนการขอประทานบัตรการทำเหมืองแร่	109
ภาพ 20 แผนภาพแสดงกลยุทธ์ของภาครัฐในการจัดการทรัพยากร	111
ภาพ 21 แผนภาพแสดงกลยุทธ์ของภาคเอกชนในการดำเนินโครงการ	115
ภาพ 22 องค์ความรู้งานวิจัย	140

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยมโลกทำให้เกิดการสร้างระบบผูกขาดการจัดการทรัพยากรเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและส่งเสริมให้ภาคเอกชนส่งเสริมความมั่งคั่งจากทรัพยากรธรรมชาติ ภายใต้การพัฒนาตามบริบททุนนิยมโลกนี้เอง ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติและการผนวกรวมทรัพยากรภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมเข้าด้วยกัน นำไปสู่การขยายตัวของระบบการผลิตเพื่อขาย รัฐมีอำนาจในการครอบครองและจัดการทรัพยากรในลักษณะรวมศูนย์ ในขณะเดียวกันรัฐก็แปลงทรัพยากรเหล่านี้ให้เป็นกรรมสิทธิ์และสินค้าของภาคเอกชน ทำให้เกิดระบบผูกขาดทรัพยากรสองด้าน (กฤษฎา บุญชัย, 2553) ซึ่งการผลิตเพื่อขายภายใต้การสนับสนุนของรัฐได้สร้างแรงกดดันให้มีการแปรรูปทรัพยากรเป็นสินค้า (commodification of natural resources) ที่กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความเจริญก้าวหน้าด้านต่าง ๆ ของสังคม นำมาสู่การระดมใช้ทรัพยากรกันอย่างเข้มข้น ภายใต้แรงกดดันของการผลิตเชิงพาณิชย์ อย่างไรก็ตาม ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยใช้ระบบเศรษฐกิจแบบผสม (Mixed Economy) และอยู่ภายใต้โครงสร้างการตลาดและกลุ่มทุนผูกขาด (Monopoly Capitalism) นั่นคือจะมีนายทุนใหญ่กลุ่มหนึ่งที่มีอำนาจในการควบคุมตลาดและเข้าไปมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายของรัฐและสร้างกลไกหนึ่งเดียวในการขูดรีดทางเศรษฐกิจและครอบงำทางการเมืองเพื่อเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มตนในลักษณะการรักษอำนาจและผลกำไร ในขณะที่รัฐตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มทุนหรืออาจเป็นพวกเดียวกันในลักษณะการร่วมมือระหว่างกลุ่มทุนกับนักการเมืองและเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อหาทางปกป้องผลประโยชน์ของตนทั้งในระยะยาวและระยะสั้น (วรวิญญู ไรจนพล, 2558) จากความร่วมมือในลักษณะดังกล่าว นอกจากจะทำให้บทบาทด้านเศรษฐกิจของฝ่ายทุนเพิ่มขึ้น ยังเปิดโอกาสให้ฝ่ายทุนมีโอกาสเข้าผลักดันนโยบายของรัฐโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจได้โดยตรง ทั้งนี้ กลุ่มทุนผูกขาดในประเทศไทยประกอบด้วย กลุ่มโทรคมนาคม กลุ่มน้ำมัน กลุ่มคอมพิวเตอร์ กลุ่มเคมีภัณฑ์ กลุ่มรถยนต์และจักรยานยนต์และกลุ่มปูนซีเมนต์ เป็นต้น (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542) นอกจากนี้ยังมีการใช้กลไกตลาด (Market Mechanism) มาเป็นเครื่องมือหลักในการจัดสรรทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจมากกว่าอำนาจรัฐ ซึ่งจากมุมมองการใช้ทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์และความคิดเกี่ยวกับมูลค่าในระบบตลาด การให้ค่าทรัพยากรว่าเป็นเพียงปัจจัยการผลิตและทุนทางเศรษฐกิจที่มีราคาต่ำงวด สามารถนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายได้เช่นนี้

นำมาซึ่งการเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (วัฒนา สุกัญศีล, 2539) ภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนทรัพยากรให้กลายเป็นสินค้าเพื่อขายและการเอื้อประโยชน์ของภาครัฐต่อภาคเอกชนนี้จึงเป็นสิ่งที่รัฐใช้ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการแก่งแย่ง ช่งชิงสิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้อำนาจรัฐและพลังของระบบตลาดได้เปลี่ยนทรัพยากรของส่วนรวมให้กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนผู้เคยมีสิทธิในการจัดการและใช้ทรัพยากรส่วนร่วมค่อย ๆ สูญเสียสิทธินั้นไป เกิดเป็นสถานะที่เรียกว่า “การกลายเป็นชายขอบ” (Marginalization) (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2546) การที่ชาวบ้านถูกปิดกั้นสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรนี้เอง ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนกับชุมชน นำไปสู่การคัดค้านอำนาจการจัดการของภาครัฐหรือการเข้ามาถือครองกรรมสิทธิ์โดยภาคเอกชน เกิดเป็นขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อทวงคืนสิทธิในการจัดการทรัพยากรให้แก่ชุมชนท้องถิ่น (อนุสรณ์ อุณโณ, 2547)

นับจากอดีตเป็นต้นมา ถ่านหินจัดเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญชนิดหนึ่ง จึงมีการสำรวจและพัฒนาทรัพยากรถ่านหินเพื่อใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม เช่น กลุ่มประเทศในยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น เนื่องจากถ่านหินมีปริมาณสำรองมากมายและกรรมวิธีการขุดถ่านหินขึ้นมาใช้ประโยชน์ไม่ยุ่งยากซับซ้อน อีกทั้งมีราคาถูกกว่าน้ำมันปิโตรเลียมจึงมีการนำถ่านหินมาใช้ประโยชน์อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะการผลิตกระแสไฟฟ้า การผลิตปูนซีเมนต์ การถลุงโลหะ การทำถ่านกัมมันต์ (activated carbon) การบ่มใบยาสูบ เป็นต้น ในส่วนของประเทศไทยพบว่ามีปริมาณสำรองถ่านหินอยู่มากกว่า 2,000 ล้านตัน (กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน, ม.ป.ป.) ส่วนใหญ่พบบริเวณภาคเหนือของประเทศ โดยเป็นถ่านหินชนิดลิกไนต์ (Lignite) บิทูมินัส (bituminous) และซับบิทูมินัส (sub-bituminous) รวมถึงถ่านหินชนิดแอนทราไซต์ (anthracite) ที่พบปริมาณไม่มากนักบริเวณจังหวัดเลย (อนุตร จำลองกุล, 2549) ทรัพยากรถ่านหินเริ่มมีบทบาทในประเทศไทยนับแต่ปีพ.ศ. 2427 ในฐานะเป็นวัตถุดิบสำหรับผลิตกระแสไฟฟ้าและถูกนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในกิจการรถรางและรถไฟ อีกทั้งยังนำไปใช้ในอุตสาหกรรมเชิงพาณิชย์ เช่น โรงบ่มยาสูบ และการผลิตปูนซีเมนต์ เมื่อถ่านหินเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในเชิงเศรษฐกิจจึงส่งผลให้รัฐเข้าอ้างสิทธิ ควบคุมและรวมศูนย์อำนาจการจัดการไว้ที่ส่วนกลาง เช่น การยกเลิกการต่อสัมปทานเหมืองถ่านหินบ้านดอนของเอกชนหลังหมดอายุสัมปทานบัตร โดยให้รัฐเข้าดำเนินการต่อเอง มีการจัดตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาเพื่อทำหน้าที่ดูแลออกใบอนุญาตเกี่ยวกับการตรวจหาแร่และการทำเหมืองทั่วราชอาณาจักร รวมทั้งการตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์กรพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์และเปิดดำเนินการเหมืองลิกไนต์แม่เมาะอย่างเป็นทางการ จากการดำเนินการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างความชอบธรรมในการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรโดยรัฐแต่เพียงผู้เดียว รัฐมองทรัพยากรถ่านหินว่าเป็น “สิ่งของ” หรือ “สินค้า” แทนการมองว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติใน

แก่ที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม และยกสถานะถ่านหินให้มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งในด้านของการผลิตกระแสไฟฟ้าและอุตสาหกรรมเชิงพาณิชย์ นำไปสู่การควบคุมผูกขาดอำนาจบริหารจัดการทรัพยากรโดยรัฐและลดทอนสิทธิของชาวบ้านในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ

รัฐบาลได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่อเป็นกรอบสำหรับการพัฒนาประเทศไทยขึ้นในปี พ.ศ. 2504 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทรัพยากรแร่ในประเทศไทย ถ่านหินเริ่มมีบทบาทอย่างมากในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ มีการสำรวจปริมาณสำรองของทรัพยากรแร่เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการผลิตภาคอุตสาหกรรมภายในและบางส่วนทำการส่งออกขายเพื่อนำรายได้เข้าประเทศ รวมทั้งพัฒนาเทคนิคและวิธีการสำรวจทรัพยากรแร่ธาตุที่มีความทันสมัยมากขึ้น เช่น การสำรวจธรณีฟิสิกส์ การสำรวจทางธรณีเคมี เพื่อแสวงหาแหล่งแร่สำหรับวิเคราะห์ประเมินความสมบูรณ์ ปริมาณสำรองของทรัพยากรแร่และความคุ้มค่าต่อการลงทุนในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งมีการพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านธรณีวิทยาและเทคโนโลยีผลิตแร่ร่วมกับต่างประเทศ มีการแสวงหาแหล่งแร่เพื่อประโยชน์ทางการพาณิชย์และชักชวนให้ภาคเอกชนเข้ามาขออาชญาบัตรเพื่อทำการสำรวจแร่ร่วมกับกรมทรัพยากรธรณีที่เป็นหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การเข้ามาของกลุ่มทุนทั้งในและนอกประเทศที่เข้ามาขออาชญาบัตรในการสำรวจและขอประทานบัตรเพื่อทำเหมืองแร่ (นัฐวุฒิ สิงห์กุล, 2554) โดยพื้นที่แหล่งแร่ประเทศไทยจำแนกกลุ่มแร่ออกเป็น 4 ประเภทหลัก ได้แก่ กลุ่มแร่เชื้อเพลิง กลุ่มหินประดับและหินอุตสาหกรรมก่อสร้าง กลุ่มหินอุตสาหกรรมซีเมนต์ กลุ่มแร่โลหะและแร่โลหะ ทั้งนี้ ตลอดระยะเวลาของการพัฒนาประเทศไทย ทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินได้ถูกนำมาใช้เป็นจำนวนมากในด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม โดยเฉพาะแร่ในกลุ่มพลังงานอย่างถ่านหินและแร่ในกลุ่มก่อสร้าง เช่น หินปูน ยิปซัม และมีความต้องการใช้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จาก 195.7 ล้านตันในปีพ.ศ. 2553 เป็น 259.9 ล้านตันในปีพ.ศ. 2562 หรือเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 2.9 ต่อปี และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามความต้องการใช้แร่สำหรับอุตสาหกรรม เช่น อุตสาหกรรมผลิตไฟฟ้า อุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ อุตสาหกรรมก่อสร้าง อุตสาหกรรมเซรามิก อุตสาหกรรมแก้วและกระจก เป็นต้น ทำให้การผลิตแร่ของไทยถูกใช้สำหรับอุตสาหกรรมภายในประเทศเพิ่มมากขึ้น จากสัดส่วนร้อยละ 91.6 ของการผลิตแร่ทั้งหมดในปีพ.ศ. 2553 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 97.3 ในปี พ.ศ. 2562 (คณะกรรมการนโยบายบริหารจัดการแร่แห่งชาติ กรมทรัพยากรธรณี, 2563)

ทั้งนี้ จากการสำรวจแหล่งถ่านหินในประเทศไทยโดยกรมทรัพยากรธรณี พบว่า ประมาณร้อยละ 99 เป็นถ่านหินประเภทลิกไนต์ที่มีคุณภาพค่อนข้างต่ำ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณภาคเหนือและภาคใต้บางส่วน โดยมีจำนวนทั้งหมด 43 แหล่ง มีปริมาณทรัพยากรถ่านหินรวมประมาณ 2,007 ล้านตัน แบ่งเป็นแหล่งถ่านหินที่พัฒนาแล้ว 14 แหล่งและแหล่งถ่านหินที่ยังไม่ได้พัฒนา จำนวน 29 แหล่ง โดยแหล่งถ่านหินที่ใหญ่ที่สุดและมีการผลิตมากที่สุดอยู่ที่เหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปาง (คณะกรรมการพลังงาน สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2562) อย่างไรก็ตาม นอกจากอำเภอแม่เมาะ ยังมีแหล่งถ่านหินที่

พัฒนาแล้วและยังไม่ได้พัฒนากะจายอยู่ในจังหวัดลำปางอีกจำนวน 9 แห่ง หนึ่งในจำนวนนั้นคือแอ่งแม่ทะ มีปริมาณสำรองถ่านหินราว 22.49 – 55 ล้านตัน โดยเป็นแหล่งถ่านหินที่ยังไม่ได้พัฒนา ซึ่งในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ มีภาคเอกชนเข้าไปสำรวจพื้นที่เพื่อขอสัมปทานเหมืองแร่ ประเภถลิกไนต์เพื่อนำไปใช้ในการผลิตปูนซีเมนต์ อย่างไรก็ตาม จากบทเรียนที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเหมืองแร่กับสิทธิชุมชนได้ปรากฏให้เห็นในหลายพื้นที่ของประเทศไทย อาทิเช่น โครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี โครงการเหมืองแร่ตะกั่วคลิตี้ อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี รวมทั้งกรณีความขัดแย้งที่เด่นชัดของโครงการเหมืองลิกไนต์แม่เมาะ จังหวัดลำปางที่เกิดปัญหาก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์รั่วไหลจนส่งผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมในชุมชน แม้จะมีการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางด้านสุขภาพ แต่กระบวนการดังกล่าวกลายเป็นเครื่องมือของกลุ่มทุนและขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนอย่างแท้จริง ทั้งนี้จากหลักการในเรื่องของความยุติธรรมทางนิเวศอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่การพัฒนาของรัฐในพื้นที่ของแต่ละท้องถิ่น นั่นคือการที่รัฐอนุญาตให้กลุ่มทุนเข้าไปดำเนินโครงการพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ โดยอ้างว่าเป็นความชอบธรรมในการพัฒนาเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการพัฒนาของประเทศ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543)

การยึดถือแนวทางทุนนิยมของรัฐบาลที่นำมาซึ่งการแสวงหาแหล่งพลังงานเพื่อพัฒนาประเทศ โครงการขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นหลายโครงการได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ดังเช่นโครงการเหมืองและโรงไฟฟ้าแม่เมาะที่รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์เพื่อดำเนินกิจการลิกไนต์และทำการเปิดเหมืองแม่เมาะ ทั้งนี้ ถ่านหินลิกไนต์ที่แอ่งแม่เมาะ จังหวัดลำปาง พบว่ามีปริมาณถึง 120 ล้านตัน และสามารถขุดขึ้นมาใช้เพื่อผลิตถ่านหินลิกไนต์จำหน่ายเป็นเชื้อเพลิงโดยเฉพาะพลังงานไฟฟ้า ซึ่งในปีพ.ศ. 2515 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยได้ขยายโครงการผลิตไฟฟ้าโดยใช้ถ่านหินลิกไนต์เป็นเชื้อเพลิงและเพิ่มกำลังผลิตถ่านหินลิกไนต์จากปีละแสนกว่าตันเป็นนับล้านตัน เหมืองแม่เมาะจึงขยายพื้นที่กว้างขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อผลิตและจ่ายกระแสไฟฟ้าจากภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง เชื่อมต่อไปยังจังหวัดต่างๆทั่วประเทศ เช่น ภาคกลางจนถึงกรุงเทพมหานครรวมถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ณัฐวรรณ ธรรมวัชรกร, 2555) อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของโรงไฟฟ้าแม่เมาะ มีรายงานถึงผลกระทบในด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัยของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบบริเวณเหมืองและโรงไฟฟ้าแม่เมาะอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยซึ่งมีสถานะเป็นองค์กรที่รัฐจัดตั้งขึ้น เนื่องจากการปล่อยก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ในปริมาณที่เกินมาตรฐานของโรงไฟฟ้าแม่เมาะทำให้ชาวบ้านในชุมชนเจ็บป่วยและผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย ชาวบ้านจึงได้ออกมาประท้วงและชุมนุมกันเพื่อเรียกร้องให้ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ไขปัญหา นำไปสู่การยื่นคำร้องต่อศาลปกครองสูงสุด ในปีพ.ศ. 2546-2548 ให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) จ่ายเงินค่าชดเชยให้แก่ชาวบ้านที่ได้รับความเสียหาย

และเปลี่ยนระบบทำเหมืองที่ทำผิวดินไชประทานบัตรหลายข้อ อาทิเช่น การใช้ถ่านหินลิกไนต์คุณภาพต่ำในการผลิตกระแสไฟฟ้าโดยไม่ได้บำบัดอากาศเสียให้ได้มาตรฐานก่อนปล่อยออกสู่บรรยากาศ ทำให้เกิดฝุ่นหินละอองและซัลเฟอร์ไดออกไซด์ฟุ้งกระจายก่อให้เกิดความเสียหายกับชุมชนโดยรอบ รวมไปถึงการกระทำผิวดินไชตามมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมหลายประการและเปลี่ยนแปลงวิธีการทำเหมืองโดยไม่ได้รับอนุญาต (พิชัย พิชมงคล, 2552) ทั้งนี้ การต่อสู้ระหว่างชุมชนกับภาครัฐในครั้งนี้กินระยะเวลายาวนานถึง 11 ปี การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้ยื่นอุทธรณ์และยื่นอุทธรณ์ขอเงินเยียวยาชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบตามคำพิพากษาชั้นต้น แต่กลับทุ่มงบประมาณผลิตซ้ำวาทกรรม “พลังงานถ่านหินสะอาด” บนหนังสือหลัก ในขณะที่ชาวบ้านที่เจ็บป่วยจากการได้รับก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ในปริมาณที่เกินมาตรฐานส่วนหนึ่งเสียชีวิต อีกส่วนหนึ่งศาลไม่รับฟ้องเพราะขาดเอกสารใบรับรองแพทย์ ทำให้เหลือผู้ฟ้องคดีเพียง 131 ราย จนในที่สุดในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2558 ศาลปกครองสูงสุดได้พิพากษาให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ชดเชยค่าเสียหายจำนวน 25 ล้านบาท ไม่รวมดอกเบี้ย 7% ผู้รับค่าเสียหายสูงสุดคือผู้เสียชีวิต เป็นจำนวนเงิน 240,000 บาท ไม่รวมดอกเบี้ย 7% นับจากวันที่ฟ้องร้องคดี (บำเพ็ญ ไชยรักษ์, 2558) ถือเป็นคดีประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อแสวงหาความยุติธรรมทางนิเวศของชาวแม่เมาะที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองด้วยการรวมกลุ่มกันเรียกร้องและร่วมกันแก้ไขปัญหาในเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อาจกล่าวได้ว่า แนวทางการพัฒนาตามแบบทุนนิยมของประเทศไทยที่ใช้อำนาจผลักดันจากบนลงล่างได้ทำร้ายวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น นโยบายหรือโครงการใหญ่ของรัฐได้ชุดรีดทรัพยากรจากชุมชนเพื่อนำไปป้อนให้กับการบริโภคและภาคอุตสาหกรรมอย่างไม่รู้จบ สร้างความเดือดร้อนและความสูญเสียให้แก่ชาวบ้านที่ต้องกลายเป็นผู้เสียสละอย่างไม่มีทางเลือกเพื่อตอบสนองแนวทางการพัฒนาของรัฐ

ในพื้นที่ตำบลบ้านบอมอำเภอมะเมาะ หนึ่งในแหล่งถ่านหินที่ยังไม่ได้พัฒนาของจังหวัดลำปาง มีการขออนุญาตสำรวจพื้นที่กว่า 900 ไร่โดยบริษัทเอกชนเพื่อดำเนินการขอสัมปทานเหมืองลิกไนต์ไปใช้ในกระบวนการผลิตปูนซีเมนต์ ซึ่งหากเทียบกับแผนการขุดเจาะพื้นที่ทำเหมืองถ่านหินในพื้นที่อื่น โครงการเหมืองถ่านหินแม่เมาะมีข้อได้เปรียบในเรื่องการลดต้นทุน เนื่องจากเส้นทางการขนส่งถ่านหินจากเหมืองไปยังโรงงานปูนซีเมนต์ใกล้ที่สุด อย่างไรก็ตาม ความใส่ใจจากปัญหาและผลกระทบจากกรณีเหมืองแม่เมาะอันนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและชุมชน ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบ้านบอมอำเภอมะเมาะ จังหวัดลำปางได้ตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการเหมืองถ่านหินดังกล่าวทั้งในด้านวิถีชีวิต สุขภาพและสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เขตสัมปทานเหมืองครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำของลำห้วยแม่กอง ห้วยไพรและห้วยมหารธรรมที่ไหลเข้าสู่อ่างเก็บน้ำแม่กอง มีสภาพเป็นป่าสมบูรณ์และเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรร่วมกัน หากเหมืองถ่านหินนี้ผ่านการเห็นชอบให้ดำเนินการ แหล่งความมั่นคงทางอาหารและพืชสมุนไพรจะถูกทำลายลง นอกจากนี้ การ

เปิดหน้าดินเพื่อขุดถ่านหินออกมาทำให้เกิดการชะล้างของตะกอนดินลงสู่ลำน้ำและอ่างเก็บน้ำ และมีความเป็นไปได้ที่จะเกิดการปนเปื้อนสารพิษที่ปล่อยออกมาจากเหมืองถ่านหิน ทั้งในชั้นดินและน้ำ แม้ถ่านหินจะถูกขุดไปหมดแล้วแต่ผลกระทบเหล่านี้จะยังคงมีอยู่เป็นเวลาหลายปี รวมไปถึงปัญหาเรื่องมลพิษทางอากาศและหมอกพิษ ชาวบ้านในชุมชนจึงออกมาคัดค้านโครงการเหมืองถ่านหินดังกล่าว รวมทั้งการส่งหนังสือร้องเรียนไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อชี้ให้เห็นว่าการทำประชาพิจารณ์ของภาครัฐขาดความชัดเจนและไม่ชี้แจงผลกระทบของโครงการอย่างรอบด้าน อย่างไรก็ตาม แท้จริงแล้วบริษัทเอกชนดังกล่าวได้ทำการสำรวจแอมเพมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2547 เพื่อขอสัมปทานพื้นที่ทำเหมืองลิกไนต์รวมกันกว่า 958.50 ไร่ และในปีพ.ศ. 2562 ทางบริษัทได้ดำเนินการยื่นคำขอประทานบัตรการทำเหมืองประเภทที่ 3 ชนิดเหมืองแร่ถ่านหิน จำนวน 4 คำขอ ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6 ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยเริ่มทำการรังวัดกำหนดเขตพื้นที่คำขอประทานบัตรตั้งแต่วันที่ 22 เมษายน 2562 ซึ่งพื้นที่คำขอประทานบัตรมีจำนวนทั้งสิ้น 4 แปลง มีเนื้อที่รวม 958 ไร่ 2 งาน 1 ตารางวา มีหมู่บ้านและพื้นที่ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนบ้านกิ้ว ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนบ้านบอม วัดบอมหลวง โรงเรียนบ้านบอมและโรงเรียนแม่ทะพัฒนาศึกษา ทางทิศตะวันออก และชุมชนบ้านเด่น ชุมชนบ้านแม่วะ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยชุมชนที่อยู่ใกล้กับบริเวณคำขอประทานบัตรมากที่สุด คือพื้นที่ชุมชนบ้านบอม ทั้งนี้ ความตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในชุมชนได้นำไปสู่ข้อถกเถียงและกระแสการคัดค้านต่อต้านการทำเหมืองแร่อย่างเข้มข้นจากคนในชุมชนบ้านบอม แม้ว่าสถานะของโครงการเหมืองถ่านหินลิกไนต์ดังกล่าวจะยังคงอยู่ในความไม่ชัดเจนว่าจะดำเนินการต่อไปหรือไม่ อย่างไร ชาวบ้านในชุมชนยังคงดำเนินการเคลื่อนไหวคัดค้านอย่างต่อเนื่องผ่านกลยุทธ์และรูปแบบการต่อสู้ที่หลากหลายจนถึงปัจจุบัน จากปรากฏการณ์การต่อสู้ทางการเมืองในพื้นที่ดังกล่าวจึงนำมาสู่ความสนใจในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เพื่อทำความเข้าใจถึงพลวัตของความขัดแย้ง กระบวนการช่วงชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากร และกลไกการต่อสู้ ต่อรองของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้โดยทำการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2562 จนถึงปัจจุบัน

ในงานศึกษาเรื่องการเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางเป็นกรณีศึกษาที่มีความสำคัญเนื่องจากพื้นที่นี้แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และชุมชนท้องถิ่นในการช่วงชิงสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้อย่างชัดเจน และเป็นพื้นที่ที่มีการปะทะกันระหว่างกรอบการพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐผลประโยชน์ของกลุ่มทุนและสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น พื้นที่นี้จึงเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความชอบธรรม (Legitimation) ในการเข้าถึงและควบคุมบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ โดยมีมิติทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน ซึ่งในงานศึกษาเรื่องนี้ได้นำแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของอันโตนิ

โอ กรัมซีและแนวคิดเรื่องสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of position) ในการทำความเข้าใจกระบวนการที่รัฐและกลุ่มทุนพยายามสร้างฉันทามติหรือครองอำนาจนำ (Hegemony) ในการกำหนดทิศทางทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และขณะเดียวกันได้ใช้แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ทำให้เห็นถึงการต่อต้านและตอบโต้จากภาคประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่นในการปกป้องสิทธิและทรัพยากรในพื้นที่ของตน นอกจากนี้ ความน่าสนใจของพื้นที่ศึกษานี้ยังอยู่ที่มิติเชิงนิเวศวัฒนธรรม กล่าวคือ ถ่านหินลิกไนต์ไม่ได้เป็นเพียงทรัพยากรที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่ยังเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่มักถูกละเลยในการกำหนดนโยบายดำเนินโครงการต่าง ๆ ของภาครัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น จากกรณีดังกล่าว งานศึกษานี้จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาทำความเข้าใจเงื่อนไข บริบทที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ รวมทั้งกลยุทธ์หรือกระบวนการช่วงชิงทรัพยากรดังกล่าวจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในพื้นที่อย่างไร โดยวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) และสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of position) ของอันโตนิโอ กรัมซี ที่ชี้ให้เห็นว่าการจัดการและควบคุมทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว ไม่ได้เป็นเพียงการดำเนินนโยบายของรัฐผ่านกลไกทางกฎหมายหรืออำนาจบังคับเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการสร้างและรักษาอำนาจของรัฐและกลุ่มทุนที่ใช้ทั้งกลไกการบังคับ ควบคู่กับการผลิตซ้ำอุดมการณ์ผ่านสถาบันในสังคม (Civil Society) เพื่อให้ประชาชนยอมรับต่อโครงสร้างอำนาจและนโยบายการพัฒนาในนามของประโยชน์ส่วนรวมและการพัฒนาประเทศ แต่แท้จริงแล้วการจัดสรรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่เป็นไปเพื่อสนองตอบต่อผลประโยชน์ของรัฐและกลุ่มทุนเป็นสำคัญ ผลที่เกิดขึ้นคือชาวบ้านในชุมชนบ้านบอมสูญเสียสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของตน ถูกจำกัดบทบาทในการมีส่วนร่วมและถูกทำให้ยอมรับต่ออุดมการณ์การพัฒนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างที่เป็นผลมาจากการครอบงำทางอำนาจในระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทย

1.2 คำถามงานวิจัย

1. บริบทและเงื่อนไขในช่วงปีพ.ศ. 2562 – ปัจจุบันที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางเป็นอย่างไร
2. ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องมีกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจบริบทและเงื่อนไขในช่วงปีพ.ศ. 2562 – ปัจจุบันที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

2. เพื่อศึกษาทำความเข้าใจกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ โดยทำการศึกษาในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
2. ขอบเขตด้านระยะเวลา ระหว่างปี พ.ศ. 2562 – ปัจจุบัน
3. ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษากระบวนการบริหารจัดการและการเข้าใช้ประโยชน์ทรัพยากรในพื้นที่ระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ภาครัฐ เอกชน และชุมชน รวมถึงศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องทั้งสามฝ่ายในการบริหารจัดการทรัพยากรดังกล่าว ทั้งนี้ งานศึกษานี้ใช้แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) และ สงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ของอันโตนิโอ กรัมสกี เป็นกรอบในการวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจกลไกการใช้อำนาจของรัฐและกลุ่มทุน ผ่านการใช้ทั้งอำนาจบังคับและการสร้างอุดมการณ์ที่มีบทบาทในการครองอำนาจนำ (Hegemony) และสร้างความชอบธรรมผ่านการครอบงำการพัฒนาเพื่ออ้างสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ในขณะเดียวกัน ชุมชนท้องถิ่นได้ทำการต่อสู้ ต่อรองการครอบงำของรัฐและเอกชนผ่านกลไกการสร้างอุดมการณ์ท้าทายองค์ความรู้กระแสหลักและเคลื่อนไหวคัดค้านต่อสู้โครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรมดังกล่าว ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นภาพรวมของความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทย

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจบริบทและเงื่อนไขที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ที่ทำให้ต้องรู้เกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ภาคเอกชนและชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่เฉพาะ เป็นการวิเคราะห์ให้เห็นว่าแต่ละฝ่ายมีเป้าหมาย ผลประโยชน์และอำนาจต่อรองอย่างไร และมีปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองหรืออุดมการณ์แบบใดที่เอื้อให้เกิดการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการวางแผน กำหนดนโยบายหรือ

ออกแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ และลดความขัดแย้งเชิงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2. ทราบถึงกลยุทธ์และแนวทางการต่อสู้ของตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว ที่จะทำให้ทราบข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับวิธีการและกลยุทธ์ที่รัฐ ภาคเอกชนและชุมชนใช้ในการต่อสู้ ต่อรองเพื่อช่วงชิงสิทธิในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการใช้อำนาจรัฐ การใช้กลไกทางกฎหมาย การสร้างอุดมการณ์ครอบงำการพัฒนา การเสนอผลประโยชน์ ตลอดจนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้สามารถนำไปใช้ในการออกแบบนโยบาย หรือการวางแผนทางพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมและการจัดการข้อขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อการวางยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนสิทธิและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นให้สามารถต่อรองกับโครงสร้างอำนาจรัฐและกลุ่มทุนได้อย่างเป็นธรรม

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งทำความเข้าใจบริบทและเงื่อนไขที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างกลไกทางกฎหมายของรัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจเข้าควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ อิทธิพลของกลุ่มทุน การเอื้อผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มทุน และทำความเข้าใจกลยุทธ์ กระบวนการต่อสู้ต่อรอง เพื่อช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ดังกล่าว ในบทนี้ เป็นการทบทวนวรรณกรรมที่ผู้เขียนได้ทำการศึกษาจากเอกสาร หนังสือ ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์และตอบคำถามงานวิจัย ซึ่งผู้เขียนจะเริ่มจากการกล่าวถึงกลุ่มงานที่ศึกษาแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเริ่มจากการตั้งคำถามถึงความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรในบริบทของการเพิ่มขึ้นของประชากรอันนำไปสู่การแย่งชิงใช้ประโยชน์จนทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมลงและอาจหมดไป ถัดมาเป็นกลุ่มงานที่ศึกษาในเรื่องของสิทธิชุมชนที่พัฒนามาจากแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน การให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จนเกิดเป็นแนวคิดสิทธิชุมชน และกลุ่มสุดท้ายเป็นงานศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เริ่มจากการศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งทางสังคมและการเรียกร้องผลประโยชน์ในกรอบของทฤษฎีมาร์กซิสม์ ความแตกต่างระหว่างการเมืองแบบเก่าและการเมืองแบบใหม่ที่พัฒนาไปสู่การศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

2.1 กลุ่มงานที่ศึกษาแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ส่งผลให้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดถูกใช้ประโยชน์มากขึ้นตามไปด้วย จนนำไปสู่การร่อยหรอและภาวะเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการขบคิดและตั้งคำถามถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ได้อย่างเพียงพอสำหรับคนรุ่นหลัง

เกี่ยวเนื่องกับประเด็นดังกล่าวกาเรต ฮาร์ดิน (Garrett Hardin, 1968) ออกมาตั้งคำถามถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่เป็นของส่วนรวม (Common-pool resource: CPR) ที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ว่า เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติบนโลกนี้มีอยู่อย่างจำกัด เมื่อมีประชากรมากขึ้นจะมีการจัดการใช้ทรัพยากรอย่างไร เพราะแต่ละคนต่างคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่พึง

ได้รับจึงพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ นำไปสู่การเสื่อมโทรมของทรัพยากร แนวคิดนี้ถูกเรียกว่า โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (The tragedy of commons) มีลักษณะสำคัญคือไม่สามารถกีดกันผู้ที่จะมาใช้ประโยชน์ได้และมีลักษณะของการแย่งแย่งกันใช้ประโยชน์ ทั้งนี้ Hardin ได้เสนอแนวทางในการจัดการทรัพยากรคือ ให้อำนาจในการควบคุมบริหารจัดการและเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ทรัพยากร โดยออกกฎหมายสิ่งแวดล้อมและนโยบายเพื่อให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม หรืออาจให้ภาคเอกชนเข้ามามีบริหารจัดการผ่านการให้สัมปทาน เพื่อให้ผู้ได้รับสัมปทานดูแลรักษาทรัพยากรเป็นอย่างดี มิเช่นนั้นหากทรัพยากรเสื่อมสภาพก็จะไม่สามารถได้รับประโยชน์หรือรายได้จากแหล่งทรัพยากรนั้น ๆ ซึ่งตามทัศนะของ ฮาร์ดิน เป็นการปฏิเสธบทบาทการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนและมองว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ (Garrett Hardin, 1968)

ต่อมา ในงานของ อีลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom, 1990) ได้ท้าทายแนวคิดที่ ฮาร์ดิน (Hardin) ได้เสนอไว้ ออสโตรม มองว่า ข้อสมมติเกี่ยวกับปัจเจกชนและสถานการณ์ที่ปัจเจกชนเผชิญตามแนวคิดดั้งเดิมนั้นมีมุมมองที่แคบเกินไป กล่าวคือ สภาพแวดล้อมที่ผู้ใช้ทรัพยากรอยู่มีความไม่แน่นอนและมีเหตุผลจำกัด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้ใช้ทรัพยากรเผชิญกับสภาพแวดล้อมที่มีความสลับซับซ้อนและมีความเชื่อมโยงกันทั้งในเชิงนิเวศและเชิงสังคม ดังนั้น การกระทำของผู้ใช้ทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบต่อบริบทต่าง ๆ ทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ทรัพยากรและระบบทรัพยากร ออสโตรม แสดงให้เห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนสามารถร่วมมือกันจัดการทรัพยากรร่วมได้โดยไม่ต้องให้รัฐมาควบคุมหรือมอบกรรมสิทธิ์ให้แก่เอกชน เนื่องจากชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้เชิงพื้นที่ในระบบนิเวศและรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ หรือที่เรียกว่าหลักการออกแบบกติกา (Design principle) มีทั้งสิ้น 8 ข้อประกอบด้วย

1. ความชัดเจนของขอบเขต ได้แก่ การระบุให้ชัดเจนว่าใครเป็นผู้มีสิทธิ์และไม่มีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ โดยทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างชาวบ้านในพื้นที่ รวมไปถึงการระบุขอบเขตของพื้นที่ทรัพยากรร่วมที่คนในชุมชนต้องดูแลจัดการกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น
2. ความสอดคล้องระหว่างกฎระเบียบต่างกับเงื่อนไขของท้องถิ่น ได้แก่ กฎระเบียบในการบำรุงรักษาทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ สอดคล้องกับสภาพสังคมและธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น รวมถึงความสอดคล้องกันระหว่างการใช้ประโยชน์กับการบำรุงรักษา กล่าวคือ กำหนดให้ผู้ที่ใช้ประโยชน์มากต้องเป็นผู้แบกรับภาระต้นทุนในการบำรุงรักษาและฟื้นฟูมากตามการใช้งาน

3. กำหนดให้ผู้ใช้ทรัพยากรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกกฎกติกาและการปรับปรุงการจัดการทรัพยากรร่วมกัน
4. มีการติดตามและดูแล ผู้ใช้ประโยชน์ว่าได้บำรุงรักษาหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามกติกาที่วางไว้หรือไม่ รวมทั้งตรวจสอบดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ
5. มีขั้นตอนในการลงโทษผู้ละเมิดกฎระเบียบ นั่นคือ การใช้ระบบลงโทษจากสถานเบาไปหาหนักแก่ผู้ที่กระทำความผิดเพื่อป้องกันยับยั้งไม่ให้ผู้กระทำความผิดซ้ำ
6. มีวิธีการหรือกลไกในการจัดการความขัดแย้งที่รวดเร็ว มีต้นทุนต่ำและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น
7. สิทธิในการจัดการทรัพยากรดังกล่าวของชุมชนต้องได้รับการยอมรับจากรัฐ ทั้งสิทธิในการสร้างกฎระเบียบ การบำรุงรักษาทรัพยากรและการใช้ประโยชน์
8. เนื่องจากระบบทรัพยากรและการจัดการตั้งอยู่และเชื่อมโยงกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น ดังนั้น กติกาและการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะต้องเชื่อมโยงและสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า

จากมุมมองของ ออสโตรม มีจุดเน้นสำคัญอยู่ที่การมีส่วนร่วมของชุมชนและชี้ให้เห็นว่า การกำหนดกฎกติกาในการจัดการทรัพยากรโดยผู้ใช้ทรัพยากรสามารถเป็นไปได้และมีประสิทธิภาพดีกว่าเนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศและรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ๆ หากทุกฝ่ายมีโอกาสได้พูดคุยแสดงความคิดเห็นร่วมกัน ก็จะสามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ (Elinor Ostrom, 1990)

ในประเด็นของความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร มีผลมาจากความขัดแย้งเรื่องระบบกรรมสิทธิ์และสถาบันที่ควบคุมการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรที่มีสิทธิที่หลากหลายและมีลักษณะทับซ้อนกัน เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างอ้างสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของกลุ่มตน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ (2543) อธิบายความหมายของระบบกรรมสิทธิ์ตามแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง ว่าหมายถึงโครงสร้างของสิทธิและหน้าที่ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับผู้อื่นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร โดยกรรมสิทธิ์ คือการมีอำนาจควบคุมผลประโยชน์ที่เกิดจากทรัพยากรนั้น ซึ่งคนกลุ่มหนึ่งจะได้รับการคุ้มครองสิทธิก็ต่อเมื่อผู้อื่นให้ความเคารพสิทธินั้น (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543) ทั้งนี้ เบอร์กีส (Berkes, 1989) ได้แยกประเภทกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรตามสิทธิในการครอบครองออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (Private property regimes) ได้แก่ทรัพย์สินที่บุคคล เอกชน หรือนิติบุคคลเป็นเจ้าของ มีอำนาจในการควบคุมทรัพย์สินโดยสมบูรณ์ เช่น ที่ดิน ขยายหาดบางพื้นที่ หรือเกาะในบางประเทศ เป็นต้น

2. ระบบกรรมสิทธิ์ที่รัฐเป็นเจ้าของ (State-property regimes) นั่นคือทรัพย์สินที่รัฐมีอำนาจในการควบคุมการใช้ทรัพย์สินนั้น โดยผ่านหน่วยงานภาครัฐหรือให้ออกชนเช่าทำประโยชน์ในระยะเวลาที่กำหนด เช่น เหมืองแร่ ที่ดิน ป่าไม้ ทะเล พื้นที่อนุรักษ์ เป็นต้น
3. ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (Communal property regimes) คือทรัพย์สินที่ชุมชนหรือกลุ่มคนเป็นเจ้าของและจัดการทรัพยากรร่วมกัน มีกฎกติกาการจัดการและการปฏิบัติร่วมกันที่ชัดเจน เช่น ป่าชุมชน พืชพันธุ์เลี้ยงสัตว์ เหมืองฝายและหนองบึง
4. ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access regimes) คือทรัพย์สินที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของควบคุมดูแล ไม่สามารถครอบครอง แบ่งแยกการใช้หรือการเข้าถึงได้อย่างชัดเจน ทุกคนสามารถใช้ได้ เช่น น้ำในแม่น้ำลำคลอง อากาศ บรรยากาศ เป็นต้น (Berkes, F., 1989)

เช่นเดียวกับ กังวาลย์ จันทโรติ (2541ข) ที่แบ่งระบบกรรมสิทธิ์ทรัพยากรตามประเภทความเป็นเจ้าของ ดังนี้

1. ทรัพยากรที่เป็นสาธารณะสมบัติ (Common property) มีลักษณะคล้ายกับทรัพยากรที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของแน่ชัด จึงเป็นของทุกคนในสังคม สามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้อย่างเสรี
2. ทรัพยากรที่เป็นของรัฐ (State property) ซึ่งรัฐเป็นเจ้าของอย่างชัดเจน หากต้องการใช้ทรัพยากรเหล่านี้จะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐก่อน
3. ทรัพยากรที่เป็นของชุมชน (Communal property) คือทรัพยากรที่เป็นของทุกคนที่อาศัยในชุมชน ที่ปกติรัฐจะเป็นผู้มอบให้กับชุมชน โดยชุมชนจะได้รับสิทธิในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากรัฐ แต่ต้องปฏิบัติตามกฎกติกาที่ชุมชนได้กำหนดเอาไว้ รวมทั้งหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรนั้น ไม่สามารถโอนหรือขายให้บุคคลหรือนิติบุคคลอื่นได้ หากชุมชนไม่ต้องการครอบครองทรัพยากรนั้นแล้ว จะต้องคืนสิทธิในการครอบครองให้แก่รัฐ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของทรัพยากรประเภทนี้ ได้แก่ ป่าชุมชน
4. ทรัพยากรของบุคคลหรือนิติบุคคล (Private property) ทรัพยากรประเภทนี้จะต้องมีกฎหมายรับรองการครอบครองของบุคคลหรือนิติบุคคลที่ชัดเจน สามารถขาย ให้เช่าหรือให้ผู้อื่นยืมได้ อาจได้รับหรือไม่ได้รับผลตอบแทนก็ได้ หากมีผู้บุกรุกเข้าไปใช้ทรัพยากรชนิดนี้โดยไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ครอบครองจะถูกฟ้องร้องและชดเชยค่าเสียหายตามกฎหมาย (กังวาลย์ จันทโรติ, 2541ข)

ในขณะที่ Schlager & Ostrom (1996) ได้แบ่งระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่

1. สิทธิในการเข้าถึง หมายถึงสิทธิในการกำหนดพื้นที่ทางกายภาพและได้รับประโยชน์จากทรัพยากร
2. สิทธิในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากทรัพยากร

3. สิทธิในการจัดการ กำหนดกฎเกณฑ์ แบบแผนการใช้ทรัพยากรและทำให้ทรัพยากรอยู่ในสภาพดี

4. สิทธิในการกำหนดผู้มีคุณสมบัติในการเข้าถึงทรัพยากรและใครบ้างที่ไม่มีสิทธิ

5. สิทธิในการถ่ายโอน คือการขายหรือให้บุคคลอื่นเช่า

สิทธิทั้ง 5 ระดับอาจเป็นอิสระต่อกัน เช่น ผู้มีสิทธิในการเข้าถึงอาจไม่มีสิทธิในการเก็บเกี่ยว หรือ ผู้มีสิทธิเก็บเกี่ยวอาจไม่มีสิทธิในการจัดการ เป็นต้น ชเลกเซอร์ และ ออสโตรม (Schlager & Ostrom) เรียกผู้มีสิทธิในลักษณะนี้ว่า proprietor ทั้งนี้ ผู้มีสิทธิครบทั้ง 5 ระดับจึงจะถือว่าเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วม (Schlager & Ostrom, 1986) นอกจากนี้ ยศ สันตสมบัติ (2540) และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) อธิบายว่า เนื่องจากทรัพยากรมีจำนวนจำกัด มีคุณค่าและความจำเป็นต่อมนุษย์ ทำให้มนุษย์ต้องการครอบครองและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรจึงกลายเป็นทรัพย์สินของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีสิทธิเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพย์สินดังกล่าวนั้นก็คือ ทรัพยากร การมีสิทธิในทรัพย์สินต้องสามารถบังคับได้ตามกฎหมายหรือภายใต้ข้อตกลงร่วมกันของสังคม

จากแนวคิดเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า กังวาลย์ จันทรโชติและ Berkes ได้แบ่งกลุ่มกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรอย่างชัดเจนว่าทรัพยากรนั้นเป็นสิทธิของใคร ตัวอย่างเช่น ป่าไม้ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ หรือ ป่าชุมชน เหมืองฝาย เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมหรือของชุมชน ในขณะที่ Schlager & Ostrom, ยศ สันตสมบัติ และอานันท์ กาญจนพันธุ์ กำหนดระบบกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรโดยใช้ระบบของการเข้าถึงและความสัมพันธ์ทางสังคม

ในส่วนของประเทศไทย อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่เกิดขึ้นนั้น ก่อให้เกิดแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันบนเงื่อนไข 3 ประการได้แก่ 1) องค์กรทางสังคมในการจัดการทรัพยากร กล่าวคือ รูปแบบการจัดการทรัพยากรในระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและเอกชนมักผูกติดอยู่ในหน่วยของพื้นที่และทรัพยากร เช่น การแบ่งที่ดินออกเป็นแปลง ๆ การกำหนดเขตพื้นที่ป่าของรัฐ การกำหนดเขตพื้นที่หาปลาในทะเล เพื่อควบคุมกิจกรรมและการเข้าถึงทรัพยากรจากประชาชนหรือบุคคลอื่น หรือการใช้แนวเขตแดนเป็นหน่วยพื้นที่ในการจัดการทรัพยากร ตลอดจนการจัดระเบียบและกฎเกณฑ์ผ่านการออกกฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายที่ดิน กฎหมายป่าไม้ แต่กระบวนการเหล่านี้มักละเลยหรือไม่ยอมรับสิทธิในทรัพยากรร่วมของชุมชนท้องถิ่น 2) อำนาจในการจัดการทรัพยากรของรัฐและปัจเจกจะเกิดขึ้นเมื่อมีการตรากฎหมาย การออกระเบียบและการสถาปนาอาณาเขตดินแดนหรือพื้นที่ กรณีที่เป็นทรัพยากรของรัฐหน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจเกี่ยวข้องกับทรัพยากรนั้นจะมีอำนาจในการกำกับดูแลและการใช้ประโยชน์ เช่น ทรัพยากรแร่อยู่ในกำกับของกรมทรัพยากรธรณี ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในกำกับของกรมป่าไม้ เป็นต้น ดังนั้น ลักษณะการใช้อำนาจจึงรวมศูนย์อยู่ที่รัฐที่มีสิทธิขาดในการตัดสินใจกำหนดรูปแบบการใช้ และ

การจัดการทรัพยากร ในขณะที่ประชาชนมีหน้าที่ปฏิบัติตาม หากประชาชนละเมิดหรือฝ่าฝืนข้อกำหนดที่รัฐวางไว้จะถูกลงโทษตามกฎหมาย และ 3) ความสัมพันธ์ของทรัพยากรทรัพยากรส่วนรวมกับคน ให้ความสำคัญกับสิทธิในการใช้บนพื้นฐานของระบบคุณค่าในแง่ของมุมมองธรรมชาติ เช่น กฎเกณฑ์ที่เป็นจารีตท้องถิ่น ความรู้ในระบบธรรมชาติของท้องถิ่น รวมถึงองค์การทางสังคมที่มีบทบาทในการเอื้อให้สิทธิการใช้มีอำนาจบังคับใช้ได้ อย่างไรก็ตามสิทธิในการใช้จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อชุมชนหรือสังคมให้การยอมรับจึงจะถือว่ามี การขอขบธรรมเนียม ซึ่งระบบสิทธิในทรัพยากรส่วนมากพบว่าเป็นระบบสิทธิเชิงซ้อนหรือสิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน ทั้งนี้ ชล บุนนาค (2555) อธิบายเพิ่มเติมถึงแนวคิดหลักเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรว่ามีอยู่ด้วยกัน 2 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดที่เชื่อว่าการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพคือการให้รัฐหรือเอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ทรัพยากร ส่วนอีกกระแสหนึ่งคือแนวคิดที่ทรัพยากรเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนและควรมีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน โดยตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของแนวคิดกระแสแรกคือ การประกาศเขตป่าสงวนอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและพื้นที่ป่าของรัฐ การให้สัมปทานป่าไม้ของชุมชนซึ่งแนวคิดนี้ได้รับความนิยมในสังคมน้อยลงไปมากแล้ว เพราะในหลายกรณีพิสูจน์ว่าการดำเนินการของรัฐไม่มีประสิทธิภาพมากพอในการบริหารจัดการทรัพยากรและการที่รัฐให้สัมปทานแก่เอกชนก็ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลง เช่นในกรณีการเสื่อมโทรมของป่าชายเลน ในขณะที่กระแสการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนถูกให้ความสำคัญมากขึ้น เพราะพิสูจน์ให้เห็นว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรทั้งในแง่ของการดูแลและการกระจายผลประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ชล บุนนาค, 2555)

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรส่วนมากเป็นการศึกษาในเรื่องของระบบสิทธิและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร รวมถึงการศึกษาปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการจัดการทรัพยากร ดังเช่นในงานของ ยศ สันตสมบัติ (2542), วิเชียร อันประเสริฐ (2547) และ อุไรวรรณ แสงศร (2547) อธิบายถึงระบบกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับทรัพยากรร่วมของชุมชนดั้งเดิมในไทยว่ามีมาอย่างยาวนานผ่านหลักความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติหรือข้อห้ามเป็นตัวกำหนดระบบการจัดการ ควบคุม จัดลำดับการใช้และสิทธิว่าใครมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรในชุมชน มีประวัติศาสตร์การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนมาอย่างยาวนาน เช่นเดียวกับงานศึกษาของ สุพรรณิ ไชยอำพร และสุวิมล พิริยธนาลัย (2550) ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวประมง พบว่าการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนแบ่งเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ 1) หลักการพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เป็นสำคัญ ซึ่งคนจะมีสิทธิแค่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเท่านั้นแต่ไม่ใช่สิทธิครอบครอง นอกจากนี้ การใช้ประโยชน์นั้นยังแบ่งออกเป็นสิทธิแบบถาวรและสิทธิแบบชั่วคราว 2) สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร จะมาจากการเป็นสมาชิกของชุมชนประมง หรือได้รับสิทธิจากการแบ่งปันโดยสมาชิกในชุมชน 3) ใช้หลักของผู้อยู่

ใกล้ทรัพยากรและผู้ที่มาถึงแหล่งทรัพยากรก่อนจะเป็นผู้มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้นก่อน รวมทั้งกำหนดการใช้เครื่องมือประมง เช่น ห้ามจับปลาด้วยอวนตาถี่ เป็นต้น 4) ชุมชนมีการควบคุมและตรวจสอบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรว่าได้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้หรือไม่ อย่างไรก็ตามภายหลังระบบสิทธิดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนเริ่มมีปัญหา เนื่องจากภาครัฐเข้ามาอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรและกีดกันสิทธิของชุมชนออกไป ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและชุมชนท้องถิ่น งานของประยงค์ ดอกลำไย (2543) ชี้ให้เห็นการผูกขาดการจัดการป่าไม้โดยรัฐที่มุ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยการโอนสิทธิการทำไม้ทั่วประเทศมาไว้ในกรรมสิทธิ์ของกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. 2440 ทำให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมากนำมาสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชน หรือในงานของ อุดม หนูทอง (2546) และ สมเจตนา มณีโมไนย (2546) ชี้ให้เห็นว่า รัฐประกาศเขตอุทยานและเขตสงวนเลี้ยงสัตว์ทับซ้อนพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นั้นมาก่อน ทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและส่วนราชการ ไม่มีการพูดถึงเรื่องสิทธิของชุมชนที่ตั้งรกรากอยู่ก่อน แต่ส่วนราชการกลับถามหาเพียงเอกสารที่แสดงถึงสิทธิในพื้นที่นั้นจากชาวบ้าน

Blakkie and Pierce (1995) ในชาญยุทธ เทพา (2550) อธิบายถึง สาเหตุหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากการที่รัฐมีเป้าหมายในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางของระบบทุนนิยม จึงมีส่วนในการผลักดันให้รัฐตกเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจที่เข้ามาหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้รัฐยังใช้อำนาจผ่านมาตรการทางกฎหมายอ้างสิทธิในการจัดการและดูแลรักษาทรัพยากร กีดกันการทำกิจกรรมของกลุ่มผู้อยู่อาศัยในชายขอบของสังคม (Marginal Group) ที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตโดยไม่มีอำนาจในการเรียกร้องผลประโยชน์และสิทธิที่สูญเสียไปจากกรณีดังกล่าวได้ ก่อให้เกิดความขัดแย้งในรูปของการแย่งชิงการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น นำไปสู่ความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตของชุมชนและก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและประชาชน (ชาญยุทธ เทพา, 2550) จากปัญหาดังกล่าว งานของ โอฬาร อ่องพะ (2562) ชี้ให้เห็นว่า รัฐสร้างสังคมการเมือง ผ่านการใช้กลไกอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินในสังคมไทย เข้ามาบังคับและควบคุมชาวบ้านให้เกิดความหวาดกลัวเพื่อที่รัฐจะสามารถเข้าไปจัดการควบคุมได้ ในขณะเดียวกันก็สร้างประชาสังคมขึ้น เพื่อสร้างภาพลักษณ์ในการทำงานของรัฐให้ประชาชนรู้สึกเห็นด้วยกับการทำงานของรัฐและสนับสนุน ซึ่งภายหลังเกิดกระแสการตื่นตัวและการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมที่สร้างนิยามการจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินโดยสนับสนุนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านการสร้างนิยามความหมายของการจัดการทรัพยากรในรูปแบบใหม่ เช่น การสร้างความหมายของป่าชุมชน สิทธิชุมชน คนอยู่กับป่า ไร่มุมนเวียน เพื่อนำไปสู่การจัดวางโครงสร้างทางอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรขึ้นใหม่ เช่นเดียวกับ เลิศชาย ศิริชัยและคณะ (2546) เรียกร้องให้ภาครัฐให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการ

ตัดสินใจในการบริหารจัดการทรัพยากร และยอมรับหลักการที่ให้ชุมชนอยู่ร่วมกับทรัพยากรในท้องถิ่นตามวิถีชีวิตเช่นเดิม ไม่แยกเอาทรัพยากรมาอยู่ภายใต้การดำเนินงานของรัฐแล้วเบียดขับชุมชนออกไป

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาประเด็นปัญหาการจัดการทรัพยากรโดยเชื่อมโยงระหว่างเงื่อนไขของการพัฒนาระบบทุนนิยม การใช้นโยบายรัฐหรืออำนาจรัฐที่มีบทบาทต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร ปัญหาเรื่องสิทธิ ระบบกรรมสิทธิ์ การถือครองที่ดิน การต่อต้านของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมไปถึงผลกระทบทางการเมือง โดยให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มผู้สูญเสียผลประโยชน์กับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นกรอบการวิเคราะห์ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงมุมมองปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้ากับโครงสร้างทางสังคม การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายรัฐและทุนนิยม แรงกดดันที่มีต่อผู้กำหนดนโยบาย เนื่องจากนโยบายรัฐไม่ได้เกิดขึ้นจากสุญญากาศทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่เป็นผลมาจากการแย่งชิงกันระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ต้องการกำหนดนโยบายรัฐ เช่น องค์กรเอกชน กลุ่มผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น องค์กรระหว่างประเทศ เป็นต้น การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเน้นที่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ในความสัมพันธ์ทางการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการเมือง รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและตัวบุคคลกับประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ความขัดแย้งเรื่องสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นผลมาจากระบบกรรมสิทธิ์และสถาบันที่ควบคุมการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากร (เพ็ญญา สงวนทอง, 2560) ดังเช่นในงานของ Vandergest & Peluso (1993) ที่ชี้ให้เห็นว่ารัฐสร้างกระบวนการขยายอำนาจเหนือพื้นที่ (Territorialization) เช่น การขยายอำนาจการควบคุมของรัฐผ่านการปกครองท้องถิ่น โดยจัดทำแผนที่หมู่บ้าน ทะเบียนราษฎร์เพื่อเกณฑ์ทหารและมีการจัดสรรที่ดินทำกินโดยออกเอกสารสิทธิและกำหนดให้พื้นที่ที่ไม่มีการถือครองให้อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมป่าไม้ มีการกำหนดพื้นที่ป่าสงวนและเขตพื้นที่อนุรักษ์ การออกกฎหมายต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ควบคุมการใช้ประโยชน์ของที่ดินแต่ละประเภท หรือการให้อำนาจแก่หน่วยงานราชการในการกำกับดูแล เช่น กรมที่ดิน กรมป่าไม้ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นการอ้างแนวคิดทรัพย์สินหรือกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรว่าเป็นของรัฐหรือที่เรียกว่าระบอบทรัพย์สินแบบปัจเจก นำมาสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรและกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น เช่นเดียวกันกับงานของ Neumann (1992) ได้อธิบายถึงการประกาศขยายเขตของรัฐในพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าในเขตภูเขาทางตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศแทนซาเนีย โดยไม่เปิดโอกาสให้กลุ่มชาวนาพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นเข้ามีส่วนร่วม รวมทั้งยังใช้อำนาจรัฐดำเนินการควบคุมพื้นที่ป่าอย่างรุนแรง ส่งผลให้เกิดการต่อต้านจากชาวนาพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นในรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น การเข้าไปเลี้ยงสัตว์หรือลักลอบล่าสัตว์ในเขตห้ามล่าหรือเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น เช่นเดียวกับงานของวรวิทย์ นพแก้ว (2561) ที่นำเสนอปัญหาและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนกะเหรี่ยงในเรื่องของการทำไร่หมุนเวียนบริเวณกลางป่าทุ่งใหญ่นเรศวรในบริบทของการเปลี่ยนแปลงภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยชี้ให้เห็นถึงพลัง

อำนาจจากรัฐและองค์กรภายนอกซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใหม่เข้าไปซ้อนทับกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ ผ่านการสถาปนาระบบกรรมสิทธิ์ให้ทรัพยากรเป็นของรัฐ จากพื้นที่ที่มีความหมายทางวัฒนธรรมของคนกับป่าถูกทำให้เป็นพื้นที่คุ้มครองโดยการกำกับควบคุมผ่านสถาบันรัฐ หรือในงานของอเนก นาคะบุตร (2536) กล่าวถึงสังคมไทยในช่วงปี พ.ศ. 2531 – 2535 ที่เกิดการไหลบ่าของการลงทุนจากต่างประเทศและกระแสการพัฒนาต้องการเปลี่ยนให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ก่อให้เกิดสงครามแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ดังเช่น กรณีโครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ที่รัฐบาลอ้างเหตุผลเพื่อช่วยเหลือประชาชนผู้ยากไร้ด้วยการจัดสรรที่ดินทำกินให้ใหม่ พร้อมออกเอกสารสิทธิให้ แต่แท้จริงแล้ววัตถุประสงค์ที่แท้จริงคือการไล่คนออกจากป่าและแผ้วถางไว้ด้วยการเปิดสัมปทานการตัดป่า เอื้อประโยชน์ให้เอกชนเข้าพื้นที่ปลูกไม้เศรษฐกิจจำพวกยูคาลิปตัส ซึ่งหากชาวบ้านไม่ยินยอมจะถูกบังคับให้อพยพ หลายรายถูกทหารใช้กำลังและบังคับให้รื้อถอนบ้านและมีบางรายถูกทหารพบบ้านเพื่อขับไล่ออกจากพื้นที่ หรือในกรณีของโครงการอีสานเขียวที่รัฐมีนโยบายขับไล่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ถูกประกาศว่าเป็นเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านในช่วงปี พ.ศ. 2529 โดยอ้างว่ามีความจำเป็นต้องอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่เพื่อความมั่นคงของชาติแต่แท้จริงแล้วเพื่อพยายามสลายความเคลื่อนไหวของผู้มีความคิดต่างทางการเมือง คือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคพ.) ภายหลังการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลชาวบ้านหลายครอบครัวก็ได้กลับคืนมายังที่ดินทำกินเดิม (ศรยุทธ ฤทธิพิณ, 2558)

จากงานที่ศึกษาแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติข้างต้น ผู้วิจัยพบว่ารัฐยังคงยึดถือแนวคิดเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ที่คงไว้ซึ่งอำนาจของรัฐ ผ่านการสร้างกลไกทางกฎหมายเพื่อสนับสนุนให้รัฐมีความชอบธรรมที่จะเข้าไปควบคุมการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงอำนาจในการกำหนดการให้กรรมสิทธิ์พื้นที่แก่ภาคเอกชนหรือชุมชนก็จะต้องผ่านการอนุญาตจากภาครัฐเสียก่อน นอกจากนี้ งานศึกษาข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงฐานคิดในเรื่องการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันระหว่างรัฐกับชุมชน นำมาสู่ประเด็นความขัดแย้งในเรื่องสิทธิของการจัดการทรัพยากร จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนในเรื่องการจัดการทรัพยากรมีลักษณะที่รัฐเข้าแทรกแซงและมีบทบาทเหนือชุมชนโดยใช้ระบบกรรมสิทธิ์แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและรวมศูนย์อำนาจการจัดการไว้ที่รัฐด้วยการอ้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความมั่นคงเป็นหลัก เนื่องจากรัฐมีเป้าหมายหลักที่จะใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ในการผลิตเพื่อส่งออกและรองรับอุตสาหกรรม ในขณะที่ชุมชนเป็นผู้ทำการผลิตเพื่อดำรงชีพ ส่งผลให้เกิดกระแสข้อโต้แย้งถึงสิทธิในทรัพยากรที่ไม่ใช่การควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จของภาครัฐ นำมาสู่การพยายามเคลื่อนไหวเพื่อสร้างนิยามการจัดการทรัพยากรใหม่ขึ้นมาต่อสู้ในเรื่องสิทธิในทรัพยากรว่าเป็นสิทธิของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นในการร่วมกับภาครัฐดูแลและการกระจายผลประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าที่รัฐจะคุมอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดไว้แต่เพียงผู้เดียว

จากการทบทวนวรรณกรรมของกลุ่มงานศึกษาแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ยังมีช่องว่างองค์ความรู้ที่สำคัญ กล่าวคือ ในงานกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัญหา ความยั่งยืนของทรัพยากรในบริบทที่ประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว นำไปสู่การแก่งแย่งและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สมดุล นำมาสู่ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรมและขาดแคลน งานศึกษาในกลุ่มนี้มักเน้นถึงระบบสิทธิและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน รวมถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในเรื่องสิทธิในการใช้และจัดสรรทรัพยากร โดยเฉพาะปัญหาการเข้ามามีบทบาทของรัฐในการควบคุมจัดการทรัพยากรภายใต้แนวคิดเรื่องระบบกรรมสิทธิ์และการอ้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความมั่นคงเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม แม้งานศึกษากลุ่มนี้จะสามารถสะท้อนให้เห็นภาพรวมของความขัดแย้งเชิงสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรได้ในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่ปรากฏช่องว่างองค์ความรู้ที่สำคัญในหลายประการ ได้แก่ ประการแรก งานศึกษาที่ผ่านมายังขาดการอธิบายในมิติของการสร้างอุดมการณ์และอำนาจนำที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมในการควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ งานศึกษาในกลุ่มนี้มักมุ่งเน้นที่กลไกทางกฎหมาย ระบบกรรมสิทธิ์ และข้อขัดแย้งในเชิงสิทธิ แต่ละเลยกระบวนการเชิงโครงสร้างที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อทำให้การยึดครองและควบคุมจัดการทรัพยากรมีความชอบธรรมในสังคม ผ่านการผลิตซ้ำแนวความคิดหรืออุดมการณ์ว่าการบริหารจัดการแบบรวมศูนย์นั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ การอธิบายเฉพาะเพียงกลไกทางกฎหมายจึงอาจยังไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจบริบทของปัญหาในเชิงลึก

ประการที่สอง งานศึกษาในกลุ่มนี้ ยังขาดการวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ กลุ่มทุนหรือภาคเอกชนและชุมชน งานศึกษาส่วนใหญ่วางภาพรัฐและชุมชนในลักษณะคู่ขัดแย้งที่อยู่ฝ่ายตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิง หรือวางภาพว่าภาคเอกชนหรือกลุ่มทุนเป็นเพียงผู้แสวงหาประโยชน์ร่วมกับรัฐ แต่ในความเป็นจริง ความสัมพันธ์ในระดับพื้นที่มีพลวัตที่ซับซ้อน มีทั้งความร่วมมือ การต่อรองและความขัดแย้งในหลากหลายมิติ รวมถึงการแบ่งฝ่ายในหมู่ชุมชนท้องถิ่นเอง ซึ่งจากงานศึกษาที่ผ่านมายังไม่สามารถถ่ายทอดให้เห็นถึงพลวัตและความสัมพันธ์ที่หลากหลายระหว่างตัวแสดงเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน ประการที่สาม ยังขาดการศึกษากรณีเฉพาะพื้นที่ที่มีความซับซ้อนทางอำนาจและอุดมการณ์ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น เข้มืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ ที่มีผลกระทบทั้งเชิงโครงสร้างอำนาจ เศรษฐกิจและวิถีชีวิตของชุมชน งานศึกษาที่ผ่านมาเน้นหนักไปที่ประเด็นสิทธิในที่ดิน ป่าไม้ หรือสิ่งแวดล้อมทั่วไป มากกว่าการเจาะลึกในพื้นที่ที่รัฐ กลุ่มทุนหรือภาคเอกชน และชุมชนมีความเกี่ยวพันและเผชิญหน้ากันอย่างซับซ้อนในระดับโครงสร้าง และประการสุดท้าย งานศึกษากลุ่มนี้ ยังขาดการวิเคราะห์เชิงลึกถึงกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ทางอุดมการณ์และการสร้างนิยามใหม่ของสิทธิในการจัดการทรัพยากร แม้งานบางชิ้นจะมีการกล่าวถึงความพยายามของชุมชนในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของตน แต่ยังขาดการวิเคราะห์ว่าการเคลื่อนไหวเหล่านี้มีฐานคิด

และอุดมการณ์ใดเป็นแรงขับเคลื่อน และมีวิธีการสร้างความหมายใหม่เกี่ยวกับสิทธิในการจัดการทรัพยากรอย่างไร ตลอดจนยังขาดการวิเคราะห์ว่าอุดมการณ์และการต่อสู้เหล่านี้ส่งผลอย่างไรต่อโครงสร้างอำนาจและนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐในระยะยาว

2.2 กลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องสิทธิชุมชน

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนพัฒนามาจากกระแสแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (Human Rights) ที่แพร่หลายในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 นำไปสู่จุดเริ่มต้นของระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตยที่มุ่งให้ความสำคัญกับปัจเจกชนว่ามีสิทธิเสรีภาพและความเป็นอิสระที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดไม่ได้ ภายหลังการสิ้นสุดของสงครามเย็น สิทธิมนุษยชนกลายเป็นประเด็นสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สหรัฐอเมริกาที่เป็นประเทศมหาอำนาจในขณะนั้นได้ให้การยอมรับในคำนิยามดังกล่าวและเรียกร้องให้ประชาคมโลกให้ความสำคัญและยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการอบกตติการระหว่างประเทศ นำมาสู่การลงนามในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) (Cingranelli and Richards, 1999) อย่างไรก็ตาม จากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจโลกที่ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อประเด็นทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ส่งผลกระทบให้เกิดภาวะการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ หลายประเทศต่างหันมาให้ความสำคัญกับประเด็นสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (เสนห์ จามริก, 2549) จึงเกิดกระแสการนำแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชนไปเป็นทางเลือกในการสร้างความเข้มแข็งให้กับฐานของสังคม นั่นคือ ชุมชนแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนยังเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับหลักประชาธิปไตยนั่นคือหลักของการมีส่วนร่วมจากประชาชนในทุกระดับ ทุกภาคส่วน โดย Elinor Ostrom (1993-2012) ได้จำแนกลักษณะการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วม ประกอบด้วย 1) สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร (access) เป็นสิทธิในการเข้าไปในพื้นที่เพื่อชมความงามทางธรรมชาติภายในพื้นที่ 2) สิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (withdrawal) เป็นสิทธิที่ชุมชนสามารถนำทรัพยากรในพื้นที่มาใช้ประโยชน์ เช่น การล่าสัตว์หรือการเก็บพืชผลตามฤดูกาล โดยไม่ทำให้สูญเสียพื้นที่ต้นทุนเดิมของทรัพยากร 3) สิทธิในการจัดการ (management) คือ การอนุญาตให้ผู้ได้รับสิทธิสามารถกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและปรับเปลี่ยนสภาพของระบบทรัพยากรได้ 4) สิทธิในการกีดกัน (exclusion) คือสิทธิในการกีดกันผู้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องและกำหนดผู้ที่สามารถเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น ผู้ที่อยู่นอกชุมชนไม่มีสิทธิในการเข้าใช้ เนื่องจากหากทุกคนสามารถเข้าใช้ทรัพยากรในพื้นที่ได้อย่างอิสระ จะส่งผลให้เกิดการเสื่อมโทรมลงของทรัพยากร และ 5) สิทธิในการขายหรือให้ยืมสิทธิทั้ง 4 ประการก่อนหน้า ทั้งนี้ สิทธิบางประเภทชุมชนอาจเป็นผู้กำหนด ในขณะที่สิทธิบางประการอาจถูกกำหนดโดยรัฐ (ชล บุนนาค, 2555)

ในส่วนของประเทศไทย นับจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ได้มีการกำหนดให้รัฐเป็นผู้จัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ทำให้เกิดการผูกขาดอำนาจการจัดการทรัพยากรไว้ที่รัฐและเกิดการบริหารจัดการใช้ประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม นำมาซึ่งสาเหตุของปัญหาการเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ จึงจำเป็นต้องให้ประชาชนในท้องถิ่นที่อยู่อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่นั้น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และเมื่อเกิดการแพร่หลายของแนวคิดแบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดงานวิชาการในประเด็นการเรียกร้องให้ชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ โดยงานวิชาการเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของระบบกฎหมายของรัฐที่ไม่รับรองบทบาทและจารีตประเพณีของชุมชนส่งผลให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร เนื่องจากกรอบคิดเรื่องสิทธิในกฎหมายของไทยยอมรับเพียง 2 สิทธิ ได้แก่ สิทธิในทรัพยากรของรัฐ และสิทธิในทรัพยากรของปัจเจกบุคคล ซึ่งละเลยสิทธิอีกประเภทที่ดูและและจัดการทรัพยากรมาเป็นเวลานานภายใต้ระบบจารีตประเพณีท้องถิ่น นั่นคือสิทธิชุมชน จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องของสิทธิชุมชนเริ่มต้นขึ้นจากประเด็นเรื่องสิทธิของการจัดการทรัพยากร การขยายตัวของอำนาจรัฐที่ใช้กลไกทางกฎหมายและหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาครอบงำและควบคุมชนบท ทำให้ชุมชนสูญเสียสิทธิและความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร ก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนาชนบทของไทย กล่าวคือ ด้านหนึ่งรัฐจำกัดสิทธิของประชาชนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ลดบทบาทและอำนาจของชุมชนท้องถิ่นลง ในขณะที่อีกด้านรัฐก็ต้องการให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทเพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2548) การศึกษาสิทธิชุมชนไทยดำเนินเรื่อยมาจนมีการให้ความหมายสิทธิชุมชนว่าเป็นสิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชนที่ต้องดูแลร่วมกัน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง และกฤษฎา บุญชัย, 2551) ซึ่งยศ สันตสมบัติ ได้อธิบายแนวคิดพื้นฐานของสิทธิชุมชนไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรของชุมชนอยู่บนพื้นฐานของ “ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน” ไม่ใช่สิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดที่มอบอำนาจให้นิติบุคคลหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีอำนาจจัดการทรัพยากรและปิดกั้นกีดกันคนอื่น สิทธิชุมชนจึงต้องพิจารณาระบอบกรรมสิทธิ์และทำความเข้าใจกับระบบการจัดการร่วมและสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร (ยศ สันตสมบัติ, 2547)

จุดเริ่มต้นอย่างเป็นรูปธรรมในประเด็นเรื่องของสิทธิชุมชนในไทย คือการบัญญัติรับรองสิทธิชุมชนเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ทั้งนี้ สมชาย ปรีชาศิลปกุล (2556) ได้ตั้งข้อสังเกตที่มีต่อข้อบัญญัติทางกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่ยังคงมีปัญหาในทางปฏิบัติ ความสำคัญของการองค์กรท้องถิ่นในฐานะตัวแทนภาครัฐในการปกป้องสิทธิชุมชน ความถดถอยของขบวนการสิทธิชุมชนที่เปลี่ยนจากเชิงรุกเป็นการตั้งรับในระดับปัจเจก รวมทั้งตั้งคำถามถึงการเผชิญหน้าต่อความเปลี่ยนแปลงในอนาคตที่อุดมการณ์สิทธิชุมชนจะยังคงเป็นผลต่อไปในสภาวะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวหรือไม่ อย่างไรก็ตาม มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง

ข้อบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนเพิ่มเติมในรัฐธรรมนูญ ฉบับปีพ.ศ. 2550 และพ.ศ. 2560 โดย ฐิติรัตน์ ยะอนันต์ (2563) ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 3 ฉบับ ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 พ.ศ. 2550 และ พ.ศ. 2560 พบว่า มีการบัญญัติรับรองสิทธิชุมชนเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และบัญญัติเรื่องของสิทธิชุมชนไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างต่อเนื่องในปีพ.ศ. 2550 และในปีพ.ศ. 2560 เมื่อเปรียบเทียบรัฐธรรมนูญทั้งสามฉบับในเรื่องของบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน จะพบการเปลี่ยนแปลงในประเด็น ดังต่อไปนี้

ประเด็นแรก เรื่องของสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมต่อการจัดการ การอนุรักษ์ ป่าไม้ การการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อม ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560 กำหนดหน้าที่ของรัฐในการอนุรักษ์ ป่าไม้และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น บริหารจัดการและใช้หรือจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน แต่จะต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในกระบวนการและได้รับประโยชน์จากการดำเนินการดังกล่าวด้วยตามที่กฎหมายบัญญัติ¹ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของสิทธิและการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนจากข้อบัญญัติเดิมในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550

ประเด็นที่สอง ในเรื่องสิทธิของบุคคลและชุมชนในการมีส่วนร่วมในสิ่งแวดล้อม ตามรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 มีความสอดคล้องกันในประเด็นของการประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมต้องมีบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่กฎหมายกำหนดและกำหนดรับรองสิทธิของประชาชนและชุมชนในการฟ้องร้องภาคีรัฐหากไม่ปฏิบัติตามสิทธิที่รับรองเอาไว้ ทั้งนี้ ในฉบับปี พ.ศ. 2550 ได้ตัดประเด็นต่อท้ายเรื่อง “ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ออกไปเพื่อแก้ปัญหาการใช้สิทธิของประชาชนและชุมชนเพื่อให้เกิดการบังคับสิทธิตามรัฐธรรมนูญแบบอัตโนมัติโดยหรือมีสภาพบังคับทันทีไม่ต้องมีกฎหมายลำดับรองออกมารองรับรายละเอียด² เพื่อทำให้การละเมิดสิทธิของชุมชนลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม ในรัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2560 ไม่ได้บัญญัติรับรองสิทธิการมีส่วนร่วมของบุคคลกับรัฐและชุมชน หรือบัญญัติรับรองสิทธิในการฟ้องร้องรัฐตามที่เคยรับรองในรัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับข้างต้นและมีการนำเอาเงื่อนไข “ตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ” กลับมาใช้อีกครั้ง โดยในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2560 มาตรา 43 (2) บัญญัติว่า บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ จัดการ

¹ ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตราที่ 43 และมาตราที่ 57

² ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตราที่ 56 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตราที่ 67

บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ อย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ³

ประเด็นที่สาม เรื่องสิทธิของบุคคลในการแสดงความคิดเห็น ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 มีการบัญญัติให้บุคคลมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจงและเหตุผลจากรัฐ ก่อนการอนุญาต หรือดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่มีผลกระทบหรือส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และรับรองสิทธิการแสดงความคิดเห็นของบุคคลในเรื่องดังกล่าว⁴ อย่างไรก็ตาม ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2560 ไม่ได้รับรองสิทธิการแสดงความคิดเห็นของบุคคลต่อการดำเนินโครงการต่าง ๆ ของรัฐ อย่างที่เคยมีในรัฐธรรมนูญสองฉบับก่อนหน้านี้ แต่มีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดการแสดงความคิดเห็น ของประชาชนในโครงการต่าง ๆ ด้วยการกำหนดเงื่อนไขของการเข้าชื่อกันเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงาน ซึ่งก็ไม่มีเงื่อนไขระบุไว้อย่างชัดเจนว่าต้องเข้าชื่อจำนวนกี่คน และมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดใน เรื่องของสิทธิชุมชน มาตราที่ 67 ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 เป็น หน้าที่ของรัฐ ในมาตราที่ 58 ของ รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2560 กล่าวคือ การกำหนดหน้าที่ของรัฐในเรื่องการจัดทำการประเมินผลกระทบ ทางสิ่งแวดล้อมและจัดการรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้เสียก่อนดำเนินโครงการที่อาจกระทบต่อ สิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง⁵ ซึ่งเป็นการกำหนดหน้าที่และมีสภาพบังคับให้รัฐต้องทำหน้าที่ เป็นฝ่าย จัดการสวัสดิการและเรื่องต่าง ๆ ให้กับประชาชน

ประเด็นเรื่องขององค์การอิสระทางสิ่งแวดล้อม มีความแตกต่างกันคือ รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 มีบทบัญญัติเกี่ยวกับองค์การอิสระเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไว้ในมาตราที่ 56 แต่ไม่มีกฎหมาย ลำดับรองที่กำหนดรายละเอียดว่าองค์การอิสระนั้นมีองค์ประกอบและอำนาจอะไร ต่อมาในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2550 มาตรา 67 ได้กำหนดหน้าที่ขององค์การอิสระทางด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพไว้ อย่างชัดเจนว่ามีหน้าที่ในการให้ความเห็นต่อการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิด ผลกระทบต่อชุมชนในด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ อย่างไรก็ตาม ใน รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560 ได้ตัดประเด็นเรื่ององค์การอิสระทางด้านสิ่งแวดล้อมออกไป ทำให้ กระบวนการก่อนการดำเนินโครงการที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจะเหลือเพียงสองขั้นตอน เท่านั้น นั่นคือ การให้รัฐจัดทำรายงานผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ กับ การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เนื่องจากปัญหาในเรื่องของงบประมาณและการบริหารจัดการงานที่มีความ ซ้ำซ้อนขาดความเป็นอิสระที่แท้จริง

³ ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตราที่ 43

⁴ ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตราที่ 59 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตราที่ 57

⁵ ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตราที่ 67 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตราที่ 58

ประเด็นด้านนโยบายแห่งรัฐเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่มีปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ต่อมาเริ่มมีการกำหนดรายละเอียดการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับประเด็นด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมไว้ในมาตราที่ 85 ของรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550⁶ ซึ่งมีจุดคล้ายกันกับมาตราที่ 72 ของรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560 ในเรื่องของแนวนโยบายของรัฐในประเด็นเรื่องของที่ดิน การวางผังเมือง และการจัดสรรทรัพยากรน้ำ หากสิ่งที่แตกต่างกันคือ ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 มีการกล่าวถึงการรับรองสิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน แต่ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560 มาตราที่ 72 ไม่มีการกล่าวถึงหรือรับรองสิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนและองค์กรปกครองท้องถิ่นแต่ปรากฏบทบัญญัติรับรองไว้ในมาตรา 43 บรรทัดท้ายว่าด้วยการใช้สิทธิของบุคคลและชุมชน ที่หมายความรวมถึงสิทธิที่จะร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือรัฐในเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนหรือชุมชน⁷

หากเปรียบเทียบรัฐธรรมนูญทั้งสามฉบับข้างต้น จะพบว่ารัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2540 มีเนื้อหาที่ครอบคลุมประเด็นการให้สิทธิชุมชนครบถ้วนที่สุด ถึงแม้ว่าต่อมาจะมีการออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 และกฎหมายที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกหลายฉบับ แต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหากลุ่มสิทธิชุมชนได้ในทางปฏิบัติและแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนยังไม่ได้รับการยอมรับ รัฐยังคงมีบทบาทในการกำหนดกติกา นโยบายในการบริหารจัดการทรัพยากรและยังยึดถือแนวคิดกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State property) โดยคงอำนาจการตัดสินใจไว้ที่ภาครัฐเป็นหลัก ทั้งนี้ รัฐธรรมนูญ เสนอให้ภาครัฐมีการปรับปรุงปฏิรูปนโยบายและกฎหมายว่าด้วยสิทธิชุมชนที่มีความชัดเจนรวมไปถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจในการเคารพและผลักดันสิทธิชุมชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนมีบทบาทและมีส่วนร่วมกับภาครัฐในการตัดสินใจประเด็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริง (ฐิติรัตน์ ยะอนันต์, 2563)

งานศึกษาประเด็นสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรส่วนมากจะชี้ให้เห็นและวิเคราะห์ถึงปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่มีรัฐและทุนเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชน ดังเช่นในงานของ อนุสรณ์ อุณโณ (2547) ชี้ให้เห็นว่า รัฐใช้ความรู้ทางนิเวศวิทยาจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ซึ่งรัฐอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรและกำหนดมาตรการในการจัดการควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ มีการประกาศเขตหวงห้าม ดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในพื้นที่ที่รัฐอ้างความเป็นเจ้าของ มองข้ามวิถีระบอบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นสิทธิดั้งเดิม ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมา ทั้งในเรื่องของเขตการใช้พื้นที่ทำกินหรือการใช้ประโยชน์ด้านที่อยู่อาศัย นำไปสู่การเคลื่อนไหวคัดค้านของชุมชนท้องถิ่นที่กระจายไปทั่ว (อนุสรณ์ อุณโณ, 2547)

⁶ ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตราที่ 85

⁷ ดูเพิ่มเติมใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตราที่ 72 และมาตราที่ 43

เช่นเดียวกับงานของ กาญจนา คุ่มทรัพย์ (2558) ที่ชี้ให้เห็นปัญหาของกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ที่สนับสนุนหลักการรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าที่ผูกขาดอำนาจและสิทธิไว้ที่รัฐ ภายใต้ความคิดในลักษณะของสิทธิการกีดกันและสิทธิความเป็นเจ้าของ โดยแบ่งระบบสิทธิออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ สิทธิของรัฐ ผ่านการใช้กลไกทางกฎหมาย การควบคุมพฤติกรรมการใช้และการควบคุมสิ่งการ และสิทธิของปัจเจกในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติผ่านกลไกตลาด แต่ลักษณะของทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรส่วนรวม ดังนั้น ไม่ว่าจะกลไกของรัฐหรือกลไกตลาดเพียงอย่างเดียวหนึ่งไม่สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงควรพิจารณากระบวนการมีส่วนร่วมที่มีลักษณะของการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคม ไม่ผูกขาดระบบสิทธิไว้เพียงรัฐหรือภาคเอกชน เพื่อให้สอดคล้องกับสิทธิชุมชนตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ (กาญจนา คุ่มทรัพย์, 2558)

ในงานศึกษาของ นรเชษฐ ขุนทองเพชร และนฤทธิ์ ดวงสุวรรณ (2559) อธิบายถึงปัญหาในทางปฏิบัติต่อการใช้สิทธิชุมชน ประกอบด้วย 1) รัฐและกลุ่มทุนมีอำนาจเหนือกว่าชุมชน กล่าวคือรัฐมีสิทธิและอำนาจอย่างเต็มที่ในการตัดสินใจอนุญาตหรือต่ออายุประทานบัตรการทำเหมืองหินให้กับภาคเอกชน ซึ่งชุมชนแทบไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หรือหากมีก็เป็นเพียงการทำขั้นตอนรับฟังความคิดเห็นจากคนในชุมชนบางส่วนไม่ได้มาจากการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อีกทั้งมีข้อมูลและรายละเอียดเชิงลึกที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลด้วยตนเองแต่ต้องมาขอจากหน่วยงานภาครัฐ 2) แม้รัฐธรรมนูญมีบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนไว้ แต่หน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่เห็นความสำคัญของสิทธิที่ชาวบ้านพึงมี ปล่อยให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชนหรืออำนวยความสะดวกต่อกลุ่มทุนเอกชนมากกว่า ทำให้ชุมชนไม่เชื่อมั่นในระบบกลไกกฎหมายและมองหน่วยงานของรัฐเป็นฝ่ายตรงข้ามกับชุมชน 3) ชุมชนมีความเห็นที่แตกต่างกัน นั่นคือ คนในชุมชนแบ่งออกเป็นกลุ่มที่ออกมาเคลื่อนไหวคัดค้าน โดยเป็นกลุ่มคนที่ได้รับความเสียหายเดือดร้อนจากการทำเหมืองหิน กับกลุ่มที่ไม่ออกมาเคลื่อนไหว ซึ่งแบ่งออกเป็นอีกสองกลุ่มได้แก่ กลุ่มผู้สนับสนุนที่ส่วนมากเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์หรือมีรายได้จากการทำเหมืองและอีกกลุ่มคือกลุ่มที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดเนื่องจากไม่ค่อยได้รับผลกระทบอะไรจากเหมือง เช่น เสียงรบกวน ฝุ่นละออง หรือการขาดรายได้จากการไม่มีเหมือง จึงไม่สนใจที่จะเคลื่อนไหว จากปัญหาในทางปฏิบัติเหล่านี้ทำให้การเรียกร้องสิทธิชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ (นรเชษฐ ขุนทองเพชร และนฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, 2559) ทั้งนี้ พงศ์เสวก อเนกจางค์พร และนภาพร ศิริบันเทิงศิลป์ (2555) เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหการใช้สิทธิชุมชนในสังคมไทยไว้ว่า ภาครัฐควรยกระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเข้ามาเป็นพลังสำคัญในการกำหนดนโยบาย โดยที่หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน กลุ่มทุนหรืออำนาจใด ๆ จะละเมิดไม่ได้ สร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านสิทธิให้สังคมเข้าใจ ให้รัฐเข้าใจ ว่าอะไรคือพื้นที่แห่งสิทธิที่เรียกว่าชุมชน หากรัฐส่งเสริมสิทธิการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มากขึ้น จะเป็น

ผลดีต่อการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรของประเทศไทยและลดปัญหาความขัดแย้งในเรื่องทรัพยากรระหว่างภาครัฐและชุมชน (พงศ์เสวก อเนกจรรย์พรและนพพร ศิริบันเทงศิลป์, 2555)

จากงานศึกษาในเรื่องสิทธิชุมชนข้างต้น พบว่าแม้จะมีการบัญญัติรับรองเรื่องของสิทธิชุมชนไว้ในรัฐธรรมนูญ รวมถึงกระแสด้านตัวของภาคประชาชนในเรื่องสิทธิชุมชน แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่ายังคงมีปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนได้ในทางปฏิบัติและแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนยังไม่ได้ได้รับการยอมรับโดยเฉพาะจากภาครัฐ ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนอยู่เสมอ เนื่องจากรัฐยังคงยึดถือแนวคิดกรรมสิทธิ์ของรัฐและคงอำนาจการตัดสินใจและกำหนดกฎกติกาไว้ที่ภาครัฐเป็นหลัก เพื่อเป็นการลดความขัดแย้งดังกล่าว ภาครัฐควรปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ของทรัพยากร สนับสนุนส่งเสริมและให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือแสดงความคิดเห็นก่อนที่รัฐจะดำเนินการโครงการต่าง ๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน รวมไปถึงการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านได้ตระหนักรู้และมีความเข้าใจในเรื่องสิทธิของตนเองพึงมี

จากการทบทวนวรรณกรรมของกลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องสิทธิชุมชน พบว่ายังมีช่องว่างองค์ความรู้ที่สำคัญ กล่าวคือ การศึกษาประเด็นสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจพัฒนาการของบทบัญญัติสิทธิชุมชนที่ถูกรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแต่ละฉบับ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่าสิทธิชุมชนยังคงถูกจำกัดขอบเขต ถูกละเมิด หรือไม่ได้รับการยอมรับอย่างแท้จริง โดยเฉพาะจากภาครัฐที่ยังคงยึดมั่นแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ของรัฐเป็นหลัก ทำให้โครงสร้างการจัดการทรัพยากรส่วนใหญ่ยังคงรวมศูนย์อำนาจตัดสินใจและกำหนดกฎกติกาไว้ในมือของรัฐเพียงฝ่ายเดียว ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชนท้องถิ่นที่เรียกร้องสิทธิในการดูแลจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าภาคประชาชนจะเริ่มตื่นตัวและเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิชุมชนมากขึ้น แต่งานศึกษาที่ผ่านมา ยังคงนำเสนอประเด็นความขัดแย้งในกรอบปัญหาเชิงกฎหมายและโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เป็นหลัก โดยมักแสดงภาพความขัดแย้งระหว่าง "รัฐ/กลุ่มทุน" กับ "ชุมชน" ในลักษณะของการปะทะกันโดยตรงและมีจุดยืนที่ขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับพื้นที่ที่มีความซับซ้อนมากกว่านั้น เพราะในหลายกรณีอาจมีตัวแสดงย่อยภายในชุมชนที่เห็นต่าง บางกลุ่มอาจได้รับประโยชน์จากการเข้ามาของรัฐหรือกลุ่มทุน ในขณะที่บางกลุ่มต่อต้านและลุกขึ้นมาต่อสู้ ช่องว่างนี้แสดงให้เห็นว่างานศึกษาในกลุ่มนี้ยังขาดการวิเคราะห์ความซับซ้อนและกลไกปฏิบัติการเชิงอำนาจในระดับพื้นที่ นอกจากนี้ งานศึกษากลุ่มสิทธิชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดการอธิบายเชิงอุดมการณ์ว่าเหตุใดรัฐจึงยังคงรักษาอำนาจในการจัดการทรัพยากรไว้ในมือ ทั้งที่ภาคประชาชนพยายามเคลื่อนไหวต่อรองมาโดยตลอด การวิเคราะห์มักเน้นผลกระทบหรือปัญหาในระดับโครงสร้างและกฎหมาย โดยยังไม่เข้าถึงระดับ “อำนาจนำ” ที่รัฐใช้ผลิตซ้ำความชอบธรรมในการควบคุมและบริหารจัดการทรัพยากร เช่น การอ้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การพัฒนาชาติ หรือประโยชน์ส่วนรวม เพื่อสร้างความยินยอมให้กับ

บทบาทของตน และทำให้การจัดสรรทรัพยากรเป็นไปอย่างไม่เสมอภาค อีกประเด็นสำคัญที่ยังเป็นช่องว่างคือ งานศึกษาจำนวนมากยังขาดการติดตามผลหรือวิเคราะห์พลวัตของการเคลื่อนไหวของชุมชนว่ามีการปรับเปลี่ยนเชิงอุดมการณ์ การต่อรอง หรือข้อเสนอต่อนโยบายอย่างไรหลังจากเกิดการขับเคลื่อนเรียกร้องสิทธิชุมชน นอกจากนี้ แม้งานศึกษาในกลุ่มนี้จะช่วยเปิดพื้นที่อภิปรายเรื่องสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ในระดับหนึ่ง แต่ยังคงมีข้อจำกัดและช่องว่างองค์ความรู้ในหลายมิติ โดยเฉพาะการวิเคราะห์ความซับซ้อนเชิงพื้นที่ กลไกอำนาจในระดับปฏิบัติการ และระดับอุดมการณ์ที่รัฐใช้สร้างความชอบธรรมในการควบคุมบริหารจัดการทรัพยากร รวมถึงการขาดการเชื่อมโยงกับกรอบวิเคราะห์ทฤษฎีทางการเมืองเชิงวิพากษ์ เช่น แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) การครองอำนาจนำ (Hegemony) หรือแนวคิดสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี ที่จะสามารถช่วยวิเคราะห์หรืออธิบายให้เห็นภาพให้เห็นพลวัตเชิงอำนาจความสัมพันธ์เชิงอุดมการณ์ และกลไกการผลิตซ้ำความชอบธรรมที่แฝงอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทุน และชุมชนได้อย่างรอบด้านและลึกซึ้งมากขึ้น

2.3 กลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

การก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในโลกตะวันตกเริ่มมีขึ้นภายหลังช่วงปี 1750 มีลักษณะเป็นกิจกรรมการต่อสู้เรียกร้องต่ออำนาจของผู้ปกครอง มีรูปแบบหรือวิธีการแสดงออกทางการเมือง ได้แก่ การเดินขบวน การประท้วง การประชุมสาธารณะ การร่วมลงชื่อ การจัดตั้งสมาคม การออกแถลงการณ์ การยื่นจดหมาย และการลอบบี้ เป็นต้น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) เป็นเรื่องของการรวมกลุ่มเพื่อกระทำการรวมหมู่ (Collective Action) โดยอาจมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไป อาจแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์หรือมีการจัดตั้งโครงสร้างการเคลื่อนไหวในระดับองค์กรและเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือองค์ประกอบพื้นฐานของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Tilly & Tarrow, 2015) ในช่วงแรกการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะศึกษาในกรอบของทฤษฎีมาร์กซิสม์หรือสังคมนิยมที่มองการกระทำรวมหมู่ว่าเป็นอาการของความขัดแย้งทางชนชั้นและมองว่าชนชั้นเป็นเรื่องของความแตกต่างทางผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจภายในโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางการผลิต-วิธีการผลิต แบ่งชนชั้นใหญ่ ๆ ในสังคมออกเป็น เจ้าที่ดิน นายทุนอุตสาหกรรมและชนชั้นกรรมาชีพ ซึ่งทฤษฎีมาร์กซิสม์วิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้งทางสังคมว่ามาจากผลประโยชน์ทางวัตถุ ก่อให้เกิดตำแหน่งทางชนชั้นและเชื่อมโยงผลประโยชน์ของชนชั้นเข้ากับความขัดแย้งทางสังคมและการเรียกร้องผลประโยชน์นำมาสู่การเคลื่อนไหวทางสังคม (Crook and Pakulski, 1995 ใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) ภายหลังมีการวิพากษ์ทฤษฎีมาร์กซิสม์ว่ามีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์หรือขบวนการทางสังคมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1960 และ 1970 ซึ่งไม่ได้มีฐานจากความขัดแย้งทางชนชั้นหรือความสัมพันธ์ระหว่างทุน-แรงงาน หรือความ

ขัดแย้งที่ตั้งอยู่บนฐานของทรัพยากรทางเศรษฐกิจอันเป็นลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมแบบเก่า หากแต่ปรากฏขึ้นในรูปของขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิและอัตลักษณ์ทางเพศสภาพ ขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยและเปลี่ยนจากความขัดแย้งเดิมคือระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ มาเป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์และการจัดหาสวัสดิการ การต่อสู้เพื่อให้รับรองความแตกต่างหลากหลาย สิทธิในการปกป้องรูปแบบและวิถีการดำเนินชีวิต สิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน เป็นต้น โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านเรื่องสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง นำมาสู่การขยายกรอบการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมใหม่ที่มุ่งตอบคำถามว่าเหตุใดหรือทำไมจึงมีขบวนการทางสังคมใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากกว่าการเน้นในเรื่องของยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี องค์การเคลื่อนไหวและผลสำเร็จหรือล้มเหลวของการเคลื่อนไหวตามการวิเคราะห์แบบเดิม ซึ่งในงานของ Habermas (1973), Touraine (1985) และ Offe (1985) ศึกษาทฤษฎีขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในสังคมตะวันตก อธิบายถึงเหตุกระตุ้นที่นำมาสู่การกระทำการรวมหมู่คือการที่รัฐทุนนิยมสมัยใหม่ต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ความชอบธรรม ในขณะที่ Escobar (1992) และ Palajuri (1991) ศึกษาขบวนการทางสังคมใหม่ในโลกที่สามชี้ให้เห็นว่า วิกฤตการณ์ของรัฐและการพัฒนาที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดการรุกรานวิถีชีวิตปกติของประชาชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นรวมตัวกันเป็นกระบวนการทางสังคมเพื่อกระทำการร่วมตอบโต้วิกฤตอันเกิดจากการปกครองสังคมโดยรัฐที่พวกเขารู้สึกว่าถูกรุกราน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) การเคลื่อนไหวต่าง ๆ เหล่านี้ถูกเรียกรวมกันว่าเป็น “การเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า และ “ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า หรือ ในระดับย่อย” ในประเทศโลกที่สาม

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้สรุปความแตกต่างระหว่างการเมืองแบบเก่าและการเมืองแบบใหม่ไว้ดังนี้ ประการแรก การเมืองแบบใหม่ไม่เชื่อในเรื่องของความเป็นตัวแทนประชาชนของสถาบันหลักทางการเมืองและวิถีคิดของการเมืองแบบเก่าที่แยกและกีดกันบทบาททางการเมืองของประชาชนให้เหลือเพียงสถานะผู้ชมหรือหุ่นเชิดทางการเมืองที่มีหน้าที่เพียงลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเท่านั้น ดังนั้นการเมืองแบบใหม่จึงพยายามให้ประชาชนธรรมดามีบทบาททางการเมืองผ่านขบวนการเคลื่อนไหวในรูปแบบต่าง ๆ มากกว่าการแย่งชิงอำนาจรัฐ ขยายขอบเขตการเคลื่อนไหวในประเด็นของสังคม-วัฒนธรรม กระบวนการทางการเมืองแบบใหม่นี้ยังสอดคล้องกับการวิพากษ์วาทกรรมที่นิยมในการศึกษาการพัฒนาตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1970 ในประเด็นของวาทกรรมการให้อำนาจแก่ประชาชนและวาทกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชน มองอำนาจในเชิงของความสัมพันธ์ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงการจัดกระจายอยู่ทั่วไปในสังคม แตกต่างจากการเมืองแบบเก่าที่มองว่าประชาชนไม่มีอำนาจในตัวเองต้องรอการหยิบยื่นจากผู้อื่น อีกทั้งมองอำนาจแบบกระจุกตัว หยุตน์เหมือนสินคำหรือวัตุ สามารถเข้าไปแย่งชิงเพื่อเป็นเจ้าของหรือเคลื่อนย้ายได้ตามต้องการ ประการที่สอง การเมืองแบบใหม่ไม่ให้ความสำคัญในเรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติ แต่ให้ความสำคัญกับ

ประเด็นปัญหาที่หลากหลายกว่า เช่น ในเรื่องของคุณภาพชีวิต การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นบริบทที่กว้างไกลกว่าพรมแดนของรัฐและอำนาจอธิปไตย เป็นการเมืองที่มีโลกทัศน์ในระดับโลก (the global perspective) แต่เคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นหรือระดับย่อย (local/micro spaces) โดยเชื่อมโยงปัญหาในระดับท้องถิ่น ระดับชาติหรือระดับภูมิภาคว่าเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในระดับโลกด้วย ประการที่สาม กลุ่มคนที่สนับสนุนหรือเป็นฐานให้การเมืองแบบใหม่จะเป็นกลุ่มคนที่ถูกเรียกขานว่า “ชนชั้นกลางใหม่” ที่มีลักษณะเด่นคือเป็นผู้มีการศึกษาสูง รายได้ดี อาศัยอยู่ในเมือง และมีอาชีพในแขนงวิชาต่าง ๆ เช่น แพทย์ นักกฎหมาย วิศวกร สถาปนิก นักบริหาร เป็นต้น โดยชนชั้นกลางใหม่เหล่านี้ไม่พอใจกับสภาพเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่ทำให้คุณภาพชีวิตตกต่ำลง แตกต่างจากการเมืองแบบเก่าที่ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นนายทุน ผู้ประกอบการ ชนชั้นกลางและชนชั้นแรงงาน นอกจากนี้ประเด็นการต่อสู้และข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่เป็นข้อเรียกร้องสำหรับสังคมในวงกว้าง ไม่จำกัดอยู่แค่ผลประโยชน์ของชนชั้นตน แต่ขณะเดียวกันก็เป็นข้อเรียกร้องที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชนชั้นตนด้วย โดยจะเข้าไปร่วมมือกับกลุ่มคนอื่น ๆ ที่ไม่มีบทบาทหรือพื้นที่ในการเมืองแบบเก่า เช่น คนหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้านชนชั้นกลาง กลุ่มคนว่างงานและกลุ่มคนเกษียณอายุ ที่มีเวลาและไม่พอใจกับสภาพชีวิตที่เป็นอยู่ให้เข้าร่วมขบวนการ มากกว่าการมีบทบาทเป็นหัวหอกหรือผู้นำขบวนการอย่างการเมืองแบบเก่า ประการที่สี่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่มีเป้าหมายเด่นชัดอยู่ที่การช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยมหรือความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกร้อง/ต่อสู้เคลื่อนไหว ยกตัวอย่างเช่น ขบวนการสิทธิสตรีใหม่ ที่มีเป้าหมายในการโค่นล้มค่านิยมแบบเก่าที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเพศชายที่คงความเหนือกว่าเพศหญิงในสังคมสู่การสร้างค่านิยมที่สตรีเป็นผู้กำหนดทั้งรูปแบบและวิถีชีวิตของตนเอง ประการสุดท้าย ยุทธศาสตร์หรือวิธีการที่ใช้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ไม่ใช้การประณามประณามต่อรอง หรือการประสานประโยชน์อย่างการเมืองแบบเก่า แต่เลือกใช้วิธีการเผชิญหน้า การปะทะหรือแตกหัก ดังจะเห็นได้จากภาษาที่ใช้ในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง มักค่อนข้างแข็งทื่อ ชัดแจ้งและมีลักษณะคล้ายการยื่นคำขาด เช่น ยุทธการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ยุทธการตัดไม้ทำลายป่า เป็นต้น เนื่องจากเป้าหมายที่ต้องการสร้างค่านิยมหรือความหมายใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกร้องมากกว่าการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปอย่างการเมืองแบบเก่า อีกทั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ไม่มีทรัพยากรที่จะนำไปแลกเปลี่ยนในการเจรจาต่อรอง ยกเว้นยุติการเคลื่อนไหว เนื่องจากไม่ใช่กลุ่มผลประโยชน์ที่จัดตั้งอย่างเป็นระบบ แต่เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ เฉพาะกิจ จึงไม่สามารถใช้ยุทธศาสตร์การเจรจาต่อรองหรือการประสานประโยชน์อย่างการเมืองแบบเก่าได้ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542)

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ผาสุก พงษ์ไพจิตร กล่าวถึง การใช้แนวคิดที่พัฒนาจากตะวันตกมาทำความเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่

ในประเทศโลกที่สาม ว่าจะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของบริบททางสังคมและเศรษฐกิจที่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ขบวนการทางสังคมในประเทศตะวันตกเกิดจากการไม่พอใจต่อคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ ส่วนมากผู้ออกมาเคลื่อนไหวจะเป็นชนชั้นกลาง แต่ในประเทศโลกที่สาม ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมผู้เข้าร่วมจะเป็นประชาชนระดับล่าง เช่น คนจน ชาวไร่ ชาวนา คนขายขอบและผู้ด้อยโอกาสที่ประสบปัญหาในเรื่องการทำมาหากินและความอยู่รอด ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศโลกที่สาม ส่วนมากมีฐานอยู่ที่ชุมชนไม่ใช่ชนชั้น และมีความซับซ้อนมากเนื่องจากถูกรอบงำใน 2 ระดับ คือการครอบงำจากรัฐและตลาดซึ่งเป็นปัญหาสังคมโลก (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545) ในประเด็นนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร อธิบายเพิ่มเติมถึงความแตกต่างของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ระหว่างประเทศโลกที่สามและประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า โดยความแตกต่างที่สำคัญประการแรกอยู่ที่สาเหตุของการเคลื่อนไหวที่ต่างกัน กล่าวคือ ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าหรือสังคมตะวันตก ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเกิดจากความไม่พอใจในคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำลงในแทบทุกด้าน จึงเกิดการเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่สะท้อนถึงรูปแบบวิถีชีวิตของชนชั้นกลางใหม่ เช่น ประเด็นปัญหาเรื่องสุขภาพ การต่อต้านสงครามอาวุธนิวเคลียร์ หรือเรื่องของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ในขณะที่ประเทศโลกที่สาม มักมีสาเหตุจากความไม่ยุติธรรมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ประเด็นที่เคลื่อนไหวมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของชุมชนท้องถิ่น เช่น การเคลื่อนไหวคัดค้านการตัดไม้ทำลายป่า การคัดค้านการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ความแตกต่างประการที่สอง กลุ่มคนที่เคลื่อนไหวในประเทศโลกที่สามนั้นตัวแสดงหลักจะเป็นประชาชนระดับล่าง เช่น ชาวนาชาวไร่ คนยากจน ผู้ด้อยโอกาสหรือประชาชนขายขอบ ในขณะที่ประเทศสังคมตะวันตก ผู้มีบทบาทสำคัญในขบวนการจะเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ ความแตกต่างประการที่สาม ได้แก่ ความสำคัญและความใหม่ของขบวนการเคลื่อนไหวในประเทศโลกที่สาม กล่าวคือ ปกติประชาชนในกลุ่มประเทศเหล่านี้มักถูกกีดกันไม่ให้มีสิทธิและส่วนร่วมทางการเมืองเท่าเทียมกับชนชั้นสูงและชนชั้นกลางของประเทศ ดังนั้น การลุกขึ้นเรียกร้องต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มคนในระดับรากหญ้าจึงถือว่าเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหม่และสำคัญมาก รวมไปถึงข้อเรียกร้องที่เน้นในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมไม่ใช่เฉพาะแต่บริบทของเศรษฐกิจและการเมือง ในขณะที่ประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้ามองว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนเป็นเรื่องปกติธรรมดา อีกทั้งข้อเรียกร้องมักจำกัดอยู่ในบริบทของการเมืองและเศรษฐกิจ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่เกิดขึ้นเพื่อตอบโต้กับปัญหาในยุคหลังอุตสาหกรรม เพื่อนำไปสู่สังคมใหม่ที่ดีกว่า ดังนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงหมายถึงการกระทำรวมหมู่ที่มีจุดหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งในเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมระเบียบใหม่ (New social order) การเปลี่ยนรูปแบบร่างของสังคม (Social transformation) หรือการก่อสร้างใหม่ทางสังคม (Social reconstruction) ทั้งในมิติวัฒนธรรมและการพัฒนาชีวิตใหม่ขึ้นมา

เป็นทางเลือก การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงสะท้อนให้เห็นถึงการที่รัฐและตลาดพยายามที่จะครอบงำทางวัฒนธรรม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความขัดกันระหว่าง “โลกชีวิต” หรือความต้องการของปัจเจกชนที่แสวงหาความเป็นอิสระ กับ “ระบบ” หรือความต้องการของรัฐและทุนนิยม ดังนั้น การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ คือ การปฏิบัติการเพื่อต่อต้านอำนาจนิยมและการครอบงำของรัฐและการควบคุมของระบบทุนนิยมในเวลาเดียวกัน โดยกลุ่มชนมีจุดประสงค์ทางการเมือง 2 ด้านในการเคลื่อนไหวทางสังคม นั่นคือความต้องการมีส่วนร่วมในระบบการเมืองโดยตรง เพื่อทำการเปลี่ยนแปลงระบบ กับอีกด้านคือ ความต้องการฟื้นฟูและขยายอาณาเขตของประชาสังคมและพื้นที่สาธารณะ รวมไปถึงการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นใหม่ เพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Habermas, 1998)

ในส่วน of ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในไทย นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ตัวแสดงหลักทางการเมืองจำกัดอยู่เพียงกลุ่มคนในระบบราชการและกลุ่มผู้มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไม่มีส่วนร่วมหรือมีบทบาทการเคลื่อนไหวทางการเมือง เนื่องจากถูกครอบงำจากอำนาจของชนชั้นข้าราชการ ลักษณะการเมืองของสังคมไทยจึงถูกมองว่าเป็นรัฐราชการ หรือ อำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic polity) (Riggs, 1966) ภายหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ประชาชนส่วนใหญ่ของสังคมที่ถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีส่วนร่วมหรือเฉื่อยชาทางการเมือง เริ่มเคลื่อนไหวเรียกร้องและมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะหรือการดำเนินการของรัฐ รวมถึงการต่อสู้กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจภายใต้กระแสทุนนิยมและวัฒนธรรมชุมชน สิทธิชุมชน โดยมีประเด็นในการเคลื่อนไหวที่เป็นเรื่องของความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) ทั้งนี้ หลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งมีบทบัญญัติที่ให้สิทธิแก่ประชาชนเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการรวมกลุ่มและเคลื่อนไหวทางสังคมในหลากหลายมิติ ทั้งในพื้นที่สังคมเมืองและสังคมชนบท (กฤตยา อาชวนิชกุล และคณะ, 2542) ในงานของ มนตรา พงษ์นิล (2559) ศึกษาการเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่โลกสมัยใหม่ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ หลายด้าน การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาสังคมที่รวมตัวกันในการเข้าไปแก้ไขหรือพยายามปรับเปลี่ยนนโยบาย หรือต่อรองกับภาครัฐจึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการตื่นตัวทางการเมืองที่ส่งเสริมกระบวนการประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม การศึกษาการเมืองภาคประชาชนของไทยยังมองในภาพรวมและสะท้อนความเป็นเอกภาพของการเมืองภาคประชาชนในแต่ละกลุ่มมากเกินไป จนทำให้ไม่เห็นความแตกต่าง ความขัดแย้งและต่อรองกันภายในกลุ่มเดียวกันที่มีความซับซ้อนในสถานภาพของกลุ่มและลักษณะของความเป็นพลเมืองของประชาชน เนื่องจากขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนมีหลายกลุ่มและมีเป้าหมายที่แตกต่างหลากหลาย จึงไม่สามารถทำความเข้าใจเพียงลักษณะและการพัฒนาการของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ แต่ต้องศึกษาถึงการก่อตัวพัฒนาการและที่มาของกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ รูปแบบการเคลื่อนไหว รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่าง

กลุ่มประชาสังคมกับกลุ่มต่าง ๆ ในฐานะผู้กระทำการทางสังคมและความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ เพราะไม่มีกลุ่มใดผูกขาดอำนาจความเป็นการเมืองภาคประชาชนไว้เฉพาะกลุ่มของตนว่ามีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่การเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆจะแสดงพลวัตที่มุ่งสนใจต่อประเด็นปัญหาที่หลากหลาย มากกว่าการศึกษาการเมืองภาคประชาชนที่มีลักษณะแข็งทื่อภายใต้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือคู่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (มนตรา พงษ์นิล, 2559)

นอกจากนี้ มานิตา หนูสวัสดิ์ (2564) ทำการศึกษาการเมืองเรื่องการต่อสู้ (Contentious politics) ที่เป็นการพัฒนากรอบแนวคิดและการวิเคราะห์กลไกและกระบวนการของความขัดแย้งที่มีการเปลี่ยนแปลงหลากหลายนำสู่รูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในงานชิ้นนี้ได้อธิบายถึงการเชื่อมโยงการต่อสู้ทางการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมทั้งระดับบริบทโครงสร้างทางสังคมการเมือง ระบบการเมืองและการเมืองเชิงสถาบันรวมกับแนวทางการวิเคราะห์ระดับปัจเจกบุคคลภายในขบวนการเคลื่อนไหวด้วย รวมถึงการศึกษาการตอบโต้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับข้ามชาติ ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมที่เน้นศึกษาสาเหตุ การระดมทรัพยากรและโครงสร้างขององค์กรขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นหลัก การศึกษาการเมืองเรื่องการต่อสู้จึงเป็นการขยายขอบเขตแนวคิดการศึกษาออกจากแนวทางการศึกษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับความขัดแย้งและการรวมไปถึงปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความลึกซึ้งและซับซ้อนของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมากกว่าการอธิบายเพียงแค่ว่าเกิดอะไรขึ้น ทำให้เห็นถึงพลวัตของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงจากการเคลื่อนไหวในแบบเดิมไปสู่ประเด็นที่มีความหลากหลายและซับซ้อนไปตามยุคสมัย

ในประเด็นของการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีข้อเรียกร้องในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่างานวิจัยในลักษณะต่าง ๆ สนใจศึกษาในการก่อรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม กระบวนการหรือกลยุทธ์ที่ใช้และเป้าหมายในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ดังเช่นงานของ กรองกรกาญจน์ การเนตร และสุรางค์รัตน์ จำเริญพล (2558) ศึกษาการต่อสู้ขบวนการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรือ ผ่านการวิพากษ์วาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างคนท้องถิ่นกับรัฐและกลุ่มทุน นำไปสู่การรวมกลุ่มเป็นขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้กับวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนกับรัฐและเจ้าของโครงการพัฒนา โดยกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวและเจ้าของโครงการพัฒนาใช้ปฏิบัติการทางวาทกรรมเป็นยุทธวิธีในการต่อสู้ช่วงชิงการนิยามความหมายของ “การพัฒนา” และปฏิบัติการเพื่อสร้าง “ความจริง” ขึ้นมารองรับวาทกรรมนั้นด้วยการตอกย้ำและผลิตซ้ำความหมาย รวมไปถึงการลดทอนความเชื่อมั่นในวาทกรรมที่อีกฝ่ายใช้เพื่อให้วาทกรรมของฝ่ายตนได้รับการยอมรับในสาธารณะ หรือได้ครอบครองพื้นที่มากสุดในสนามวาทกรรม ผลคือใน

ขณะที่ภาคเอกชนเจ้าของโครงการยืนยันความชอบธรรมในการพัฒนาผ่านการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมและการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องตามข้อกำหนดทางกฎหมาย ทางด้านขบวนการเคลื่อนไหวคัดค้านก็ได้ทำการลดทอนความชอบธรรมในการดำเนินงานของเจ้าของโครงการและช่วงชิงความหมายของการพัฒนาในพื้นที่ ด้วยการตอกย้ำความรู้และชุดวาทกรรม ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบจากนิคมอุตสาหกรรมหรือผลกระทบจากโครงการในการสร้างการรับรู้สู่สาธารณะ การส่งเสริมให้สมาชิกขบวนการตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของอาชีพประมงชายฝั่งจนเกิดความรู้สึกหวงแหนและอยากปกป้องรักษาไว้ จนภาคเอกชนต้องประกาศยุติโครงการไปในที่สุด

เช่นเดียวกับงานของ กิตติมา ขุนทอง (2555) ศึกษาการช่วงชิงการความรู้ด้วยความเสี่ยง ว่าด้วยเรื่องของถ่านหิน ผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรมความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติและวาทกรรมการพัฒนา โดยกฟผ.ในฐานะองค์กรด้านพลังงานไฟฟ้าได้ผลิตสร้างความรู้และความจริงได้แก่ การสร้างความรู้เรื่องถ่านหินในฐานะทรัพยากรเพื่อการพัฒนาและเชื่อมโยงถ่านหินที่เวียงแหงให้มีคุณลักษณะเป็นพลังงานสะอาดและมีศักยภาพในการสร้างความมั่นคงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรอง อีกทั้งสร้างมายาภาพว่าพื้นที่เหนือบริเวณที่ตั้งโครงการพัฒนาเมืองฯ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและเขตอุทยานแห่งชาติและมีสภาพเสื่อมโทรมที่มาจากการรุกราน ขยายพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านในชุมชน พื้นที่ดังกล่าวจึงไม่เหมาะสำหรับการนำไปใช้ในการดำรงชีวิตจึงต้องแสวงหารูปแบบการใช้ที่เหมาะสม ประการสุดท้ายคือการสร้างความรู้และความจริงว่าเวียงแหงเป็นเมืองชายแดนที่ล้าหลังและยากจน รัฐจึงเสนอให้พัฒนาด้วยการเปลี่ยนทรัพยากรถ่านหินให้เป็นสินค้าในรูปแบบของพลังงานไฟฟ้า นำมาซึ่งอำนาจของรัฐในการกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกจากทรัพยากรที่เคยใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ก่อให้เกิดความตระหนักของชาวบ้านต่อภาวะ “ความเสี่ยง” ที่เป็นคนละชุดกับความเสี่ยงด้านพลังงานของรัฐ เนื่องจากการถูกเบียดขับและกีดกันสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากร ชาวบ้านมองว่าเป็นความเสี่ยงต่อชีวิตของผู้คนในชุมชน ทั้งในด้านการผลิต ด้านสุขภาพร่างกายและการไร้อำนาจในการควบคุมจัดการทรัพยากร จึงมีการออกมาเคลื่อนไหวผ่านการช่วงชิงและต่อรองวาทกรรมความเสี่ยงและวาทกรรมการพัฒนา เพื่อปกป้องสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรที่ส่งผลต่อความเสี่ยงด้านการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

งานวิจัยของสมหมาย ชินนาค (2549) ศึกษาการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์และการจัดการปัญหาทรัพยากรโดยขบวนการสิ่งแวดล้อมภาคประชาชนในเขตลุ่มน้ำเซซาน (SPN) อันเนื่องมาจากการที่รัฐบาลเวียดนามสร้างเขื่อนยาหลีฟอลเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและควบคุมปริมาณน้ำ ส่งผลให้เขื่อนดังกล่าวปิดกั้นแม่น้ำเซซานที่เป็นสาขาหนึ่งในแม่น้ำโขง ซึ่งในเขตแม่น้ำนี้เป็นแหล่งประกอบอาชีพและเส้นทางคมนาคมที่สำคัญของชาวบ้าน ขบวนการ SPN มีบทบาทในการสะท้อนปัญหาการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยวของรัฐบาลเวียดนามที่อาศัยความชอบธรรมในการจัดการและผูกขาดทรัพยากรอย่างเบ็ดเสร็จ ผ่านสถานะความเป็นรัฐเหนือชุมชน วิธีคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมรับตัวตน

ของชุมชน นำไปสู่การเปิดข้อขัดแย้งชุมชนสู่ความเป็นชายขอบ (Marginalize) ซึ่งขบวนการ SPN ทำการเคลื่อนไหวร่วมกับชุมชนผ่านการณรงค์เชิงนโยบาย ศึกษาผลกระทบจากเขื่อนต่อสภาพนิเวศและวิถีชีวิตชุมชน เพื่อนำปัญหาในพื้นที่สื่อสารออกสู่ภายนอก รวมทั้งยกระดับจิตสำนึกแก่ชาวบ้านในเรื่องสิทธิชุมชน ทั้งนี้ ยศ สันตสมบัติ (2548) ตั้งข้อสังเกตต่องานวิจัยดังกล่าวว่าเป็นการขับเคลื่อนและต่อรองทางชุมชนตามลักษณะของแนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ อันเป็นมุมมองทางมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งการเคลื่อนไหวต่อรองของกลุ่ม SPN เป็นการพลิกพื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นอำนาจในการต่อรองเพื่อสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในการมีสิทธิต่อการเข้าถึงทรัพยากร โดยเป็นการต่อสู้ในรูปแบบที่เรียกว่า การเมืองเชิงนิเวศ หรือนิเวศวิทยาการเมือง อีกทั้งการเคลื่อนไหวของกลุ่มดังกล่าวแสดงให้เห็นการตอบโต้ในพื้นที่ของการถูกกดทับทางวัฒนธรรมเหนือสิทธิชุมชน นำไปสู่การทำทลายและต่อรอง ซึ่งเปลี่ยนการจัดการทรัพยากรจากรัฐสู่ชุมชน

นภลัย ดอนวิจิตร และศิวัช ศรีโกกลางกุล (2563) ศึกษาวิถีชีวิตและข้อจำกัดในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายภาคประชาชนในการตอบโต้การละเมิดสิทธิของประชาชนโดยรัฐ พบว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใช้ยุทธวิธีผ่านวัฒนธรรม จารีตประเพณีและความเชื่อทางสังคม โดยสร้างความชอบธรรมของสิทธิชุมชนในการดูแลพื้นที่ป่า การขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเพื่อการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่ด้วยชุมชนเอง สร้างความตระหนักให้แก่ประชาชนในพื้นที่ได้ทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นต่อทรัพยากรธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเพื่อให้เกิดการตื่นตัวในการคัดค้านการสัมปทานเหมืองแร่ การใช้สื่อโซเชียลมีเดียกับสื่อสารสาธารณะเพื่อสร้างการรับรู้กับสังคมและกระจายข้อมูลข่าวสารเพื่อให้ประชาชนทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ได้ทราบถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งการยื่นหนังสือผ่านกลไกระบบราชการทุกหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องและการทำประชาพิจารณ์ เชิญชวนให้คนในชุมชนร่วมลงชื่อคัดค้านก่อนภาคเอกชนจะได้รับอนุญาตสัมปทานเหมืองแร่จากภาครัฐ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้รัฐได้มีการทบทวนประเด็นการอนุญาตสัมปทานเหมืองแร่ในพื้นที่ดังกล่าวอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาการเคลื่อนไหวภาคประชาชนยังพบข้อจำกัดหลายประการ ประกอบด้วย การไม่ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในการตรวจสอบข้อมูลรวมทั้งการไม่ได้รับข้อมูลที่ชัดเจน อีกทั้งข้อจำกัดทางด้านระเบียบ ขั้นตอนการขอสัมปทานและข้อกำหนดที่เอื้อประโยชน์ต่อภาคเอกชน ซึ่งหากเอกชนดำเนินการตามขั้นตอน ระเบียบและข้อกำหนดในการขอสัมปทานอย่างถูกต้อง ก็สามารถดำเนินการระบุดินปนตามใบอนุญาตสัมปทานที่รัฐอนุญาต

วริยา ด้วนน้อย (2562) ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่อต้านการทำเหมืองแร่ทองคำในจังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า การเกิดขึ้นของกลุ่มเคลื่อนไหวมาจากการรวมตัวกันของคนในพื้นที่ มีการสร้างเครือข่ายบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ลักษณะของสมาชิกที่เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการคือกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการสำรวจแร่ของกลุ่มทุน

เป็นการรวมกลุ่มแบบปากต่อปากจากการรวมตัวกันในกลุ่มเล็ก ๆ และขยายวงกว้างขึ้นโดยมีกรอบหลักคือ “สำนึกรักบ้านเกิด” ซึ่งทำให้ชาวเพชรบูรณ์เกิดความรู้สึกร่วม มีการแชร์ข้อมูลทำให้เกิดความตระหนักว่า เมืองแรไม่เหมาะกับจังหวัดเพชรบูรณ์และเกิดการรวมกลุ่มกันในปี พ.ศ. 2559 โดยใช้ชื่อ “กลุ่มคนเพชรบูรณ์ไม่เอาเมืองแร” และกระบวนการต่อต้านคัดค้าน เริ่มจากให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องของพื้นที่บริเวณที่มีการออกอาชญาบัตร ความรู้ในเรื่องเมืองแรโลหะมีค่า รวมทั้งการสร้างความตระหนักถึงอันตรายที่มาจากสารพิษโลหะหนักปนเปื้อนที่จะส่งผลต่อร่างกาย เช่นเดียวกับงานของไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ (2543) ที่ศึกษาโครงการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น งานชิ้นนี้แสดงให้เห็นการรวมตัวของผู้ร่วมขบวนการโดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ โดยกลยุทธ์การต่อสู้ของชาวบ้านมีลักษณะของการสร้างความรู้สึกร่วมและห่วงแหนพื้นที่ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยเชื่อมโยงการเคลื่อนไหวระหว่างประชาสังคมและกลุ่มผู้เดือดร้อนจากนโยบายของรัฐ โดยมุ่งไปที่การเปลี่ยนนโยบายรัฐโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งการเคลื่อนไหวของชาวบ้านนี้เป็นการเมืองภาคประชาชนที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนคือรากฐานที่สำคัญต่อการปฏิรูปการเมือง

จากการทบทวนงานศึกษาในเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องของภาคประชาชนได้ขยายการต่อสู้เรียกร้องในเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ มาให้ความสนใจประเด็นในเรื่องของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม งานศึกษาส่วนมากจะเป็นการศึกษาในเรื่องของการก่อรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม สาเหตุ กระบวนการหรือกลยุทธ์ที่ใช้และเป้าหมายในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระแสของการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ภาคประชาชนได้ตระหนักถึงสิทธิของตนในการเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อการดำเนินการของภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตน เพื่อให้เกิดการทบทวนการตัดสินใจของภาครัฐหรือเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหา รวมถึงการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการออกนโยบายต่าง ๆ ของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมของกลุ่มงานที่ศึกษาในเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม พบว่ายังมีช่องว่างองค์ความรู้ที่สำคัญ กล่าวคือ งานศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในบริบทของสังคมไทยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในการปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ของตนเอง ทั้งในมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ ตลอดจนประเด็นใหม่ ๆ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งศึกษาถึงสาเหตุการเกิดขบวนการเคลื่อนไหว กลไกหรือกระบวนการจัดตั้ง การรวมตัว กลยุทธ์และวิธีการเคลื่อนไหว ตลอดจนเป้าหมายที่ต้องการเรียกร้อง ซึ่งช่วยสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยที่เริ่มตระหนักถึงสิทธิในการมีส่วนร่วม และลุกขึ้นมาต่อรองอำนาจรัฐเพื่อปกป้องวิถีชีวิตและทรัพยากรในท้องถิ่นของตน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาส่วนใหญ่มีมุมมองขบวนการเคลื่อนไหวในเชิงโครงสร้างที่แยกขาดระหว่าง “รัฐ” กับ “ประชาชน” โดยยังไม่ลงลึกถึงพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับ

ภาคประชาชนที่ไม่ได้มีเพียงแค่ความขัดแย้งเชิงปะทะ หากแต่มีมิติของการต่อรอง การประนีประนอม การสร้างพันธมิตร หรือแม้แต่การสถาปนาอำนาจร่วมกันในบางช่วงจังหวะ ซึ่งเป็นพลวัตที่ซับซ้อน และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นอกจากนี้ งานศึกษาส่วนใหญ่ยังขาดการเชื่อมโยงหรืออธิบายพลวัต เหล่านี้ในเชิงอุดมการณ์ หรือกรอบวิเคราะห์เชิงทฤษฎีว่าด้วยอำนาจและการครองอำนาจนำ เช่น แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี ที่จะช่วยให้เข้าใจได้ลึกซึ้งขึ้นว่า รัฐไม่ได้ใช้อำนาจเพียงการบังคับควบคุม แต่ยังผลิตซ้ำอำนาจนำผ่านสถาบันทางสังคม วาทกรรม และกลไกต่าง ๆ ให้ภาคประชาชนยินยอมรับบทบาทและกติกาของรัฐไว้โดยไม่รู้ตัว ขบวนการเคลื่อนไหวจึงไม่ได้ต่อสู้กับอำนาจรัฐในเชิงโครงสร้างอย่างเดียว หากยังต้องต่อสู้ในสนามเชิงอุดมการณ์ที่ซ่อนอยู่ในพื้นที่สาธารณะและการรับรู้ของผู้คนในสังคมด้วย รวมถึงขาดการวิเคราะห์การจัดวางบทบาทของ “ตัวแสดงย่อย” หรือกลุ่มต่าง ๆ ภายในขบวนการเคลื่อนไหว เช่น กลุ่มแกนนำ องค์กรเครือข่าย ชาวบ้านในพื้นที่ หรือนักวิชาการที่สนับสนุน ว่ามีบทบาทเชิงอำนาจหรือบทบาทในการสร้างอำนาจในการต่อรองภายในขบวนการอย่างไรบ้าง ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้เห็นภาพโครงสร้างอำนาจภายในขบวนการเคลื่อนไหวได้ละเอียดและลึกซึ้งยิ่งขึ้น แม้ว่างานศึกษากลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีอยู่แม้จะสามารถอธิบายปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวได้ในระดับหนึ่งแล้ว แต่ยังมีช่องว่างองค์ความรู้ในประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระดับพื้นที่ การวิเคราะห์เชิงอุดมการณ์ ที่จำเป็นต้องได้รับการศึกษาต่ออย่างเป็นระบบ เพื่อทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในเชิงซ้อนอย่างรอบด้านและเป็นองค์รวม

จากงานศึกษาทบทวนวรรณกรรมของทั้งสามกลุ่มงานพบว่า งานศึกษาในแต่ละกลุ่ม ล้วนมีจุดเน้นและกรอบการวิเคราะห์เฉพาะด้านที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มงานศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมักเน้นไปที่ประเด็นสิทธิในทรัพยากร การจัดสรรและการใช้ประโยชน์ ขณะที่กลุ่มงานสิทธิชุมชนจะเน้นการศึกษาข้อบัญญัติทางกฎหมาย ปัญหาการบังคับใช้สิทธิ และข้อขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ส่วนกลุ่มงานขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น มักมุ่งศึกษาเฉพาะกลยุทธ์ วิธีการและเป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ซึ่งประเด็นสำคัญที่พบร่วมกันในงานศึกษาทั้งสามกลุ่มนี้พบว่ายังมีข้อจำกัดของการศึกษา นั่นคือ แต่ละกลุ่มงานเป็นการศึกษาแบบแยกส่วน ซึ่งแต่ละกลุ่มงานต่างแยกศึกษาประเด็นของตนเองออกจากกัน ขาดการเชื่อมโยงพลวัตและความสัมพันธ์ของตัวแสดงต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันในพื้นที่จริง ทั้งที่ในความเป็นจริง ปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น มิได้ดำเนินอยู่บนมิติใดมิติหนึ่งอย่างโดดเดี่ยว หากแต่เป็นผลจากความสัมพันธ์และการช่วงชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทน และชุมชนในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อนทั้งทางโครงสร้าง อุดมการณ์ และการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษาเรื่องการเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง สามารถเติมเต็มช่องว่างองค์ความรู้และข้อจำกัดของการศึกษา ด้วยการศึกษาผ่านมุมมองแบบองค์

รวม (holistic perspective) โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ผ่านแนวคิดรัฐองค์รวม (integral state) ของอันโตนิโอ กรัมซี ที่อธิบายว่ารัฐไม่ได้เป็นเพียงองค์กรปกครอง แต่ยังเป็นพื้นที่รวมอำนาจนำเชิงอุดมการณ์ เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ซึ่งตัวแสดงทั้งสามฝ่ายคือรัฐ ภาคเอกชนหรือกลุ่มทุน และชุมชนท้องถิ่นต่างมีบทบาทและความสัมพันธ์ต่อกันอยู่ภายใต้โครงสร้างนี้ ดังนั้น ความเป็นองค์รวมของงานศึกษาเรื่องนี้ จึงประกอบด้วย 3 ประการสำคัญ ได้แก่

1. การวิเคราะห์ตัวแสดงแบบเชื่อมโยง งานศึกษาเรื่องนี้ไม่ได้แยกศึกษาว่ารัฐ ภาคเอกชนหรือกลุ่มทุน และชุมชนทำอะไร อย่างไร เป็นส่วน ๆ แต่เชื่อมโยงบทบาท อำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงทั้งสามฝ่ายนี้เข้าด้วยกันในบริบทพื้นที่เฉพาะตำบลบ้านบอม เพื่ออธิบายให้เห็นว่าอำนาจรัฐถูกถักทอผ่านกลไกทางกฎหมาย นโยบาย ฐานคิดเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ในการจัดสรรทรัพยากรอย่างไร ภาคเอกชนเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์โดยอาศัยอำนาจของรัฐอย่างไร และชุมชนท้องถิ่นทำการต่อรองหรือท้าทายอำนาจกระแสหลักผ่านการเคลื่อนไหวและการสร้างอำนาจนำหรือองค์ความรู้ทางเลือกอย่างไร

2. การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและอุดมการณ์ งานศึกษานี้ไม่ได้มองปัญหาเพียงแค่ประเด็นความขัดแย้งเรื่องระบบกรรมสิทธิ์หรือการจัดการสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร แต่ขยายมุมมองไปสู่ประเด็นของกลไกการใช้อำนาจนำเชิงอุดมการณ์ที่รัฐสร้างการครอบงำการพัฒนา ความเจริญทางเศรษฐกิจหรือการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เป็นเหตุผลกระแสหลักสร้างความชอบธรรมในการเข้าควบคุมและบริหารจัดการทรัพยากร การจำกัดสิทธิชุมชน และการเอื้อผลประโยชน์ให้แก่ภาคเอกชน รวมไปถึงการวิเคราะห์แนวทางการต่อต้านของชุมชนที่พยายามสร้างค่านิยมใหม่เรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมหรือสิทธิในการกำหนดอนาคตของตนเอง

3. การเชื่อมโยงประเด็นการจัดการทรัพยากรกับการเมืองท้องถิ่นและการเคลื่อนไหว งานศึกษานี้วิเคราะห์พลวัตความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องทั้งสามฝ่าย การใช้แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ในการอธิบายว่าขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในบ้านบอม มิได้เป็นเพียงการเคลื่อนไหวเชิงผลประโยชน์หรือข้อเรียกร้องปกติ แต่เป็นการท้าทายอำนาจนำของรัฐผ่านการสร้างอำนาจนำทางเลือก (counter-hegemony) เพื่อช่วงชิงนิยามและความหมายใหม่ในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ระหว่างรัฐ ทุน และชุมชนในพื้นที่ได้อย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุป ความใหม่ของงานศึกษานี้ จึงอยู่ที่การเชื่อมโยงและวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ กลุ่มทุน และชุมชนในระดับพื้นที่อย่างเป็นระบบ ผ่านกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของ อันโตนิโอ กรัมซี ซึ่งช่วยเปิดเผยให้เห็นถึงพลวัตความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และชุมชนในเชิงอุดมการณ์ และการต่อรองนิยามสิทธิและการจัดการทรัพยากรที่ซ่อนอยู่ภายใต้โครงสร้างการเมืองและอำนาจนำของรัฐ กลไกการสร้างอำนาจนำของรัฐในการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ และกระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของชุมชนเพื่อรักษาสิทธิและทรัพยากรในพื้นที่ของตน อันเป็นการขยายกรอบการวิเคราะห์จากเชิงนโยบายหรือกฎหมาย ไปสู่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและอุดมการณ์ทำให้งานนี้สามารถเติมเต็มช่องว่างองค์ความรู้ของงานศึกษา 3 กลุ่มหลัก ทั้งในด้านแนวคิดการจัดการทรัพยากร สิทธิชุมชน และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้อย่างรอบด้าน และลึกซึ้งมากขึ้น

บทที่ 3

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงแนวคิดหลักที่ใช้ในงานศึกษาการเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดเรื่องรัฐองค์รวม (integral state) สงครามยึดพื้นที่ทางความคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) และแนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State)

แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) หนึ่งในแนวคิดที่สำคัญของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักทฤษฎีการเมืองแนวมาร์กซิสต์ชาวอิตาลี เป็นแนวคิดที่วิเคราะห์/วิพากษ์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม และเป็นการขยายมุมมองกลไกการใช้อำนาจรัฐใน 2 พื้นที่ที่แตกต่างกัน ได้แก่ รัฐหรือสังคมการเมืองและประชาสังคม ผ่านรูปแบบของการบังคับ (Coercion) และการสร้างความยินยอมหรือความเห็นพ้อง (Consent) ของผู้คนในสังคมที่นำไปสู่การรับรู้ร่วมกันและเพื่อสร้างพื้นที่ในการครองอำนาจนำ (Hegemony) ทางความคิดของผู้คนในสังคมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับที่รัฐต้องการ

ในทฤษฎีของกรัมสกี ปฏิบัติการทางอำนาจของกลุ่มพลังทางสังคมและกลุ่มชนชั้นนำดำเนินการผ่านปฏิบัติการสองแนวทาง (โอฟาร์ อ่องพะ, 2562) ดังนี้

1. การครอบงำหรือควบคุม (Domination) มีลักษณะของการใช้กำลังเพื่อบีบบังคับให้กลุ่มอื่นที่ต่อต้านหรือไม่เห็นด้วยกับกลุ่มของตนถูกลดทอนหรือไม่สามารถทำการต่อสู้หรือต่อรองได้
2. การเป็นผู้นำทางปัญญาหรือทางศีลธรรม เพื่อทำให้เกิดการยอมรับอำนาจในการปกครองและเมื่อหลังจากที่ได้ใช้อำนาจในการครอบงำและควบคุมแล้ว ก็จะสามารถใช้อำนาจนั้นได้อย่างต่อเนื่องแม้จะมีการยึดกุมไว้อย่างเหนียวแน่น

ทั้งนี้ เพื่อให้การทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องรัฐองค์รวมมีความชัดเจน ต้องเริ่มจากทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องโครงสร้างสังคมส่วนล่างและสังคมส่วนบน (Base/Super Structure) กรัมสกีเป็นนักทฤษฎีการเมืองแนวมาร์กซิสต์ แนวคิดของเขาจึงได้รับอิทธิพลและพัฒนามาจากแนวคิดของสำนักมาร์กซิสต์ ซึ่งมาร์กซ์มองโครงสร้างสังคม โดยการแบ่งสังคมออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือโครงสร้างส่วนบนเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับปรัชญา ค่านิยม ความรู้สึกนึกคิด อุดมการณ์และจิตสำนึก และส่วนที่

สองคือโครงสร้างส่วนล่าง ได้แก่การผลิตทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วยวิธีการผลิต ที่มีองค์ประกอบอยู่ 2 ส่วน คือ พลังทางการผลิต ได้แก่ แรงงานและปัจจัยในการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิต ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองผู้ครอบครองพลังในการผลิตกับชนชั้นอื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการกับแรงงาน เป็นต้น (สุภางค์ จันทวานิช, 2553) มาร์กซ์ให้ความสำคัญกับโครงสร้างส่วนล่าง โดยเชื่อว่าโครงสร้างส่วนล่างเป็นตัวกำหนดความเป็นไปของโครงสร้างส่วนบนและสร้างเงื่อนไขให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมืองและวัฒนธรรม หรือกล่าวได้ว่ามาร์กซ์ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องเศรษฐกิจหรือการผลิตเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งหากชนชั้นใดต้องการเป็นผู้ปกครองชนชั้นอื่นก็ต้องยึดโครงสร้างส่วนล่างให้ได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากรัมสกีจะเป็นมาร์กซิสต์ แต่ในเรื่องนี้กรัมสกีกลับมีมุมมองที่ต่างออกไป กล่าวคือ กรัมสกีให้ความสำคัญกับบทบาทของโครงสร้างส่วนบนซึ่งสามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือส่งผลต่อสังคมได้เช่นเดียวกับโครงสร้างส่วนล่าง โครงสร้างส่วนบนของกรัมสกีประกอบไปด้วยสังคมสองแบบ ได้แก่ สังคมแรก คือ รัฐหรือสังคมการเมือง (Political Society) ประกอบด้วยรัฐและองค์กรการใช้อำนาจต่าง ๆ ของรัฐ และอีกสังคมหนึ่ง ได้แก่ ประชาสังคม (Civil Society) คือ ส่วนที่เป็นเอกชนหรือส่วนอื่น ๆ ที่เป็นองค์กรนอกอำนาจรัฐ (วัชรพล พุทธิรักษา, 2557) สังคมการเมืองและประชาสังคมตามแนวคิดของกรัมสกีจัดเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ในเชิงระบบความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางการผลิตหรือโครงสร้างเศรษฐกิจในสังคมส่วนล่าง ดังนั้นการวิเคราะห์ของกรัมสกีตามแนวทางมาร์กซิสต์จึงเน้นไปที่การเมืองของโครงสร้างส่วนบน ควบคู่ไปกับการเมืองของโครงสร้างส่วนล่าง

กรัมสกีได้พัฒนาแนวคิดเรื่องประชาสังคมจากเฮเกลและมาร์กซ์ โดยประชาสังคมสำหรับเฮเกลเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ควบคู่กันไปกับการกำกับควบคุมเพื่อรองรับรัฐแบบเสรีนิยม ประชาสังคมจึงเป็นสังคมของนายทุน (Bourgeois society) และเป็นรัฐของนายทุน (Bourgeois state) (Bobbio, 1979) หรือกล่าวได้ว่า ประชาสังคมของเฮเกลนั้นมีลักษณะของความสัมพันธ์และความร่วมมือของเอกชนในทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ในเชิงธุรกิจการค้า การรวมตัวเป็นสมาคมต่าง ๆ และเฮเกลยังรวมเอาองค์กรที่ทำหน้าที่บริหารความยุติธรรมเข้าไปด้วย โดยที่เฮเกลมองว่า ประชาสังคม เป็นพื้นที่กลางระหว่างรัฐและสถาบันครอบครัว ดังนั้นประชาสังคมในแบบเฮเกลจึงเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจร่วมกับการควบคุมกำกับเพื่อรองรับรัฐเสรีนิยม ในขณะที่มาร์กซ์มองว่าประชาสังคมเป็นสถาบันที่สืบทอดอุดมการณ์ของนายทุน ดังนั้น ประชาสังคมก็คือรูปแบบของความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดโดยพลังการผลิตที่มีอยู่ในสังคมแต่ละยุคสมัย ประชาสังคมจึงผนวกรวมปฏิสัมพันธ์เชิงวัตถุของปัจเจกบุคคลเข้ากับพัฒนาการของพลังการผลิตในช่วงต่าง ๆ รวมทั้งพื้นที่อุตสาหกรรมและการค้าเข้าไปด้วย (Marx & Engels, 1974)

ตามแนวคิดของกรัมซี่ ประชาสังคมเป็นมิติของโครงสร้างส่วนบนเป็นพื้นที่ซึ่งชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมมีการแก่งแย่งเพื่อช่วงชิงการนำ (Leadership) และความเห็นพ้อง (Consent) หรือการครองอำนาจนำ (Hegemony) เหนือกลุ่มคนในชนชั้นอื่น ๆ (Thomas, 2009) ไม่ใช่พื้นที่ของความสัมพันธ์ในการผลิตตามแบบของเฮเกลและมาร์กซ์ และภายในพื้นที่ประชาสังคมของกรัมซี่ก็จะมีตัวแสดงต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ในการสร้างหรือส่งต่อชุดความคิด ความเชื่อหรืออุดมการณ์ตามที่กลุ่มหรือชนชั้นของผู้ที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำต้องการ ผ่านสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เป็นแหล่งรวมความสัมพันธ์ของผู้คน เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัว สื่อมวลชน เป็นต้น ซึ่งสถาบันเหล่านี้จะทำหน้าที่ในการสร้างชุดอุดมการณ์ตามความต้องการของกลุ่มหรือชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะครองอำนาจนำ สืบทอด ส่งต่อและเผยแพร่อุดมการณ์ดังกล่าว ซึ่งกล่าวได้ว่าในพื้นที่ประชาสังคมนี้ เป็นการใช้อำนาจแบบอ่อนในลักษณะของการสร้างความยินยอมพร้อมใจด้วยการโน้มน้าว ชักจูงหรือกล่อมเกลาคำรู้ความคิดของผู้คนผ่านกระบวนการกล่อมเกลாதงสังคมเป็นหลัก โดยปราศจากการใช้อำนาจบังคับหรือการใช้กำลังบังคับในเชิงกายภาพเพื่อให้เกิดโลกทัศน์ (Conception of the world) ที่เป็นแบบเดียวกันตามที่กลุ่มหรือชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำต้องการ (วัชรพล พุทธิรักษา, 2557)

ในขณะที่อีกพื้นที่หนึ่ง ได้แก่ รัฐหรือสังคมการเมืองมีความแตกต่างกับประชาสังคม กล่าวคือลักษณะของความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมการเมืองเป็นไปในเรื่องของการใช้อำนาจบังคับ (Coercion) เพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบงำ (Dominant) ตามความต้องการของกลุ่มหรือชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำผ่านกลไกแห่งอำนาจในรูปแบบของ การบังคับใช้กฎหมาย การใช้กำลังกองทัพ และเน้นไปในด้านการปราบปรามหากมีผู้ฝ่าฝืน เพื่อควบคุมผู้คนในสังคมไม่ให้ออกจากกรอบที่รัฐกำหนดไว้โดยที่ทุกคนในสังคมนั้นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นสถาบันหลักในสังคมการเมืองจะประกอบด้วย สถาบันศาล กองทัพ ตำรวจ รัฐบาล เป็นต้น (วัชรพล พุทธิรักษา, 2557)

กรัมซี่อธิบายว่า ขณะที่สังคมการเมืองดำเนินการสร้างและสืบทอดอำนาจครอบงำ (Domination) โดยชนชั้นปกครอง ผู้ยึดกุมอำนาจรัฐและมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมายและมีอำนาจบังคับรองรับอยู่ด้วย ซึ่งการใช้อำนาจบังคับในพื้นที่สังคมการเมืองเป็นวิธีการที่หวังผลสำเร็จอย่างรวดเร็วและใช้ได้ในระยะสั้นเท่านั้น แต่หากหวังผลในระยะยาว การใช้อำนาจในลักษณะครอบงำด้วยการบังคับเพียงอย่างเดียวจะทำให้ชนชั้นปกครองมีอำนาจเหนือชนชั้นอื่นได้ไม่ยั่งยืน ในขณะที่ประชาสังคมมีวิธีการที่แตกต่างไปจากสังคมการเมืองในการดำเนินการเพื่อสร้างและสืบทอด/รักษาการครองอำนาจนำ ด้วยวิธีการสร้างความยินยอมพร้อมใจโดยที่ประชาชนจะไม่รู้สึกว่าเป็นการถูกบังคับหรือเป็นการยินยอมพร้อมใจโดยธรรมชาติ ซึ่งเป็นการใช้อำนาจนำโดยไม่ใช้กำลังบังคับหรือใช้ความรุนแรง แต่จะเป็นการครองอำนาจนำในเชิงพื้นที่หรือความคิด ในการผลิตทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตผ่านทางเครื่องมือหรือกลไกต่าง ๆ ที่ผู้คนในประชาสังคมจะถูกครองอำนาจนำทางความคิด

ความเชื่อ ทัศนคติโดยผู้ปกครองจนกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมของผู้คน (Popular culture) และแทรกซึมไปทั่วทั้งประชาสังคม (วัชรพล พุทธิรักษา, 2549) กรั่มซีจึงสรุปว่าวิธีการที่ชนชั้นปกครองใช้เพื่อสืบทอดการครองอำนาจนำ คือการใช้ทั้งกระบวนการบังคับและกระบวนการสร้างความยินยอมพร้อมใจผ่านกลไกของรัฐในด้านอุดมการณ์ควบคู่กันไป เปรียบเสมือนการใช้อำนาจทั้งไม้แข็งและไม้อ่อนเพื่อให้ประชาชนในสังคมรู้สึกยินยอมหรือคล้อยตามการนำของชนชั้นปกครองและไม่รู้สึกต่อต้านแข็งขึ้น

งานเขียนของกรั่มซีเป็นการสะท้อนมุมมองของเขาที่มีต่อสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องแนวคิดการครองอำนาจนำ เป็นการสะท้อนความคิดของเขาที่มีต่อแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิมที่เชื่อในหลักเศรษฐกิจกำหนด (Economism) หรือ หลักการกำหนดนิยมอย่างกลไก (Mechanical determinism) ที่มองว่าปัจจัยในเรื่องเศรษฐกิจเป็นอิสระจากปัจจัยอื่น โดยเฉพาะปัจจัยในเชิงเจตจำนงของมนุษย์ และเป็นตัวกำหนดความเป็นไปหรือพัฒนาการของสังคมโดยอัตโนมัติ กรั่มซีไม่เห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว ในมุมมองของกรั่มซีมองว่า โครงสร้างส่วนบนที่ประกอบด้วยพื้นที่ของระบบกฎหมาย ความเชื่อ ศีลธรรมเป็นส่วนสำคัญต่อการกำหนดความเป็นไปหรือมีผลต่อการพัฒนาทางสังคมได้ ซึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้นั้นจะต้องทำการต่อสู้ทางอุดมการณ์ (เอก ตั้งวัฒนา, 2546) กรั่มซีได้เสนอแนวคิดเรื่องกลุ่มประวัติศาสตร์ (Historic bloc) เพื่อใช้อธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมแทนแนวคิดเศรษฐกิจกำหนดแบบกลไกแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิม แนวคิดนี้เป็นการอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชนชั้นและกลุ่มพลังต่าง ๆ ที่อยู่ภายในโครงสร้างของสังคม โดยแนวคิดดังกล่าวอธิบายว่า ในสังคมทุนนิยม ชนชั้นนายทุน (Bourgeoisie) จะพยายามครองอำนาจนำให้เกิดในพื้นที่ของความสัมพันธ์ในการผลิต (Sphere of Production) อย่างไรก็ตาม การครองอำนาจนำในพื้นที่นี้เพียงพื้นที่เดียวจะไม่เกิดการครองอำนาจที่สมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากการท้าทายชนชั้นนายทุนกับกลุ่มชนชั้นแรงงาน การสร้างภาวะการครองอำนาจนำที่สมบูรณ์ให้เกิดขึ้น จึงเป็นการสร้างแนวร่วมพันธมิตรระหว่างกลุ่มพลังหรือชนชั้นต่าง ๆ เหนือพื้นที่ทางสังคมที่กว้างกว่ามิติเชิงเศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งการแบ่งแยกชัดเจนระหว่างพื้นที่ภายใต้สังคมส่วนล่างที่เป็นความสัมพันธ์เชิงการผลิต กับโครงสร้างสังคมส่วนบนที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอุดมการณ์และอำนาจ โดยให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจและโลกแบบวัตถุนิยมเพียงอย่างเดียวไม่น่าเพียงพอต่อการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่มีความซับซ้อนมากกว่าปัจจัยในเชิงวัตถุ เนื่องจากในสังคมยังมีพื้นที่การเมือง อุดมการณ์และความคิดจิตใจอยู่ด้วย (วัชรพล พุทธิรักษา, 2549) กรั่มซีได้ให้ความหมายของประชาสังคมในมิติที่เกี่ยวข้องกับกลไกทางเศรษฐกิจอันเป็นส่วนสำคัญของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เรียกว่าสำนึกเป็นแบบปัจเจกหรือมีนัยยะเป็นองค์กรส่วนบุคคล (private organization) ดังนั้น กรอบแนวคิดเรื่องรัฐองค์รวมของกรั่มซีจึงไม่ได้วิเคราะห์แค่เฉพาะโครงสร้างสังคมส่วนบนโดยมองผ่านสังคม

การเมืองและประชาสังคมเท่านั้น แต่โครงสร้างส่วนล่างก็เป็นส่วนสำคัญที่ค้ำจุนระบบรัฐองค์รวมไว้ด้วยเช่นกัน (โอฬาร อ่องพะ, 2562) ซึ่งในทัศนะของกรัมสกี โครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและมีผลกระทบซึ่งกันและกัน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้

3.1.1 สงครามขับเคลื่อนยึดพื้นที่และสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of movement and War of Position)

ในการสร้างภาวะการครองอำนาจนั้น กรัมสกีอธิบายว่าเปรียบเทียบการทำสงคราม โดยการดำเนินการเพื่อครองอำนาจนำเหนือชนชั้นอื่น ๆ นั้น ชนชั้นผู้นำหรือกลุ่มหรือชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำจะต้องกระทำการต่อสู้ ช่วงชิงเพื่อยึดพื้นที่เชิงความคิด ความเชื่อหรืออุดมการณ์ของผู้คนในประชาสังคมให้ได้ แนวคิดเรื่องสงครามขับเคลื่อนยึดพื้นที่ (War of movement) และสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of position) ได้ถูกนำมาใช้อธิบายว่า กลยุทธ์การทำสงครามขับเคลื่อนยึดพื้นที่ เป็นการใช้อำนาจบังคับและต่อสู้ในเชิงกายภาพที่รุนแรง เปรียบเหมือนการทำยุทธวิธีทางการทหารที่ทำการยึดครองปัจจัยที่สำคัญ เช่น เมืองหลวง สถานที่สำคัญ ทรัพยากรต่าง ๆ กองกำลังสำคัญในรัฐ รวมถึงอิสรภาพในระดับสังคมและปัจเจกบุคคล (Daniel Egan, 2015) เป็นวิธีที่เหมาะสมกับรัฐที่มีประชาสังคมด้อยพัฒนาที่กลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน องค์กรพรรคการเมืองและกลุ่มกดดันไม่มีความแข็งแกร่งมากพอจึงทำให้การต่อต้านขัดขึ้นเกิดขึ้นได้ยาก กลยุทธ์นี้จึงไม่เหมาะกับการสร้างภาวะการครองอำนาจนำอย่างยั่งยืนในรัฐที่พัฒนาและมีประชาสังคมที่พัฒนาแล้ว กรัมสกีจึงนำเสนอการต่อสู้ในอีกด้านหนึ่งที่มีเป้าหมายเพื่อยึดกุมพื้นที่เชิงความคิด ความเชื่อหรืออุดมการณ์ของผู้คนในประชาสังคม หรือที่เรียกว่า การทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด คือการต่อต้านอำนาจนำด้วยการนำวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม จริยธรรมมาเป็นกระบวนการสร้างพื้นฐานของสังคมใหม่ ด้วยการสร้างสถาบันทางเลือกใหม่ สร้างวิธีการเรียนรู้ใหม่ ปัญญาชนใหม่ให้เข้าสู่พื้นที่ประชาสังคมจนเกิดเป็นสามัญสำนึกด้วยความยินยอม (รัฐกมล ค้อสุวรรณดี, 2558) ซึ่งเป็นกลยุทธ์ทางเมืองระดับแนวหน้าเชิงวัฒนธรรม (Cultural front) ที่ต้องการแทรกซึมและบ่อนทำลายกลไกเชิงอุดมการณ์ หรือกล่าวได้ว่า หากต้องการสร้างกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้ได้นั้นจะต้องเอาชนะความคิดและจิตใจของผู้คนในสังคมให้ได้เสียก่อน การสร้างภาวะการครองอำนาจนำก็จะสำเร็จสมบูรณ์และยั่งยืนสืบไป ผู้คนในสังคมสามารถดำเนินชีวิตอย่างปกติโดยไม่เกิดความสงสัยหรือตั้งคำถาม และไม่ดำเนินการใด ๆ ที่แสดงความคิดที่ขัดแย้งต่อความคิดหลัก หรืออุดมการณ์ที่ชนชั้นผู้นำหรือกลุ่มชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำต้องการ

ในทางกลับกัน หากชนชั้นนำไม่สามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำเหนือพื้นที่ประชาสังคม หรือสังคมนการเมืองได้เลย หรือสามารถสร้างได้ในระดับหนึ่ง ด้วยการครองพื้นที่ทางสังคมพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งได้หรือใกล้เคียงกับการครองอำนาจอย่างสมบูรณ์ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปเกิดเหตุ หรือปัจจัยที่บั่นทอนความชอบธรรมหรือลดทอนความรู้สึกยินยอมพร้อมใจของชนชั้นผู้ถูกรอบจำ ผู้คนในสังคมส่วนหนึ่งตระหนักรู้ได้ว่า ตนหรือชนชั้นหรือกลุ่มของตนถูกดำเนินการครองอำนาจนำเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นผู้นำหรือกลุ่มชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ กลุ่มคนที่ตระหนักรู้นี้จะแสดงออกหรือดำเนินการใด ๆ เพื่อเป็นการตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำ ทั้งนี้ การโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำนี้อาจเป็นไปเพื่อแสดงให้ผู้ครองอำนาจนำได้เห็นและรับรู้ว่าอำนาจของตนถูกท้าทาย หรือเพื่อโค่นล้มกลุ่มผู้ดำเนินการครองอำนาจเก่า นำไปสู่การก้าวไปเป็นกลุ่มผู้ดำเนินการครองอำนาจนำกลุ่มใหม่ก็เป็นได้ (วัชรพล พุทธิรักษา, 2549)

3.2 แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นการศึกษาลักษณะของขบวนการเรียกร้องของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในสังคมที่มากพอสมควร อาจจะมีจำนวนนับพันหรือนับหมื่นหรืออาจมีจำนวนมากกว่านั้นเข้าร่วมหรือรวมตัวกัน ผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวมีจุดมุ่งหมายชัดเจนและมีความตั้งใจที่จะทำการเปลี่ยนแปลง โดยมีอุดมการณ์ร่วมกันว่าการเคลื่อนไหวนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่กลุ่มของตนปรารถนา (สุวิดา ธรรมณีนวงศ์, 2543) ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อกระทำการรวมหมู่ (Collective action) ทั้งนี้ ทูเรน (Touraine) นักวิชาสังคมวิทยา ได้แบ่งการรวมกลุ่มเพื่อกระทำการรวมหมู่เป็นสามประเภทคือ ประเภทที่หนึ่งเป็นเพียงพฤติกรรมการตั้งรับ (Defensive action) เมื่อถูกโจมตี ประเภทต่อมาเป็นการรวมกลุ่มเพื่อปรับเปลี่ยนการกำหนดนโยบายของรัฐ ประเภทที่สามคือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม คือการรวมกลุ่มเพื่อกระทำการรวมหมู่ที่ต้องการเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจหลัก ๆ โดยสองประเภทแรกทูเรนไม่จัดว่าเป็นขบวนการทางสังคม (รงค์ บุญสวยขวัญ, 2542) นอกจากนี้ นักวิชาการยังได้จำแนกความแตกต่างของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกับผู้กระทำการรวมหมู่ประเภทอื่นเช่น กลุ่มผลักดัน (Pressure group) พรรคการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ ว่าอยู่ที่การใช้การระดมมวลชนเป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจกดดันทางสังคม และแตกต่างจากการรวมหมู่อื่น ๆ เช่น สโมสรหรือสมาคมอาสาสมัคร ในเรื่องของเป้าหมายหลักที่ต้องการปกป้องหรือเปลี่ยนแปลงทางสังคม (พฤติสาน ชุมพล, 2550)

กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะเกิดขึ้นทีละขั้นตอน เริ่มจากสภาพการณ์ทางสังคมในขณะนั้นที่ทำให้กลุ่มคนจำนวนหนึ่งเกิดความรู้สึกไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการเลือกปฏิบัติ หรือรู้สึกว่าถูกเอารัดเอาเปรียบและรู้สึกคับแค้น (Strains) จึงเกิดความรู้สึกหรือความเชื่อร่วมกันว่าต้อง

ดำเนินการแก้ไข จึงนำไปสู่การพูดคุยหรือถกเถียงในประเด็นดังกล่าวขยายไปสู่วงกว้างและเพิ่มจำนวนคนที่สนับสนุนมากขึ้นจนเกิดการระดมทรัพยากรเพื่อจัดการองค์กร มีการระดมทั้งคนและอื่น ๆ มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์จนทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกว่าปัญหาดังกล่าวมีผลกระทบต่อชีวิตอย่างรุนแรง และต้องการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหาดังกล่าว ต่อมาจะมีการจัดระเบียบองค์กรเข้าร่วมและอาจมีกลยุทธ์หรือเป้าหมายเฉพาะ แต่จะมีการประสานงานและมีอุดมการณ์ร่วมกันและพัฒนากลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และดำเนินการเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เมื่อเกิดการปฏิบัติการขึ้น กลุ่มคนผู้เสียผลประโยชน์จะพยายามหาวิธีต่าง ๆ เพื่อสลายการเคลื่อนไหวดังกล่าว อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวทางสังคม กลุ่มผู้เคลื่อนไหวเรียกร้องมิได้หวังผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มอย่างเต็มที่ แต่เป็นเรียกร้องเพื่อทบทวนวิธีการมองปัญหาที่แตกต่างกันและเรียกร้องให้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการมองสถานการณ์หรือปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งการดำเนินการเคลื่อนไหวเรียกร้องจะดำเนินไปจนถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ การแสวงหาทางเลือก (Resolution) ระหว่างกลุ่มผู้เคลื่อนไหวกับผู้มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลง อาจเป็นการเจรจาประนีประนอมหรือการทำลายล้างกลุ่มผู้เคลื่อนไหว (สวิดา ธรรมณีนวงศ์, 2543)

3.2.1 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource mobilization theory)

ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource mobilization theory) เป็นทฤษฎีที่ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้อธิบายปฏิบัติการทางสังคมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น โดยให้ความสนใจกับปัญหาในการระดมมวลชน การเลือกใช้ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่มีประสิทธิภาพ และเงื่อนไข ปัจจัยด้านที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จหรือล้มเหลวของขบวนการทางสังคม มีกรอบการวิเคราะห์ที่แตกต่างจากทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ในการให้ความสนใจกับประเด็นคำถามในเรื่ององค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะในมิติด้านทรัพยากร ผู้นำและยุทธวิธีเคลื่อนไหว รวมทั้งการวิเคราะห์โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อหรือเป็นอุปสรรคขัดขวางปฏิบัติการของขบวนการทางสังคมแต่มีฐานคติเบื้องต้นเดียวกัน คือ ความเดือดร้อนร่วมของผู้คน (shared grievances) เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่สำคัญและเป็นเงื่อนไขจำเป็น (necessary condition) ที่ทำให้เกิดการกระทำร่วมหรือขบวนการทางสังคม ทั้งนี้ ใจความสำคัญหลักของทฤษฎีการระดมทรัพยากร คือการอธิบายการเกิด และการพัฒนาขบวนการทางสังคมไปสู่ความเข้มแข็ง ตลอดจนความสำเร็จของขบวนการทางสังคมด้วยเงื่อนไขเพียงพอ (sufficiency condition)

ทฤษฎีการระดมทรัพยากรมีวิธีการอธิบายเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญ ประกอบด้วย

1. การจัดการทรัพยากร การจัดระเบียบองค์กรและการนำ แบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ แนวทางแรกเน้นกรอบวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง (Political process approach) และ แนวทางที่สองเน้นกรอบวิเคราะห์การเป็นผู้ประกอบการหรือการจัดระเบียบองค์กร (Entrepreneurial /organization approach) ทั้งสองแนวทางต่างให้ความสำคัญกับความสามารถในการระดมทรัพยากร ในการนำไปใช้จัดระเบียบองค์กรเพื่อการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยองค์กรดังกล่าวจะทำหน้าที่เปลี่ยน สถานะของความเดือดร้อนไปเป็นประเด็นของการเคลื่อนไหวที่เสนอต่อรัฐ ให้ความสำคัญต่อบทบาท ของผู้ปฏิบัติการมากกว่าเงื่อนไขความขัดแย้งเบื้องต้น นอกจากนี้ ทฤษฎีระดมทรัพยากรเป็นทฤษฎีที่ อธิบายถึงยุทธศาสตร์ระดับเครื่องมือของการปฏิบัติการ ที่อธิบายถึงการเกิด ผลลัพธ์ยุทธวิธีและ ยุทธศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมตามบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับปฏิกริยา ที่มีต่อประเด็นความขัดแย้ง ซึ่งในช่วงปีค.ศ. 1960 การอธิบายของทฤษฎีนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง องค์กรของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจากองค์กรนำแบบเดี่ยว ไปเป็นการจัดองค์กรที่มีโครงสร้าง ของการปรึกษาหารือและพัฒนารูปแบบการจัดระเบียบองค์กรที่หลากหลายมากขึ้น (Tilly, 2004)

2. โครงสร้างทางการเมืองและกระบวนการทางการเมือง ซึ่งเป็นการพัฒนาทฤษฎี จากผลงานเรื่องกระบวนการทางการเมืองและการพัฒนาของการลุกขึ้นสู้ของคนผิวดำระหว่างปี ค.ศ. 1930 – 1970 ของ ดัก แม็คคอดัม (Doug McAdam) ตามทฤษฎีของแม็คคอดัมอธิบายกระบวนการทางการเมืองของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมว่า กระบวนการทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลต่อการ ขยายโอกาสทางการเมืองและความแข็งแกร่งของการจัดระเบียบองค์กรของคนท้องถิ่น หากระบบ การเมืองของประเทศเป็นแบบเปิดกว้างก็จะรับรองการแก้ไขปัญหาให้ลุกล่วงไป แต่หากระบบการเมือง ของประเทศนั้นเป็นแบบปิด ปัญหาดังกล่าวก็จะไม่ได้รับการแก้ไขตามกระบวนการทางการเมืองซึ่งจะ นำไปสู่การสร้างตระหนักรู้ร่วมกัน (Cognitive liberation) และเป็นเงื่อนไขความชอบธรรม สำคัญที่ทำให้คนท้องถิ่นพัฒนาไปเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีนี้เน้น การให้ความสำคัญกับเงื่อนไขแวดล้อมและการจัดส่วนผสมของการเคลื่อนไหวที่เหมาะสมระหว่างการ เปิดกว้างและปิดกั้นของระบบทางการเมืองกับการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อน รวมไปถึงเงื่อนไขที่ นำไปสู่การเคลื่อนไหวเรียกร้อง หรือที่รู้จักกันว่า ทฤษฎีการวิเคราะห์โครงสร้างทางการเมือง (Political Opportunity Structure Theory) (Canel, 1997)

ทฤษฎีการระดมทรัพยากรยังให้ความสำคัญกับเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายในชุมชน (indigenous networks) ว่าเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้คน ในทัศนะของ Oberschall ความคับข้องใจมักทำให้เกิดการระเบิดอารมณ์ความไม่พอใจออกมาหรือแม้กระทั่งเกิดจลาจล แต่จะพัฒนาไปเป็นขบวนการได้จำเป็นต้องมีองค์กรและการนำภายในหมู่ประชากรผู้คับข้องใจ ซึ่งองค์กรและการนำที่มานี้มาจากเครือข่ายที่ดำรงอยู่แล้ว เครือข่ายที่มานี้มาจากการที่ผู้คนภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กัน มีการพึ่งพาอาศัยกันในลักษณะที่หลากหลาย ชุมชนที่สมาชิกมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นจะเอื้อต่อการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากกว่าชุมชนที่มีความเป็นปัจเจกสูง (Crossley, 2002) Tilly ยังได้อธิบายเพิ่มเติมถึงศักยภาพในการระดมพลังของกลุ่มส่วนใหญ่แล้วจะกำหนดโดยระดับความเป็นองค์กรของกลุ่มที่ดำรงอยู่ก่อนที่จะเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (pre-existing group organization) เนื่องจากกลุ่มที่มีอัตลักษณ์เข้มข้นร่วมกันและมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แน่นหนาภายในหมู่สมาชิกย่อมมีการจัดตั้งในระดับสูง ดังนั้น จึงมีความพร้อมในการระดมพลัง (Jenkins, 1983) ทั้งนี้ เครือข่ายที่เอื้อต่อการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีอยู่สองประเภท ได้แก่ องค์กรชุมชน (communal organization) องค์กรประเภทนี้เชื่อมผู้คนเข้าด้วยกันผ่านความสัมพันธ์เชิงประเพณีที่มีมาอย่างยาวนานที่มีนัยเชิงสัญลักษณ์และศีลธรรม เช่น ศาสนา วัฒนธรรมหรือชาติพันธุ์ และอีกประเภท คือ องค์กรเชิงสมาคม (association organization) ที่เป็นการรวมตัวเป็นแบบแผน มีความผูกพันที่สะท้อนถึงผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม เช่น สหภาพแรงงาน พรรคการเมือง หรือองค์กรอาสาสมัครอื่น ๆ ในทั้งสองกรณี การที่ก่อนจะเกิดขบวนการ ผู้คนมีการจัดตั้งอยู่แล้ว ทำให้ง่ายต่อการระดมพลังและเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นกลุ่ม และจะง่ายขึ้นหากความสัมพันธ์ของพวกเขาเข้มข้นแต่ความสัมพันธ์กับชนชั้นนำถูกตัดขาด เพราะหากประชาชนและชนชั้นนำมีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดอาจทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ทำให้การระดมพลังของประชาชนยากขึ้น ในทางกลับกัน หากคนสองกลุ่มแยกออกจากกันย่อมทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ประชาชนซึ่งเป็นเงื่อนไขอันดีในการระดมพลังให้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Buechler, 2011) ดังนั้น การวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมภายใต้ทฤษฎีระดมทรัพยากรจะเน้นไปที่ความสมเหตุสมผลของผู้เข้าร่วมขบวนการ เครือข่าย ทรัพยากรจากภายนอกและองค์กร ให้ความสำคัญต่อประเด็นคำถามโดยเฉพาะในเรื่ององค์กรการเคลื่อนไหว มิติด้านทรัพยากร ผู้นำและยุทธวิธีเคลื่อนไหว รวมทั้งการวิเคราะห์โครงสร้างโอกาสที่เอื้อหรือเป็นอุปสรรคต่อการกระทำของขบวนการทางสังคม (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560)

3.2.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่เกิดขึ้นในยุคสงครามเย็นหรือหลังสมัยใหม่ ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า เป็นรูปแบบของความขัดแย้งและการเคลื่อนไหวในลักษณะที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนและแตกต่างจากในอดีตที่เป็นการเมืองแบบชั้นเดียว (Single-class politics) เช่น ขบวนการอนุรักษนิยมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการสันติภาพ ขบวนการสิทธิสตรี ซึ่งทำให้นักวิชาการเกิดความตื่นตัวเพื่อหาทฤษฎีมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากทฤษฎีที่มีอยู่เดิมทำได้เพียงอธิบายว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร แต่ไม่สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดหรือทำไมขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวในเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องทางสังคม ไม่ใช่ประเด็นการเรียกร้องสวัสดิการจากรัฐ ซึ่งประเด็นทางสังคมนี้เป็นความขัดแย้งชนิดใหม่ที่ ฮาเบอร์มาส (Habermas) เรียกว่าความขัดแย้งเชิงสถาบันที่ผลิตซ้ำในพื้นที่ทางวัฒนธรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร , 2549)

ทั้งนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549) ได้ประมวลลักษณะสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ไว้ 4 ประการ ประกอบด้วย

- 1) ไม่ใช่ขบวนการเคลื่อนไหวบนพื้นฐานของชนชั้น
- 2) ไม่ได้เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง
- 3) ไม่ได้ทำการเรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น นักการเมืองหรือพรรคการเมืองและไม่ได้หวังพึ่งกลไกของรัฐ แต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตนเอง เนื่องจากไม่เชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถและความจริงใจของภาครัฐ
- 4) เป้าหมายในการเรียกร้องไม่ใช่ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” (Grammars of forms of life)

แนวคิดขบวนการทางสังคมใหม่มีจุดหมายในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นั่นคือการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมระเบียบใหม่ (New social order) การเปลี่ยนแปลงร่างของสังคม หรือการรื้อสร้างใหม่ทางสังคม (Social transformation or Social reconstruction) ทั้งในมิติของวัฒนธรรมและการพัฒนาวิถีชีวิตใหม่เพื่อเป็นทางเลือก ดังนั้นนักทฤษฎีขบวนการทางสังคมใหม่จึงนิยามขบวนการทางสังคมจากภาพสะท้อนทางสังคมที่รัฐและตลาดพยายามครอบงำทางวัฒนธรรม การเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำดังกล่าว (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) โดย Habermas ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงการเคลื่อนไหว

ทางสังคมแนวใหม่นี้ว่าเป็นการต่อต้านอำนาจนิยมและการครอบงำของรัฐ และเป็นการต่อต้านการควบคุมของระบบทุนนิยมในขณะเดียวกัน ซึ่งจุดประสงค์ทางการเมืองของกลุ่มที่เคลื่อนไหวสังคมผ่านพื้นที่สาธารณะ 2 ด้าน ได้แก่ ด้านหนึ่งพวกเขาต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในระบบการเมืองโดยตรง เพื่อปรับเปลี่ยนระบบ ส่วนอีกด้านก็ต้องการขยายอาณาเขตของประชาสังคมและพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งสร้างอัตลักษณ์ขึ้นใหม่เพื่อเป็นสร้างประสิทธิภาพในการเปลี่ยนแปลงสังคม (Habermas, 1981) Habermas วิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ด้วยการชี้ให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นใหม่นั้นเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในบริบทของการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การบูรณาการและการกล่อมเกลางานสังคม ที่แสดงออกผ่านการประท้วงนอกช่องทางเชิงสถาบันและเป็นการแสดงออกของค่านิยมแบบหลังวัตถุนิยมที่สนใจเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ความเสมอภาคในสิทธิ การมีส่วนร่วม สิทธิมนุษยชน และการแสดงออกซึ่งศักยภาพสูงสุดของแต่ละบุคคล ทั้งนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ Habermas กล่าวถึงมีทั้งขบวนการที่คุ้นเคย เช่น ขบวนการสันติภาพ ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการนักศึกษา ขบวนการสิทธิสตรี รวมไปถึงขบวนการที่ไม่คุ้นเคย เช่น ขบวนการต่อสู้เพื่อความเป็นอิสระของภูมิภาค ภาษา วัฒนธรรมและศาสนา และขบวนการรากฐานนิยมทางศาสนา เป็นต้น (Habermas, 1987) ซึ่งขบวนการเหล่านี้เป็นองค์กรที่ไม่มีสายบังคับบัญชาและไม่รวมศูนย์อำนาจ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วม การไม่กีดกัน และการเป็นประชาธิปไตย นอกจากนี้ Habermas อธิบายเพิ่มเติมว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่นี้เป็นขบวนการข้ามชนชั้น (cut across social classes) ที่ไม่สามารถวิเคราะห์ได้ด้วยทฤษฎีความขัดแย้งทางชนชั้นของลัทธิมาร์กซ์ แต่ส่วนใหญ่แล้วเป็นปฏิกิริยาป้องกันตนเองต่อการแทรกแซงของเศรษฐกิจและการเมืองในชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมหรือที่เรียกว่าการยึดครองชีวิตทางสังคม กล่าวคือ การที่อำนาจรัฐหรือกลไกตลาดเข้าตลาดขยายเข้าไปในชีวิตทางสังคม ทำลายวัฒนธรรม อัตลักษณ์ส่วนบุคคล ไปจนถึงวิถีชีวิต ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่จึงต้องต่อสู้เพื่อปกป้องชีวิตทางสังคมจากการโจมตีดังกล่าวและเพื่อปกป้องวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่และสร้างความหมายและคุณค่าใหม่ที่ตัดสินอย่างเป็นประชาธิปไตยแทนการยึดยึดจากเบื้องบน (Edwards, 2014)

ลักษณะร่วมที่สำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่คือ การสร้างวัฒนธรรมการต่อต้านชัดเจน โดยมีวัตถุประสงค์หลากหลาย เช่น เพื่อยกระดับจิตสำนึกหรือการรับรู้ของประชาชนในเรื่องที่ต่อต้านชัดเจน เพื่อสร้างคุณค่าความเชื่อชุดใหม่และลดความชอบธรรมของระบบที่ดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดความชอบธรรมของอำนาจรัฐในรูปแบบของการใช้สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (Civil disobedience) ยิ่งไปกว่านั้นวัฒนธรรมการต่อต้านชัดเจนนี้มุ่งเป้าไปที่การเรียกร้องให้หน่วยงาน

ของรัฐรับผิดชอบต่อการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนหรือสังคมในวงกว้าง ดังนั้น ตัวแสดงหรือผู้กระทำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่จึงสนใจที่จะพูดถึงการปกครองที่มีพื้นที่ให้กับเสรีภาพของประชาชนและเรียกร้องการปกครองที่มีมิติของความเป็นมนุษย์มากขึ้น กล่าวคือการที่รัฐปกครองด้วยการเอาใจใส่ประชาชนในฐานะที่เป็นมนุษย์ ไม่ใช่พลเมืองที่อยู่ใต้การปกครองและเคารพในสิทธิมนุษยชน ไม่ผูกขาดอำนาจรัฐและเปิดพื้นที่ให้บทบาทแก่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการเปลี่ยนแปลงสังคม กล่าวได้ว่า ขบวนการทางสังคมใหม่เป็นตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งของการเมืองแบบใหม่หรือการเมืองภาคประชาชน ในฐานะที่เป็นตัวแสดงหรือผู้กระทำทางการเมือง เป็นรูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยซึ่งไม่นิยมใช้ความรุนแรง แต่หากจำเป็นต้องใช้ก็จะใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการทำาย ดังคำถามกับการเมืองแบบที่ดำรงอยู่มากกว่าเป็นเป้าหมายของขบวนการ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545)

กล่าวโดยสรุป ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่า ในแง่ที่ว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมหรือสังคมเป็นหลัก การเคลื่อนไหวทางการเมืองหากมีอยู่บ้างก็เป็นเพียงเรื่องรอง เนื่องจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่สนใจเกี่ยวกับค่านิยมและวิถีชีวิตมากกว่าสิทธิพลเมืองจึงมีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าขบวนการทางการเมือง ทั้งนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเคลื่อนไหวในประชาสังคม (Civil Society) และไม่มุ่งเผชิญหน้าท้าทายรัฐโดยตรง แต่มีเป้าหมายในการปกป้องประชาสังคมจากการเบียดขับของรัฐและมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านการเปลี่ยนค่านิยมและสร้างวิถีชีวิตใหม่ขึ้นมา (Scott, 1990)

3.2.3 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

1. ยุทธวิธีการขัดขวาง การท้าทายระบบการเมืองปกติ (Disruptive) มีลักษณะใกล้เคียงกับปฏิบัติการซึ่งหน้า (Direct action) คือปฏิบัติการทางการเมืองในการแก้ไขหรือเยียวยาความอยุติธรรมทางสังคมที่ไม่ใช้กลไกหรือกระบวนการทางการเมืองในระบบปกติ เช่น การประท้วงของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมือง โดยเป็นการเข้าไปกดดัน ขัดขวาง กระบวนการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐและฝ่ายที่เผชิญหน้า สะท้อนให้เห็นทั้งการตั้งคำถามและการขอความเห็นใจกับความชอบธรรมที่ดำรงอยู่ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

1.1 ระดับปฏิบัติการแบบทำท่าย (Direction) ที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่ใช้ความกล้าหาญ และกล้าได้กล้าเสียของการกระทำการ โดยมีต้นทุนเป็นความเสียหายที่ผู้กระทำการต้องจ่ายหรืออาจเกิดขึ้นจากผลของการกระทำการ

1.2 ระดับของกิจกรรมที่มีลักษณะผิดกฎหมาย แต่ยุทธวิธีการปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรง สามารถจำแนกรูปแบบของกิจกรรมได้ ดังนี้

1.2.1 อารยะขัดขืน หรือการดื้อแพ่ง (Civil Disobedience) คือปฏิบัติการทางที่ฝ่าฝืนและต่อต้านกฎหมายโดยสันติวิธี เป็นการกระทำในเชิงศีลธรรม เป็นการประท้วงหรือคัดค้านคำสั่งกฎหมายของผู้ปกครองที่ไม่ยุติธรรมหรือเป็นการต่อต้านการกระทำของรัฐบาลหรือนโยบายของรัฐที่ประชาชนเห็นว่าไม่ชอบธรรม เป็นกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่ต้องการปลุกจิตสำนึกของผู้คนในสังคมให้ตระหนักถึงความยุติธรรมของกฎหมายหรือนโยบาย และโครงสร้างอันยุติธรรมของสังคมให้ผู้คนเข้ามาเห็นด้วยหรือสนับสนุน

1.2.2 การบอยคอต (Boycott) คือการปฏิเสธ ไม่ยอมรับ เป็นการกระทำที่ไม่ละเมิดหรือผิดกฎหมาย แต่ต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนด้วยความสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจหรือความสะดวกสบายของผู้ร่วมกระทำการ ตัวอย่างที่สำคัญของการใช้วิธีการบอยคอตคือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสิทธิความเป็นพลเมืองในเมืองโกโมรี ในช่วงค.ศ. 1955-1956 เป็นการบอยคอตรถเมล์โดยสารที่แบ่งแยกสีผิว ปรากฏการณ์ครั้งนั้นแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการระดมคนจากภายนอกกระบวนการเมืองเพื่อนำไปสู่การเจรจาต่อรอง ผลจากการเคลื่อนไหวในครั้งนั้นทำให้ศาลสูงสุดของสหรัฐอเมริกาประกาศว่าการแบ่งแยกสีผิวในการโดยสารรถเมล์เป็นการละเมิดต่อบทบัญญัติรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา ซึ่งประสิทธิภาพของการบอยคอตครั้งนั้นอยู่ที่การได้เข้าไปขัดขวางการดำเนินธุรกิจที่เป็นสาธารณูปโภคของเมืองที่มีรายได้จากคนผิวดำที่มีอยู่จำนวนมากในเมือง

1.2.3 การนั่งประท้วง (Sit-ins) เป็นการบุกรุกเข้าไปนั่งประท้วงในสถานที่เฉพาะ มักจะเป็นสถานที่หวงห้ามสำหรับกลุ่มคนที่บุกรุกเข้าไป หรือไม่มีสิทธิหน้าที่ที่ถูกระบุไว้ในความสัมพันธ์ทางสังคมปกติ เช่น การบุกรุกเข้าไปนั่งในสถานที่ราชการ หรือห้องทำงานของผู้มีอำนาจทางการเมือง เพื่อให้มีการเจรจา เป็นต้น

สำหรับรูปแบบอื่น ๆ ที่ถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวและพบเห็นได้ทั่วไป ได้แก่ การปิดล้อมสถานที่ เพื่อขัดขวางไม่ให้คนเข้าไปดำเนินกิจกรรมตามปกติ เช่น การปิดล้อมสถานที่ราชการ การปิดล้อมโรงงาน การปิดถนน เป็นต้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

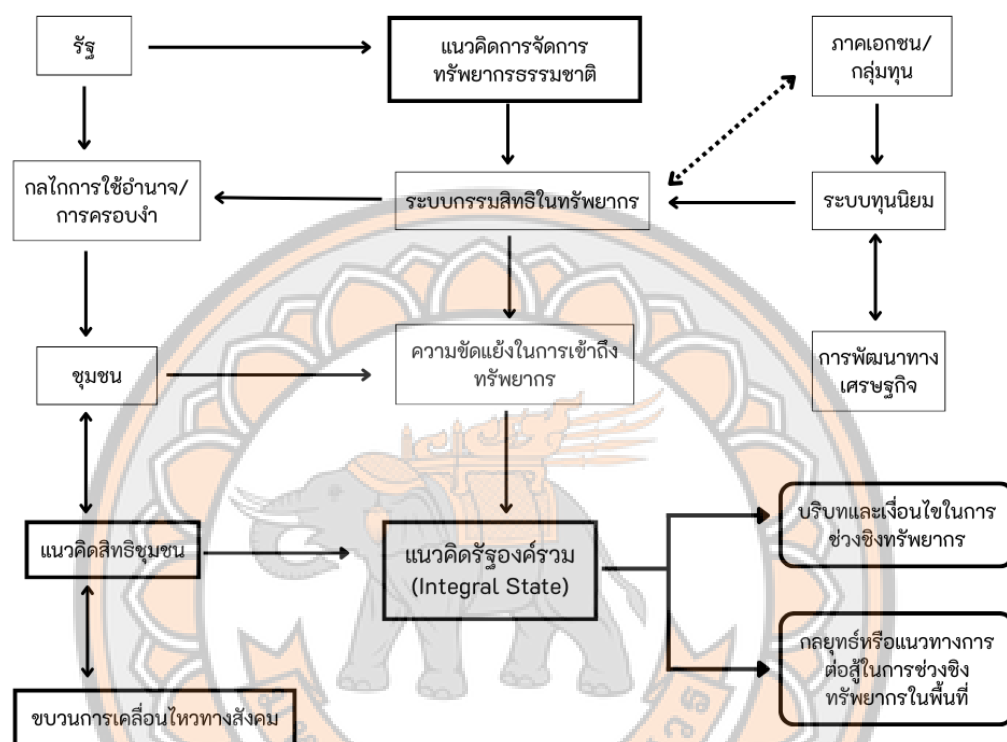
2. ยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง (Violence) มีลักษณะสำคัญ คือ เป็นการทำให้เกิดการบาดเจ็บล้มตาย หรือเกิดความเสียหายด้านทรัพย์สิน ในอดีตวิธีที่ใช้ความรุนแรงถูกนำมาใช้ในขบวนการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้คน บนฐานคิดของการแยก “พวกเขา” ออกจาก “พวกเรา” โดยพลังอำนาจจะแสดงความเป็น “พวกเรา” ออกมาจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ “พวกเขา” แต่ในสังคมประชาธิปไตยปัจจุบัน วิธีที่ใช้ความรุนแรงถูกนำมาใช้น้อยลง เนื่องจากรัฐสามารถควบคุม ผูกขาดความชอบธรรมในการใช้กลไกปราบปราม และได้เข้าควบคุมการใช้ความรุนแรง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิธีที่ใช้ความรุนแรงสามารถดึงดูดแก่คนทั่วไป แต่มีข้อจำกัดคือ ทำให้ผู้คนขาดความเห็นอกเห็นใจกัน ซึ่งผลของการใช้ความรุนแรงทำให้เกิดความขัดแย้ง การเผชิญหน้าและการเมืองแบบแยกขั้ว เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบพันธมิตรและรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้ท้าทายระบบกับผู้มีอำนาจทางการเมือง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

3. ยุทธวิธีตามช่องทางทางการเมืองปกติ มีลักษณะสำคัญคือเป็นวิธีการที่ไม่ต้องการความเอาใจจริง เอาใจ หรือความทุ่มเทสูง ไม่ต้องมีวิธีการจัดการมากนัก เนื่องจากมีบทเรียนและประสบการณ์ที่สั่งสมมายาวนานและอาจจะดึงดูดผู้เข้าร่วมได้จำนวนมาก เป็นวิธีการที่อยู่ในระดับการยอมรับได้หรืออยู่ในบรรทัดฐานของประชาธิปไตยแบบสมัยใหม่ เช่น การลงชื่อ การเดินขบวน การนัดหยุดงาน ซึ่งเกิดขึ้นจนกลายเป็นวิธีการที่ขาดการท้าทายต่อระบบการเมืองปกติและเป็นการต่อรองเชิงสถาบันที่มีกฎหมายและพิธีกรรมที่ตายตัว รวมทั้งความคาดหวังที่ชัดเจนของผู้ที่ท้าทายและผู้เผชิญหน้าด้วยวิธีดังกล่าว โดยอาจผนวกด้วยวิธีการรูปแบบอื่น ๆ เช่น การใช้สื่อมวลชน การเดินขบวนเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากชุมชนรอบข้าง การยึดโรงงาน เป็นต้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

จากแนวคิดรัฐองค์รวมและแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ได้นำเสนอไปนั้น ในการศึกษาเรื่อง การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยนำแนวคิดเรื่องรัฐองค์รวมมาวิเคราะห์และทำความเข้าใจกลไกการใช้อำนาจรัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพยายามที่จะครองอำนาจนำทางความคิดเพื่อช่วงชิงสิทธิในทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว การใช้อำนาจรัฐควบคุม กีดกัน และจำกัดสิทธิของชาวบ้านในชุมชนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ในขณะเดียวกันรัฐได้ถ่ายโอนกรรมสิทธิ์และให้อำนาจแก่ภาคเอกชนเข้าไปลงทุนและเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มทุนได้เข้าถึงทรัพยากรได้อย่างชอบธรรม รวมไปถึงการใช้แนวคิดดังกล่าวทำความเข้าใจการต่อสู้ ต่อสู้และช่วงชิงสิทธิในทรัพยากรระหว่าง ภาครัฐ เอกชน และชุมชนท้องถิ่นที่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นฐานในการต่อสู้ นอกจากนี้ยังได้นำแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาใช้เพื่อทำความเข้าใจกลยุทธ์ของการ

เคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้ ตอบโต้ของภาคประชาชน ซึ่งจากการสำรวจแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสามารถพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ ดังนี้

3.3 กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

จากกรอบแนวคิดสามารถอธิบายได้ ดังนี้

การศึกษานี้มุ่งวิเคราะห์ปรากฏการณ์การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย รัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่น การศึกษาดำเนินการภายใต้การบูรณาการแนวคิดทฤษฎีหลัก ได้แก่ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดสิทธิชุมชน และแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยวิเคราะห์เชื่อมโยงกับทฤษฎีรัฐองค์รวม (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) เพื่อสังเคราะห์และตีความปรากฏการณ์อย่างเป็นองค์รวม เริ่มจากการพิจารณาบทบาทของรัฐในฐานะผู้กุมอำนาจเชิงสถาบันในการควบคุมและบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านระบบกรรมสิทธิ์ที่รวมศูนย์อำนาจ และการบังคับใช้ผ่านกลไกการใช้อำนาจรัฐหรือการครอบงำ ด้วยเครื่องมือทางกฎหมาย นโยบายสาธารณะ และมาตรการ

ต่างๆ เพื่อสร้างความชอบธรรม (legitimacy) ในการจัดการทรัพยากร ขณะเดียวกัน รัฐได้ใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ ภายใต้กระบวนการทุนนิยม มากำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากร โดยเปิดพื้นที่ให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นซึ่งได้รับผลกระทบจากแนวทางการจัดการทรัพยากรของรัฐ ได้อาศัยแนวคิดสิทธิชุมชน (community rights) เป็นฐานคิดในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตน และทำการต่อต้านอำนาจรัฐผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) เพื่อปกป้องสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ (รวมถึงการปกป้องวิถีชีวิตของคนในชุมชน ปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร ระหว่างรัฐ ภาคเอกชน และชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมและรวมศูนย์อำนาจ อันเป็นที่มาของบริบทและเงื่อนไขของการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ เพื่อวิเคราะห์และตีความปรากฏการณ์อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น การศึกษานี้ประยุกต์ใช้แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของกริมซีเป็นกรอบวิเคราะห์หลักในการอธิบายกลไกของรัฐ โดยชี้ให้เห็นว่า การควบคุมและครอบงำของรัฐมิได้อาศัยเพียงการใช้อำนาจบังคับ เท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยการครอบงำทางวัฒนธรรม การครองอำนาจนำทางความคิด และกลไกทางอุดมการณ์ เพื่อสร้างความชอบธรรมและก่อให้เกิดการยินยอมพร้อมใจ (consent) ในสังคม แนวคิดรัฐองค์รวมนี้ช่วยให้เข้าใจถึงความเชื่อมโยงระหว่างบริบทและเงื่อนไขในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ และกลยุทธ์การต่อสู้ ของตัวแสดงทั้งสามฝ่าย รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซับซ้อน อันครอบคลุมทั้งมิติทางกฎหมาย อำนาจทางเศรษฐกิจ อำนาจทางวัฒนธรรม และการเคลื่อนไหวต่อสู้ของภาคประชาสังคม ทั้งนี้ การศึกษาเรื่องนี้จึงนำเสนอกรอบการวิเคราะห์แบบองค์รวม (holistic analytical framework) ที่มีได้แยกส่วนปรากฏการณ์ หากแต่วิเคราะห์เชื่อมโยงทั้งสามมิติเข้ากับโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและภาคเอกชน ผ่านการวิเคราะห์เชิงทฤษฎีของกริมซี เพื่อให้เกิดความเข้าใจพลวัตของการต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ศึกษาอย่างลึกซึ้งและมีนัยสำคัญทางวิชาการ

บทที่ 4

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง” มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจบริบทและเงื่อนไขในช่วงปีพ.ศ. 2562 – ปัจจุบัน ที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง และ 2. เพื่อศึกษาทำความเข้าใจกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว โดยการวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยประกอบด้วยกระบวนการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- 4.1 รูปแบบการวิจัย
- 4.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- 4.3 เครื่องมือการวิจัย
- 4.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 4.5 แผนการดำเนินการวิจัย
- 4.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Data Collection) และการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) การเก็บข้อมูลวิจัยภาคสนาม (Field Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (In-depth Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เหมาะสมและครอบคลุมในงานศึกษา ผู้วิจัยได้มีรูปแบบการศึกษาและขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

4.1.1) การรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Data Collection) และการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการทบทวนและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย บทความวิชาการ บทความวิจัย งานเขียนในวารสารและหนังสือพิมพ์ รายงานการประชุมและเอกสารทางวิชาการ รวมถึงการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง เช่น งานศึกษาแนววิพากษ์

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเหมืองถ่านหินลิกไนต์ งานศึกษาเรื่องสิทธิชุมชน งานศึกษาเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมซี แนวคิดเรื่องสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

4.1.2) การเก็บข้อมูลวิจัยภาคสนาม (Field Research) ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ในตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางที่มีปัญหาเรื่องการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างตัวแสดงสามฝ่ายคือภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชนท้องถิ่น โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสำรวจพื้นที่ (Field Observation)

4.1.3) การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (In-depth Interview) ผู้วิจัยได้กำหนดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ด้วยวิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา รวมจำนวน 13 คน

4.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยได้กำหนดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ด้วยวิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา โดยใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview Form) เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ จำนวน 3 คน ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบอม เจ้าหน้าที่สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปาง และเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลบ้านบอม ในการดำเนินการสัมภาษณ์ตัวแทนภาครัฐสามารถดำเนินการได้เพียง 3 ราย เนื่องจากเจ้าหน้าที่ภาครัฐบางรายไม่สะดวกในการให้ข้อมูล อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ได้รับยังอยู่ในเงื่อนไขของการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation)

กลุ่มที่ 2 ได้แก่ ชาวบ้านในตำบลบ้านบอม จำนวน 5 คน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านตำบลบ้านบอม และตัวแทนชาวบ้านตำบลบ้านบอม

กลุ่มที่ 3 ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกไนต์ในพื้นที่ จำนวน 5 คน

โดยมีเกณฑ์คัดเข้า – คัดออกของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

เกณฑ์การคัดเลือกเข้าของผู้ให้ข้อมูล (inclusion criteria)

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกลุ่มตัวแทนจากภาครัฐ จะต้องเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกลุ่มชาวบ้านในตำบลบ้านบอม จะต้องเป็นผู้อาศัยอยู่ในตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง บริเวณที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งถ่านหินลิกไนต์
3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกลุ่มเครือข่ายขับเคลื่อนประเด็นคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกไนต์ จะต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้านดังกล่าว
4. เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล

เกณฑ์การคัดออกของผู้ให้ข้อมูล (exclusion criteria)

1. มีคุณสมบัติไม่ครบตามเกณฑ์การคัดเลือก
2. ไม่สะดวกในการให้ข้อมูลจากรูปแบบการสัมภาษณ์

หมายเหตุ : ในงานวิจัยเรื่องนี้มีตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง 3 ฝ่าย ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่น แต่ตัวแทนภาคเอกชนไม่สะดวกให้ข้อมูลเนื่องจากนโยบายของหน่วยงาน ผู้วิจัยได้จึงพิจารณาข้อมูลจากเอกสารอาชญาบัตรพิเศษ ออกโดยกระทรวงอุตสาหกรรม เอกสารรายงานการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน โครงการเหมืองแร่ถ่านหิน จัดทำโดยสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปาง และข้อมูลจากคำให้สัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 3 กลุ่ม

เพื่อความเป็นระบบและความถูกต้องในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้กำหนดรหัส (Coding) แทนตัวผู้ให้ข้อมูลแต่ละราย โดยเรียงลำดับตามกลุ่มและลำดับการสัมภาษณ์ เพื่อรักษาความลับและความปลอดภัยของข้อมูลส่วนบุคคล รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลสำคัญในแต่ละกลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ใช้รหัส : G-XX

G = Government Representative

XX = ลำดับที่ของผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ เช่น G-01, G-02

กลุ่มที่ 2 ได้แก่ ชาวบ้านในตำบลบ้านบอม ใช้รหัส : C-XX

C = Community Representative

XX = ลำดับที่ของผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ เช่น C-01, C-02

กลุ่มที่ 3 ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกไนต์ในพื้นที่ ใช้รหัส : N-XX

N = Network Activist

XX = ลำดับที่ของผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ เช่น N-01, N-02

ตัวอย่างดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตัวอย่างการกำหนดรหัสผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ลำดับ	รหัส	กลุ่ม	รายละเอียดผู้ให้ข้อมูล
1	G-01	ตัวแทนภาครัฐ	เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบอม
2	G-02	ตัวแทนภาครัฐ	เจ้าหน้าที่สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปาง
3	C-01	ตัวแทนชาวบ้าน	ผู้ใหญ่บ้านตำบลบ้านบอม
4	C-02	ตัวแทนชาวบ้าน	ชาวบ้านในตำบลบ้านบอม คนที่ 1
5	N-01	ตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้าน	ตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้าน คนที่1
6	N-02	ตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้าน	ตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้าน คนที่2

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

4.3 เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วย กลุ่มผู้แทนหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่กลุ่มชาวบ้านตำบลบ้านบอม และ กลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นการคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกไนต์ในพื้นที่ ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย โดยเนื้อหาประเด็นที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกมีลักษณะ ดังนี้

4.3.1 แนวคำถามผู้แทนหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่

(1) สภาพพื้นที่ทั่วไปในตำบลบ้านบอม แบ่งออกเป็นกี่หมู่ มีชาวบ้านอาศัยอยู่ที่ครัวเรือน (โดยประมาณ)

- (2) ขั้นตอนในการขอสัมปทานทำเหมืองถ่านหิน ปัจจุบันการดำเนินงานเป็นอย่างไร
- (3) จากการขอสัมปทานเหมืองถ่านหินดังกล่าว เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างไร
- (4) สัมปทานเหมืองถ่านหินดังกล่าว หากดำเนินการแล้วเสร็จ จะส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร
- (5) หน่วยงานภาครัฐมีกระบวนการชี้แจงหรือทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนหรือไม่ อย่างไร

4.3.2 แนวคำถามตัวแทนชาวบ้านในตำบลบ้านบอม

- (1) ชาวบ้านในชุมชนส่วนมากประกอบอาชีพอะไร ชุมชนมีการใช้ประโยชน์อะไรบ้างในพื้นที่บริเวณที่มีถ่านหินดังกล่าว
- (2) จากการขอสัมปทานทำเหมืองถ่านหินบริเวณดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างไร
- (3) ขั้นตอนในการขอสัมปทานทำเหมืองถ่านหิน ปัจจุบันการดำเนินงานเป็นอย่างไร
- (4) มีการพูดคุย เจาจากับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่ขอสัมปทานหรือไม่ อย่างไร
- (5) หากเหมืองดังกล่าวดำเนินการแล้วเสร็จ ท่านคิดว่าจะส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านใดบ้าง

4.3.3 แนวคำถามตัวแทนกลุ่มเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกันต์

- (1) การขอสัมปทานทำเหมืองถ่านหินในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ท่านคิดว่าส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านใดบ้าง
- (2) จากกระแสการคัดค้านการทำเหมืองถ่านหินในพื้นที่ดังกล่าว ได้มีการพูดคุยกับชาวบ้านในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- (3) มีการประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มเครือข่ายการคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกันต์กับชาวบ้านในชุมชนเพื่อผลักดันประเด็นการคัดค้านการทำเหมืองถ่านหินในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง หรือไม่ อย่างไร
- (4) แนวทางการคัดค้านการทำเหมืองถ่านหินในพื้นที่ดังกล่าว ควรดำเนินการอย่างไร

สำหรับการสร้างเครื่องมือการวิจัย ได้ดำเนินการ ดังนี้

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยเพื่อกำหนดประเด็นในการสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย
2. การนำข้อมูลมารวบรวมเพื่อนำมาสู่การพัฒนาเป็นเครื่องมือแบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
3. การออกแบบเครื่องมือการวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบเครื่องมือให้ครอบคลุมและสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนด

4. การตรวจสอบความเหมาะสมของเครื่องมือ เนื้อหาของเครื่องมือและความสอดคล้องของเครื่องมือให้ตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้นำเครื่องมือไปสู่กระบวนการตรวจสอบกับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของเนื้อหา ความชัดเจนของคำถามและความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อปรับปรุงให้เหมาะสม และดำเนินการขอจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์กับคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ตามระเบียบและขั้นตอนที่กำหนดไว้

5. ผู้วิจัยได้ทำการทดลองใช้แบบสัมภาษณ์ (pilot interview) เพื่อทดสอบความเหมาะสมของเครื่องมือวิจัย และเพื่อประเมินความชัดเจนของคำถาม เนื้อหา และลำดับการนำเสนอ การทดลองนี้ถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยให้สามารถปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ให้มีความพร้อมมากที่สุดก่อนนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการทดลองกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย ได้แก่ (1) เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลในตำบลใกล้เคียงที่มีข้อมูลเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่ในลักษณะเดียวกัน (2) ชาวบ้านในตำบลใกล้เคียงที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่ (3) นักกิจกรรมหรือผู้แทนจากองค์กรภาคประชาสังคมที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมในภาคเหนือซึ่งมีบทบาทในการสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ

6. การนำเครื่องมือไปใช้และเก็บรวบรวมข้อมูลตามที่กำหนดไว้

4.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

4.4.1 การรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Data Collection) และการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการทบทวนและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย บทความวิชาการ บทความวิจัย งานเขียนในวารสารและหนังสือพิมพ์ รายงานการประชุมและเอกสารทางวิชาการ รวมถึงการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง เช่น งานศึกษาแนววิพากษ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเหมืองถ่านหินลิกไนต์ งานศึกษาเรื่องสิทธิชุมชน งานศึกษาเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมสกี แนวคิดเรื่องสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

4.4.2 การเก็บข้อมูลวิจัยภาคสนาม (Field Research) ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ในตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางที่มีปัญหาเรื่องการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างตัวแสดงสามฝ่ายคือภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชนท้องถิ่น โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสำรวจพื้นที่ (Field Observation) โดยผู้วิจัยได้ทำการจดบันทึกภาคสนาม เพื่อบันทึกรายละเอียดที่เกิดขึ้นระหว่างการสังเกต เช่น สถานการณ์ในพื้นที่

บรรยากาศ บทสนทนาหรือปฏิกิริยาของผู้คนในพื้นที่ และใช้วิธีการถ่ายภาพ เพื่อบันทึกภาพพื้นที่ บริบททางกายภาพซึ่งจะช่วยเสริมข้อมูลในการวิเคราะห์บริบทและสภาพแวดล้อม

4.4.3 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ด้วยวิธีการเลือกแบบ เฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นคัดเลือกตามคุณสมบัติที่กำหนดไว้ โดยแบ่งผู้ให้ข้อมูล สำคัญออกเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มผู้แทนหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ กลุ่มชาวบ้านในตำบลบ้าน บอม และกลุ่มเครือข่ายขับเคลื่อนประเด็นคัดค้านการทำเหมืองแร่ลิกไนต์ในพื้นที่ โดยใช้แบบ สัมภาษณ์ (Interview Form) เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ทำการ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามแนวคำถามตามแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ทำการจดบันทึกและขออนุญาต ใช้เครื่องบันทึกเสียงในการสนทนา เพื่อนำมาใช้ถอดความสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการ สัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจนได้ข้อมูลถึงจุดอิ่มตัว (Data Saturation) กล่าวคือลักษณะของข้อมูล ที่ได้รับจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญไม่มีประเด็นใหม่เพิ่มเติมและมีลักษณะข้อมูลที่ซ้ำกับที่ได้รับมาก่อนหน้านี้ โดยพิจารณาจากการสัมภาษณ์ตัวแทนภาครัฐ จำนวน 3 คน ตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 3 คน และ ตัวแทนเครือข่ายที่ขับเคลื่อนประเด็นคัดค้านโครงการเหมืองแร่ จำนวน 3 คน ซึ่งสะท้อนว่าข้อมูลมี ความครอบคลุมเพียงพอต่อการวิเคราะห์และตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยแล้ว

4.4.4 วิเคราะห์และสรุปผลจากการสัมภาษณ์ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา เชื่อมโยงกับ กรอบแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยและนำเสนอเป็นองค์ ความรู้ที่รับจากการวิจัย

4.5 แผนการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีแผนการดำเนินการวิจัย แบ่งขั้นตอนการดำเนินงาน ออกเป็น 5 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 (ระหว่างเดือนกรกฎาคม – กันยายน 2565) การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่ เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงาน การวิจัยบทความวิชาการ บทความวิจัย งานเขียนในวารสารและหนังสือพิมพ์ รายงานการประชุมและ เอกสารทางวิชาการ รวมถึงการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง เช่น งานศึกษาแนว วิพากษ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเหมืองถ่านหินลิกไนต์ งานศึกษาเรื่อง สิทธิชุมชน งานศึกษาเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของ อันโตนิโอ กรัมซี แนวคิดเรื่องสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) และขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) เพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย รวมถึง ใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือและวางแผนการเก็บข้อมูล

ระยะที่ 2 (ระหว่างเดือนตุลาคม – ธันวาคม 2565) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสำรวจพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ในตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางที่มีปัญหาเรื่องการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างตัวแสดงสามฝ่ายคือภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชนท้องถิ่น โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสำรวจพื้นที่ (Field Observation) เพื่อทำความเข้าใจบริบทเชิงพื้นที่และประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น

ระยะที่ 3 (ระหว่างเดือนมกราคม – มีนาคม 2566) การสร้างเครื่องมือวิจัยและการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในระยะที่ 1 และ 2 ผู้วิจัยได้นำมาพัฒนาเป็นแนวคำถามในการสัมภาษณ์ โดยอิงจากบริบทเชิงพื้นที่จริงและวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของเนื้อหา ความชัดเจนของคำถามและความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อปรับปรุงให้เหมาะสม ในระยะนี้ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยใช้วิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) พิจารณาจากคุณลักษณะและบทบาทที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย จากนั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการขอจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์กับคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ตามระเบียบและขั้นตอนที่กำหนดไว้

ระยะที่ 4 (ระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2566) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 3 กลุ่ม โดยใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ทำการจดบันทึกและใช้เครื่องบันทึกเสียงในการสนทนา สัมภาษณ์จนถึงจุดอิ่มตัว (Data Saturation) ซึ่งเป็นจุดที่ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญไม่มีประเด็นใหม่เพิ่มเติม

ระยะที่ 5 การวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลและนำเสนอองค์ความรู้งานวิจัย ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Study) และ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) นำมาวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดการวิจัยและแนวคิดทางทฤษฎีเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัย สรุปผลการวิจัยและนำเสนอข้อมูลเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

4.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางของการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการสังเคราะห์ข้อมูลจากการลงพื้นที่เก็บรวบรวม

ข้อมูลภาคสนาม (Field Study) และจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จากนั้นนำข้อมูลมาเรียบเรียง จำแนกและจัดหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ เพื่อตีความและเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎีและกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อนำมาตอบคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ โดยมีขั้นตอนการวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้

ขั้นที่ 1 กำหนดรหัสของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Coding)

ขั้นที่ 2 จำแนกและจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (Grouping)

ขั้นที่ 3 วิเคราะห์ ตีความเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integra State) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) แนวคิดสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resource Management) ของอีลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) และแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) (Thematic map)

ขั้นที่ 4 นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา (Descriptive) พร้อมแผนภาพประกอบ เพื่ออธิบายบริบทและเงื่อนไขของการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการอธิบายกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ของตัวแสดงหลักทั้งสามฝ่ายในการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ดังกล่าว ท้ายที่สุด ผู้วิจัยนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย พร้อมข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

บทที่ 5

บริบทและเงื่อนไขของการช่วงชิงทรัพยากร

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายถึงการจัดการทรัพยากรเหมืองแร่ในประเทศไทย ที่นำมาสู่ข้อถกเถียงและการช่วงชิงสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรระหว่างภาครัฐ เอกชนและชุมชนในพื้นที่บริเวณแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยเริ่มจากความเป็นมาของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในประเทศไทย การบริหารจัดการทรัพยากรแร่ในไทย ความสำคัญของถ่านหินลิกไนต์และการนำมาใช้ในภาคอุตสาหกรรม ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เพื่อเป็นการตอบคำถามงานวิจัยข้อที่ 1 ว่ามีบริบทและเงื่อนไขใดที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ดังกล่าว

5.1 ว่าด้วยอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในประเทศไทย

จากฐานคิดในเรื่องของการจัดการทรัพยากรที่อยู่บนความเชื่อที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติไม่มีเจ้าของ ไม่มีการจัดการ มีลักษณะเปิดกว้าง (open access resources) ที่ใครก็สามารถใช้ได้ จึงมีแนวโน้มถูกทำลายจากการที่ผู้คนเข้ามาแย่งชิงใช้สอยและไม่มีใครทำหน้าที่ดูแลรักษา ดังนั้น รัฐจึงต้องเข้ามาจัดการควบคุมโดยจัดการให้ทรัพยากรส่วนร่วมเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ก่อให้เกิดแนวคิดการผูกขาดการจัดการทรัพยากรที่ยอมรับเฉพาะระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state property system) หมายถึง ทรัพย์สินของรัฐที่รัฐเป็นเจ้าของและควบคุมการใช้ทรัพย์สินนั้น โดยรัฐอาจให้หน่วยงานของรัฐกำกับดูแลหรือให้สิทธิแก่เอกชนเข้าทำประโยชน์ในระยะเวลาที่กำหนด ฐานคิดนี้ถูกนำมาใช้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐไทยเริ่มปฏิรูปการปกครองด้วยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และในส่วนของการบริหารจัดการทรัพยากรนั้นเริ่มจากการที่รัฐอ้างสิทธิเข้าควบคุมพื้นที่และจัดสรรที่ดินที่ไม่มีการถือครองให้อยู่ในการกำกับดูแลของกรมป่าไม้ สถาปนากฎหมายสมัยใหม่ที่อ้างอำนาจรัฐในการเป็นเจ้าของทรัพยากรทั้งหมด เช่น กฎหมายป่าไม้ พ.ศ. 2484 ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2495 รวมทั้งการทยอยจัดตั้งหน่วยงานภาครัฐเข้าควบคุมยึดครองทรัพยากรแต่ละประเภทและทำการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงกับกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เป็นนโยบายหลักของประเทศ การให้สัมปทานแก่บริษัทเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและแปรรูปให้เป็นสินค้าเพื่อตอบสนองระบบตลาดและกระแสทุนนิยม ซึ่งกระบวนการหนึ่งที่ทุนนิยมใช้ในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ทรัพยากรคือ การทำให้ทรัพยากรนั้นกลายเป็นสินค้า (commodification) และนำเข้าสู่ตลาดเพื่อสร้างมูลค่า ทรัพยากรธรรมชาติจึง

กลายเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อการสร้างความมั่งคั่ง ภายใต้การครอบงำการพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ โดยประเทศไทยใช้ระบบเศรษฐกิจแบบผสมที่ใช้กลไกตลาดเป็นเครื่องมือในการจัดสรรทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจมากกว่าอำนาจรัฐจึงทำให้การจัดสรรทรัพยากรอยู่ภายใต้โครงสร้างการตลาดแบบผูกขาด รวมทั้งกระแสการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้เกิดการบริโภคทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปเพิ่มมากขึ้นจนส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ดังเช่นการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ที่ทำให้เกิดการเปิดหน้าดินเป็นบริเวณกว้างและทำลายทรัพยากรป่าไม้ต้นน้ำรวมไปถึงการก่อให้เกิดมลภาวะทางน้ำและทางอากาศ

การใช้ประโยชน์จากแร่และการทำเหมืองในประเทศไทยมีมาอย่างยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะพบเห็นร่องรอยได้จากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี แหล่งโนนนกทา จังหวัดขอนแก่น เรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา นอกจากนี้แร่ยังเป็นสินค้าส่งออกสำคัญไปยังต่างประเทศ โดยเฉพาะแร่ดีบุกที่ไทยมีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น เพื่อให้มีการกำกับดูแลและบริหารจัดการแร่อย่างเหมาะสม จึงมีการจัดตั้ง กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา (Royal Department of Mines and Geology) เป็นส่วนราชการที่กำกับดูแลการบริหารจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแร่ในประเทศไทย สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีภารกิจในการร่างกฎหมายว่าด้วยการทำเหมืองแร่และวางระเบียบการทำเหมืองให้ทันสมัย ดำเนินการเกี่ยวกับการอนุญาตประทานบัตรเหมืองแร่ อาชญาบัตรสำรวจแร่ การจัดเก็บค่าธรรมเนียมค่าตอบแทนค่าเช่าพื้นที่ในการทำเหมือง โดยมีการตรากฎหมายแร่ฉบับแรก คือ พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) มีสาระสำคัญคือ “กำหนดให้รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรแร่ที่อยู่ในราชอาณาจักร ผู้ได้รับสิทธิในที่ดินหรือสิทธิเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใดไม่มีสิทธิในแร่ที่อยู่ในพื้นดินนั้น” ซึ่งหลักการนี้ยังคงยึดถือมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยมโลกแพร่ขยายเข้ามาสู่ประเทศไทย การทำเหมืองแร่จึงมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก มีการนำทรัพยากรแร่มาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้มีนโยบายในการสำรวจและพัฒนาแหล่งแร่เพื่อใช้ประโยชน์ทางด้านอุตสาหกรรมอย่างจริงจังมากขึ้น มีการสนับสนุนจัดตั้งบริษัทอุตสาหกรรมที่นำทรัพยากรแร่มาใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาทางเศรษฐกิจชาติ และกำหนดให้พื้นที่ที่พบแหล่งแร่หรือเชื้อเพลิงธรรมชาติเป็นแหล่งสงวนของรัฐ เช่น แหล่งน้ำมันที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ แหล่งถ่านหินแม่เมาะ จังหวัดลำปาง และจังหวัดกระบี่ แหล่งถ่านหินที่แม่เมาะ จังหวัดลำปางที่กลายเป็นแหล่งพลังงานสำหรับผลิตไฟฟ้าขนาดใหญ่ภายใต้การกำกับดูแลของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เป็นต้น รัฐได้เข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการการใช้ทรัพยากรแร่รวมถึงมีนโยบายเรื่องการร่วมทุนและให้รัฐเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำเหมือง ไม่ว่าจะเป็นการซื้อขายแร่ ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวกับแร่ และการเข้าหุ้นส่วนหรือข้อตกลงใด ๆ กับบุคคลหรือบริษัทที่ดำเนินกิจการเหมืองแร่ และในปี พ.ศ. 2506 หน่วยงานรัฐที่กำกับดูแลการบริหารจัดการการ

ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแร่ ได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรมทรัพยากรธรณีและขยายบทบาทจากงานบริหารจัดการแร่ไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรธรณีอื่น ๆ ได้แก่ พลังงาน น้ำบาดาลและธรณีวิทยาพื้นฐานของประเทศอย่างเต็มรูปแบบ และในปี พ.ศ. 2545 มีการปฏิรูประบบราชการ โดยสนับสนุนการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและสนับสนุนภาคธุรกิจให้เป็นกลไกในการพัฒนาประเทศ จึงมีประกาศพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน และ พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของกรมทรัพยากรธรณีตามภารกิจหลักที่รับผิดชอบ โดยในส่วนของภารกิจด้านเหมืองแร่และโลหกรรม จะอยู่ในการกำกับดูแลของกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ที่มีความรับผิดชอบหลักในการอนุญาตและกำกับดูแลการประกอบกิจการอุตสาหกรรมแร่และโลหกรรม รวมถึงการจัดเก็บรายได้จากการประกอบการและการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมแร่ โลหกรรมและอุตสาหกรรมพื้นฐาน (กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ กระทรวงอุตสาหกรรม, 2555, น.46 - 49)

กฎหมายฉบับแรกของประเทศไทยที่ใช้ในการบริหารจัดการแร่ ได้แก่ พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 และได้มีการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติแร่เรื่อยมา นอกจากนี้ยังมีการออกพระราชบัญญัติพิกัดอัตราค่าภาคหลวงแร่ พ.ศ. 2509 ใช้สำหรับการกำหนดพิกัดและอัตราในการจัดเก็บค่าภาคหลวงแร่ จนในปี พ.ศ. 2560 ได้มีการจัดทำพระราชบัญญัติแร่ฉบับใหม่ขึ้น พร้อมทั้งแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการแร่ทั้งหมด เนื่องจากการบริหารจัดการไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น การควบคุมกำกับดูแลเหมืองไม่ได้คำนึงถึงความแตกต่างในขนาดของเหมือง กระบวนการและขั้นตอนการขออนุญาตมากทำให้เกิดการล่าช้า รวมทั้งบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการแร่ยังไม่เหมาะสม เนื่องด้วยการประกอบกิจการเหมืองแร่ส่งผลกระทบต่อประชาชนและชุมชน จึงจำเป็นต้องทำการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติดังกล่าวและให้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 แทนเพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการบริหารจัดการทรัพยากรแร่ในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยหลักการสำคัญที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 คือมาตราที่ 7 กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ในการบริหารจัดการแร่เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงคุณภาพในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และผลกระทบต่อคุณภาพของสิ่งแวดล้อม และสุขภาพประชาชนอย่างรอบด้าน รวมทั้งการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างรัฐ ผู้ประกอบการ และชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ทำเหมือง และพื้นที่ใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบอย่างเป็นธรรม (พันธวัศ สัมพันธ์พานิช และอรณัฐวัฒน์ วัฒนวรรณ, 2560, น.35-50) เมื่อเปรียบเทียบสาระสำคัญของพระราชบัญญัติแร่ ฉบับปี พ.ศ. 2560 พบว่ามีการปรับปรุงขั้นตอนการดำเนินงานแตกต่างจากพระราชบัญญัติแร่ ฉบับปี พ.ศ. 2510 ดังนี้

ตาราง 2 แสดงการเปรียบเทียบการปรับปรุงสาระสำคัญของพระราชบัญญัติแร่ ฉบับปี พ.ศ. 2510 กับ ฉบับปี พ.ศ. 2560

ที่	สาระสำคัญ	พ.ร.บ. แร่ ฉบับปีพ.ศ. 2510	พ.ร.บ. แร่ ฉบับปีพ.ศ. 2560
1	การกำหนดนโยบายบริหารจัดการแร่	ไม่มีการจัดทำแผนแม่บทบริหารจัดการแร่	จัดทำแผนแม่บทบริหารจัดการแร่ทุก ๆ 5 ปี
2	การเปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วม	- ปิดประกาศเป็นเวลา 20 วัน - จัดทำประชาคมหมู่บ้านในพื้นที่ขอประทานบัตร โดยขอความร่วมมือผู้ใหญ่บ้าน จัดประชุมลูกบ้านและผู้ประกอบการ เพื่อนำความเห็นหรือมติที่ประชุมประชาคมหมู่บ้านส่งให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพิจารณา - การขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ใต้ดิน ต้องจัดทำรายงานผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม (EHIA)	- ปิดประกาศไม่น้อยกว่า 30 วัน - จัดรับฟังความเห็นของชุมชนในพื้นที่ขอประทานบัตร โดยมีผู้เข้าร่วมคือผู้ใหญ่บ้าน ผู้ประกอบการชาวบ้านในพื้นที่ และเชิญผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมเข้าร่วมสังเกตการณ์ - การขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ใต้ดิน ต้องจัดทำรายงานผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม (EHIA)
3	การอนุมัติอาชญาบัตรสำรวจแร่	เจ้าพนักงานอุตสาหกรรมแร่เป็นผู้อนุมัติ	นายกเทศมนตรี องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้อนุมัติ
4	การอนุมัติอาชญาบัตรผูกขาดสำรวจแร่	รัฐมนตรีกระทรวงอุตสาหกรรม หรือผู้ได้รับมอบหมาย เป็นผู้อนุมัติ	อธิบดีกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ เป็นผู้อนุมัติ
5	การอนุมัติอาชญาบัตรพิเศษ	รัฐมนตรีกระทรวงอุตสาหกรรมเป็นผู้อนุมัติ	อธิบดีกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ โดยความเป็นชอบจาก

			คณะกรรมการแร่เป็น ผู้อนุมัติ
6	การออกประทานบัตร ประเภทที่ 1 (พื้นที่ไม่เกิน 100 ไร่)	รัฐมนตรีกระทรวง อุตสาหกรรมเป็นผู้อนุมัติ	เจ้าพนักงานอุตสาหกรรมแร่ โดยความเป็นชอบจาก คณะกรรมการแร่จังหวัด เป็นผู้อนุมัติ
7	การออกประทานบัตร ประเภทที่ 2 (พื้นที่ไม่เกิน 625 ไร่)	รัฐมนตรีกระทรวง อุตสาหกรรมเป็นผู้อนุมัติ	อธิบดีกรมอุตสาหกรรม พื้นฐานและการเหมืองแร่ โดยความเป็นชอบจาก คณะกรรมการแร่เป็น ผู้อนุมัติ
8	การออกประทานบัตร ประเภทที่ 3 (การทำ เหมืองที่อาจกระทบต่อ สุขภาพ, สิ่งแวดล้อม)	รัฐมนตรีกระทรวง อุตสาหกรรมเป็นผู้อนุมัติ	อธิบดีกรมอุตสาหกรรม พื้นฐานและการเหมืองแร่ โดยความเป็นชอบจาก คณะกรรมการแร่เป็น ผู้อนุมัติ
9	การจัดตั้งคณะกรรมการแร่	คณะกรรมการแร่โดยมี ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม เป็นประธานฯ เพียงชุดเดียว บริหารจัดการแร่ ต่ออายุ โอน เพิกถอนอาชญาบัตร/ ประทานบัตร กำกับดูแลการ บริหารทรัพยากรแร่ทั้ง ประเทศ และกำหนดเงื่อนไข การทำเหมืองแร่ เฉพาะการ ทำเหมืองแร่ใต้ดิน	- เพิ่มอำนาจหน้าที่ให้ คณะกรรมการแร่กำหนด เงื่อนไขการทำเหมืองแร่ ประเภทที่ 2 และ 3 และ พิจารณาเรื่องร้องเรียน หรือผลกระทบจากการ ทำเหมืองแร่ทั้งสอง ประเภท - เพิ่มการจัดตั้ง คณะกรรมการแร่จังหวัด กำหนดให้ผู้ว่าราชการ จังหวัดในพื้นที่เป็น ประธาน มีหน้าที่อนุมัติ ต่ออายุ โอน เพิกถอน กำหนดประทานบัตร

			ประเภทที่ 1, ให้คำปรึกษา ผู้ว่าราชการจังหวัดบริหาร จัดการแร่, พิจารณาเรื่อง ร้องเรียนผลกระทบจาก การทำเหมืองแร่ประเภทที่ 1 และปฏิบัติตามหน้าที่ กำหนดไว้ใน พ.ร.บ. หรือ ผู้ว่ามอบหมาย
10	ผลประโยชน์พิเศษแก่รัฐ กรณีขออาชญาบัตรพิเศษ, การขอประทานบัตร	ไม่ได้จัดสรรให้ท้องถิ่น ส่ง เป็นรายได้แผ่นดินทั้งหมด	จัดสรรให้กับท้องถิ่น
11	ค่าภาคหลวงแร่	จัดสรรให้ท้องถิ่น	จัดสรรให้ท้องถิ่นตาม กฎหมายว่าด้วยแผนและ ขั้นตอนการกระจายอำนาจ
12	เงินบำรุงพิเศษ	จัดเก็บเฉพาะผู้ที่ถือประทาน บัตรทำเหมืองแร่ดิบเท่านั้น	จัดเก็บจากผู้ถือประทานบัตร ทุกประเภทในอัตรา 5 % ของค่าภาคหลวง
13	การเยียวยา	ไม่มี	ผู้ถือประทานบัตรต้องวาง หลักประกันเพื่อการฟื้นฟู พื้นที่ที่ผ่านการทำเหมือง และเป็นค่าเยียวยาผู้ได้รับ ผลกระทบจากการทำเหมือง
14	การจัดการซื้อร้องเรียน	ไม่มีกำหนดไว้ในกฎหมาย ชัดเจน	กำหนดให้อธิบดีกรม อุตสาหกรรมพื้นฐานและ การเหมืองแร่ หรือ เจ้า พนักงานอุตสาหกรรมแร่ ท้องถิ่น มีอำนาจในการ พิจารณาเรื่องร้องเรียนจากผู้ ได้รับผลกระทบจากการทำ เหมือง เพื่อนำเสนอต่อ คณะกรรมการแร่ หรือ

			คณะกรรมการรณรงค์ให้ แต่งตั้งคณะกรรมการ ตรวจสอบข้อเท็จจริง กรณีมี ข้อร้องเรียน รวมทั้ง กำหนดให้ศาลมีอำนาจสั่งให้ ผู้ประกอบการจ่ายค่าสินไหม แก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจาก การทำเหมืองด้วย
15	ความรับผิดชอบทางแพ่ง	การเรียกค่าเสียหายทางแพ่ง อาศัยอำนาจตามกฎหมายว่า ด้วยการส่งเสริมและรักษา คุณภาพสิ่งแวดล้อม	รัฐมีสิทธิเรียกค่าเสียหาย (กรณีทำเหมืองโดยไม่ได้รับ อนุญาต, ทำเหมืองนอกเขต ประทานบัตร, ทำเหมืองใน เขตห้ามทำเหมือง) โดยต้อง จ่ายค่าเสียหายให้รัฐ 2-3 เท่าของมูลค่าแร่ที่ได้
16	การประกอบธุรกิจแร่	ต้องมีใบอนุญาตประกอบ ธุรกิจแร่ทุกขั้นตอนตั้งแต่การ ซื้อขาย, การครอบครอง, การเก็บ, การขนส่งแร่	ชนิดแร่ที่รัฐมนตรีไม่ได้ ประกาศให้เป็นแร่ควบคุม เมื่อมีการชำระค่าภาคหลวง แล้ว สามารถนำไปประกอบ ธุรกิจได้โดยไม่ต้องมี ใบอนุญาตการประกอบ ธุรกิจแร่ใด ๆ
17	การพัฒนาและส่งเสริม ความรับผิดชอบต่อสังคม และสิ่งแวดล้อม	ให้สิทธิพิเศษแก่ ผู้ประกอบการที่ดำเนิน กิจกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อ สังคมและสิ่งแวดล้อม	ลดหย่อน - ยกเว้น ค่าธรรมเนียมหรือเงินบำรุง พิเศษ กรณีผู้ประกอบการ แสดงความรับผิดชอบต่อ สังคมและสิ่งแวดล้อมสูงกว่า เกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด หรือ กรณีเกิดภัยพิบัติ
18	บทลงโทษ	โทษทางอาญาต่ำ	ปรับโทษทางอาญาให้สูงขึ้น 30 เท่าของกฎหมายเดิม

			รวมถึงกำหนดให้ผู้กระทำ ความผิดต้องจ่ายค่าปรับ รายวันไปจนกว่าจะมีการ แก้ไขให้ถูกต้อง
--	--	--	--

ที่มา: ไทยพับลิก้า, 2561

จากตารางแสดงการเปรียบเทียบการปรับปรุงสาระสำคัญของพระราชบัญญัติแร่ ฉบับปี พ.ศ. 2510 กับ ฉบับปี พ.ศ. 2560 พบว่าพระราชบัญญัติแร่ฉบับปี พ.ศ. 2510 เน้นเป้าหมายหลักในการส่งเสริมอุตสาหกรรมเหมืองแร่เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการบัญญัติให้ออกสัมปทานหรืออนุญาตให้เอกชนสามารถสำรวจและทำเหมืองแร่ได้ อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัติแร่ฉบับนี้ยังขาดการกำหนดกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนและขาดมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพที่ชัดเจน ต่อมา ได้มีการปรับปรุงเนื้อหาสาระที่สำคัญหลายประการในพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 เพื่อแก้ไขปัญญาที่เกิดขึ้นและรองรับสถานการณ์ใหม่ ๆ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและสิทธิของชุมชน เช่น การปรับกระบวนการอนุญาตและการกำกับดูแลให้มีความละเอียดและเข้มงวดมากขึ้น โดยเพิ่มขั้นตอนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน หรือการจัดให้มีการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (EIA/EHIA) เป็นเงื่อนไขก่อนการอนุญาตให้ดำเนินการทำเหมืองแร่ นอกจากนี้ ยังมีการกระจายอำนาจการจัดการแร่ จากส่วนกลางสู่ท้องถิ่นมากขึ้น เช่น การให้คณะกรรมการแร่จังหวัดมีบทบาทพิจารณาและเสนอความเห็นประกอบการอนุญาต หรือการกำหนดให้มีมาตรการฟื้นฟูพื้นที่เหมืองโดยกำหนดให้ผู้ประกอบการมีหน้าที่รับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์จากทรัพยากรแร่กลับคืนสู่ชุมชน โดยรวมแล้ว พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 แม้จะยังคงโครงสร้างอำนาจรัฐเป็นผู้อนุญาตและควบคุมหลักเช่นเดิม แต่ได้พยายามปรับเปลี่ยนให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และสิทธิชุมชนมากขึ้น เป็นการก้าวข้ามกฎหมายเดิมที่เน้นเฉพาะเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเหมืองแร่เพียงด้านเดียว

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่า แม้จะมีการปรับปรุงเนื้อหาสาระสำคัญในพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 ให้ตอบสนองต่อประเด็นสิทธิชุมชน สิ่งแวดล้อมและผลกระทบจากการทำเหมือง แต่หากพิจารณาแล้วจะพบว่า แม้จะมีการปรับปรุงในระดับรูปแบบและขั้นตอน แต่ยังมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและฐานคิดอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์เดิมที่ยังคงดำรงอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติแร่ฉบับใหม่ กล่าวคือ แม้ว่าพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 ได้เพิ่มเติมกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน การจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (EIA/EHIA) และบทบัญญัติการฟื้นฟูพื้นที่เหมืองหลังปิดกิจการ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมและลดปัญหาผลกระทบจากเหมืองแร่ในอดีต ขณะเดียวกันยังได้ปรับปรุงนิยาม ประเภทของแร่ และการจัดการ

ผลประโยชน์จากทรัพยากรให้ทันสมัยขึ้น สอดรับกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่โครงสร้างอำนาจในการบริหารจัดการทรัพยากรแร่ ยังคงเน้นการรวมศูนย์อำนาจและความชอบธรรมไว้ที่รัฐเป็นหลัก ผ่านกลไกทางกฎหมายและระบบราชการ โดยรัฐเป็นผู้กำหนดนโยบาย อนุมัติสัมปทาน และควบคุมทรัพยากรทั้งหมด กระบวนการรับฟังความคิดเห็นหรือการมีส่วนร่วม แม้ถูกบัญญัติไว้ในกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติ มักอยู่ในรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ เป็นไปเพื่อสร้างความชอบธรรมมากกว่าการเปิดพื้นที่ที่ตัดสินใจร่วมอย่างแท้จริง นอกจากนี้ แม้จะมีการกล่าวถึงบทบาทของชุมชนและสิทธิในการรับรู้ผลกระทบ แต่กลับไม่มีบทบัญญัติที่ให้สิทธิการ “ยับยั้ง” หรือ “มีอำนาจร่วมในการตัดสินใจ” อย่างเป็นรูปธรรม ข้อบัญญัติเหล่านี้จึงยังคงอยู่ภายใต้กรอบที่รัฐเป็นผู้อนุญาต และชุมชนทำได้เพียงแสดงความคิดเห็นเท่านั้น ทำให้เกิดคำถามว่า สิทธิชุมชนในกฎหมายฉบับนี้เป็นสิทธิเชิงพิธีกรรมมากกว่าสิทธิเชิงอำนาจ

นอกจากนี้ ในประเด็นของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชนนั้น พระราชบัญญัติแร่ฉบับปีพ.ศ. 2560 ยังสะท้อนให้เห็นถึงการรักษาสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับทุนขนาดใหญ่ในการเข้าถึงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหมืองแร่ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่ต้องใช้ต้นทุนสูง ทำให้โครงสร้างสัมปทานยังเอื้อต่อทุนรายใหญ่ มากกว่าชุมชนท้องถิ่นหรือวิสาหกิจชุมชน การเปิดช่องให้มี “เหมืองขนาดเล็ก” หรือ “เหมืองชุมชน” ยังเป็นเพียงแนวคิดที่ไม่สามารถแข่งขันในเชิงโครงสร้างกับทุนใหญ่ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยมองว่า สิ่งที่ขาดหายไปคือ โครงสร้างทางกฎหมายที่กระจายอำนาจอย่างแท้จริง ให้ท้องถิ่นหรือองค์กรชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการ ควบคุม หรือปฏิเสธกิจกรรมเหมืองในพื้นที่ของตนได้ อีกทั้งยังขาดกลไกในการกระจายผลประโยชน์จากทรัพยากรแร่ลงสู่ชุมชนในรูปแบบที่เป็นธรรมและยั่งยืน นอกจากนี้ ควรมีกฎหมายลูกหรือมาตรการรองรับในการติดตามผลกระทบหลังการทำเหมืองอย่างเข้มงวด และเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะอย่างโปร่งใส

5.2 อุตสาหกรรมถ่านหินลิกไนต์

ถ่านหิน (Coal) เป็นหินตะกอนชนิดหนึ่งที่ประกอบด้วยไฮโดรคาร์บอนที่เกิดจากการตกสะสมตัวของซากพืชดึกดำบรรพ์เป็นระยะเวลายาวนานหลายล้านปี จนตะกอนเหล่านี้ได้เปลี่ยนสภาพไปและมีส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นธาตุคาร์บอนและมีธาตุอื่น ๆ ประกอบทั้งที่เป็นก๊าซและของเหลวปะปนอยู่ในสัดส่วนที่น้อยกว่า มีการจำแนกถ่านหินตามลำดับชั้นออกเป็น 4 ลำดับ โดยเรียงจากประเภทที่มีคาร์บอนมากที่สุดไปน้อยที่สุดประกอบด้วย 1) แอนทราไซต์ (Anthracite) เป็นถ่านหินที่มีคุณภาพดีที่สุด มีปริมาณความชื้นต่ำมากและมีค่าความร้อนสูง มีค่าน้อยแต่จุดไฟติดยาก ส่วนมากใช้เป็นแหล่งเชื้อเพลิงเพื่อให้ความร้อนภายในบ้าน และในอุตสาหกรรมแก้ว อุตสาหกรรมเคมี 2) บิทูมินัส (Bituminous) ถ่านหินชนิดนี้สามารถแบ่งย่อยได้เป็น 3 กลุ่ม ตามความสามารถในการระเหย เป็นถ่านหินที่เหมาะสมสำหรับการใช้เป็นถ่านหินเพื่อการถลุงโลหะ หรืออาจใช้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า

ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณคาร์บอนและความสามารถในการระเหย 3) ซับบิทูมินัส (Sub- Bituminous) ถ่านหินประเภทนี้ส่วนมากจะใช้เป็นเชื้อเพลิงในการผลิตกระแสไฟฟ้า หรือใช้ในอุตสาหกรรม และ 4) ลิกไนต์ (Lignite) จัดเป็นถ่านหินที่มีคุณภาพต่ำสุด ส่วนใหญ่ถูกนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งแหล่งถ่านหินที่สำรวจพบในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นถ่านหินประเภทลิกไนต์ (คณะกรรมการพลังงาน สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2562, น.25) ถ่านหินถูกนำมาใช้ประโยชน์เป็นเชื้อเพลิงทดแทนน้ำมันและการผลิตกระแสไฟฟ้า รวมถึงในภาคอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น อุตสาหกรรมการผลิตปูนซีเมนต์ การถลุงโลหะ เป็นต้น สำหรับประเทศไทยนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการว่าจ้างให้ชาวต่างชาติเข้ามาสำรวจทรัพยากรถ่านหินในประเทศไทย พบว่าส่วนมากเป็นถ่านหินประเภทลิกไนต์ และถ่านหินซับบิทูมินัส พบมากที่บริเวณอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง และที่ตำบลคลองขนาน อำเภอเหนือคลอง จังหวัดกระบี่ แต่ยังไม่มีการนำถ่านหินมาใช้ประโยชน์มากนัก จนในปี พ.ศ. 2493 กรมทรัพยากรธรณีได้ทำการสำรวจแหล่งถ่านหินลิกไนต์ขึ้นอีกครั้ง ทำให้เกิดการจัดตั้งองค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์และท่าเหมืองถ่านหินลิกไนต์ขึ้นที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง โดยจากการสำรวจในปี พ.ศ. 2498 แหล่งถ่านหินลิกไนต์ที่อำเภอแม่เมาะ มีจำนวนมากถึง 120 ล้านตัน ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์และจำหน่ายได้อย่างคุ้มค่า สามารถลดการขนส่งน้ำมันเตาจากต่างประเทศได้กว่าปีละ 35 ล้านลิตร รัฐบาลจึงได้อนุมัติให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้าแม่เมาะ ในระยะแรก จำนวน 2 เครื่อง กำลังผลิตเครื่องละ 75 เมกะวัตต์ ทำให้การผลิตของเหมืองแม่เมาะเพิ่มขึ้นปีละกว่าล้านตัน เป็นไปตามความต้องการใช้ไฟฟ้าและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

สัดส่วนการใช้พลังงานในการผลิตไฟฟ้าในประเทศไทย แบ่งออกเป็นแก๊สธรรมชาติร้อยละ 67.70 ถ่านหินร้อยละ 22.70 พลังงานหมุนเวียนและพลังงานอื่น ๆ ร้อยละ 8.20 และน้ำมันปิโตรเลียมร้อยละ 1.40 จากสัดส่วนการใช้พลังงานประเภทต่าง ๆ ในการผลิตไฟฟ้างกล่าว ประเทศไทยมีปริมาณการใช้แก๊สธรรมชาติในการผลิตค่อนข้างมากซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเสี่ยงในเรื่องของวิกฤติพลังงานและเศรษฐกิจ และเมื่อเทียบกับราคาค่าต้นทุนในการผลิตไฟฟ้าแล้ว การใช้พลังงานจากถ่านหินมีราคาค่าต้นทุนที่ถูกกว่าแก๊สธรรมชาติ โดยการใช้แก๊สธรรมชาติ ค่าไฟฟ้าจะอยู่ที่ 1.50 บาทต่อหน่วย และในกรณีที่ใช้ถ่านหินราคาไฟฟ้าจะอยู่ที่ 0.5293 บาทต่อหน่วย ถ่านหินจึงกลายมาเป็นแหล่งพลังงานหลักในการผลิตกระแสไฟฟ้า (กรมเชื้อเพลิงธรรมชาติ กระทรวงพลังงาน, ม.ป.ป.) โดยในประเทศไทยมีผู้ประกอบการผลิตถ่านหินที่สำคัญ ได้แก่ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย บริษัทลานนา ลิกไนต์ จำกัด (มหาชน) บริษัท เหมืองบ้านปู จำกัด (มหาชน) บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) และมีการผลิตถ่านหินตามจังหวัดต่าง ๆ เช่น ในเขตของอำเภอแม่เมาะและอำเภองาว จังหวัดลำปาง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อำเภอนาด้วง จังหวัดเลย และอำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ โดยประเภทของถ่านหินที่ผลิตและใช้มากที่สุดคือถ่านหินประเภทลิกไนต์ที่มีคุณภาพต่ำที่สุดโดยมีค่าความร้อนต่ำจนถึงปานกลางและมีปริมาณกำมะถันค่อนข้างสูง ซึ่ง

เมื่อเกิดการเผาไหม้จะปล่อยก๊าซต่าง ๆ ที่เป็นมลพิษทางอากาศ ทั้งในรูปของฝุ่นละอองขนาดเล็ก และในรูปไอของก๊าซต่าง ๆ เช่น ซัลเฟอร์ไดออกไซด์ (SO_x) ไนโตรเจนออกไซด์ (NO_x) ที่เป็นสาเหตุให้เกิดฝนกรดและปรากฏการณ์ก๊าซเรือนกระจก

ในส่วนของอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์นั้นมีบทบาทและความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก นอกจากจะเป็นอุตสาหกรรมหลักสำหรับงานก่อสร้างที่เป็นปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจแล้วยังเป็นอุตสาหกรรมที่ช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติชนิดต่าง ๆ อาทิเช่น ดินดาน หินชนวนนำมาแปรรูปเป็นวัตถุดิบและใช้ประโยชน์ในวงการอุตสาหกรรมได้อย่างมากมาย นับจากช่วงยุคต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ประเทศไทยต้องการพัฒนาบ้านเมืองให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ โดยเริ่มใช้ปูนซีเมนต์ในการก่อสร้างมากขึ้นจากเดิมในอดีตที่ใช้ปูนสอที่ทำจากดินขาวผสมกับกาวเคี้ยวจากหนังวัวและน้ำอ้อยในการก่อสร้าง จึงได้มีการนำเข้าปูนซีเมนต์จากต่างประเทศ แต่เนื่องจากปูนซีเมนต์เป็นวัตถุดิบที่มีราคาสูง ประเทศไทยจึงต้องเสียเงินตราเป็นจำนวนมากในการนำเข้าปูนซีเมนต์เพื่อใช้งาน ต่อมา ความต้องการปูนซีเมนต์ภายในประเทศเพิ่มสูงขึ้น จึงเริ่มมีการพัฒนาอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ในปี พ.ศ. 2456 เพื่อลดการนำเข้าปูนซีเมนต์จากต่างประเทศและนำทรัพยากรภายในประเทศมาผลิตปูนซีเมนต์เพื่อใช้งาน ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงโปรดให้จัดตั้งบริษัทเพื่อดำเนินการผลิตซีเมนต์ขึ้น ภายใต้ชื่อ “บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด” และเริ่มดำเนินการในปีพ.ศ. 2458 โดยมีโรงงานผลิตแห่งแรกตั้งอยู่ที่บางซื่อ กรุงเทพมหานคร ใกล้กับสถานีรถไฟบางซื่อเพื่อความสะดวกในการขนส่งวัตถุดิบและกระจายสินค้าทั้งทางรถไฟและทางเรือ ต่อมาในปีพ.ศ. 2507 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด เป็น “บริษัทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” เนื่องจากความต้องการปูนซีเมนต์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงได้ขยายโรงงานผลิตปูนซีเมนต์ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ได้แก่ โรงงานปูนซีเมนต์ไทย ท่าหลวง จังหวัดสระบุรี, โรงงานปูนซีเมนต์ไทย เขาวง จังหวัดสระบุรี, โรงงานปูนซีเมนต์ไทย แก่งคอย จังหวัดสระบุรี, โรงงานปูนซีเมนต์ไทย ทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช และ โรงงานปูนซีเมนต์ไทย ลำปาง จังหวัดลำปาง โดยทำการปิดโรงงานที่บางซื่อและใช้เป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่ของเครือซีเมนต์ไทย (บริษัทผลิตภัณฑ์และวัตถุก่อสร้าง จำกัด, ม.ป.ป.)

ในระยะแรก อุตสาหกรรมการผลิตปูนซีเมนต์ใช้พลังงานจากน้ำมันเตา (Rotary Kiln) ถึง 87.18 % ของพลังงานที่ใช้ในการผลิตปูนซีเมนต์ โดยจะใช้ความร้อนในการเผาประมาณ 1,000 – 1,400 องศาเซลเซียสเพื่อให้ได้ปูนเม็ด (Clinker) ก่อนจะนำไปบดและผสมกับสารต่าง ๆ เพื่อให้เป็นปูนผงที่เหมาะสมกับการใช้งานประเภทต่าง ๆ ภายหลังเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันราคาสูงขึ้นและมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นเรื่อย ๆ ผู้บริหารอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์จึงมีนโยบายที่จะหาเชื้อเพลิงมาทดแทนการใช้้ำมันเตาในการผลิต ซึ่งถ่านหินลิกไนต์มีคุณสมบัติที่สามารถนำมาใช้แทนน้ำมันเตาได้และเป็นวัตถุดิบที่มีอยู่มากภายในประเทศ ถ่านหินลิกไนต์จึงเริ่มมีบทบาทในวงการอุตสาหกรรมผลิตปูนซีเมนต์และถือเป็น

การลดค่าใช้จ่ายด้านพลังงานการผลิตอย่างมาก โรงงานปูนซีเมนต์หลายโรงงานจึงเปลี่ยนเชื้อเพลิงจากน้ำมันเตาเป็นการใช้พลังงานจากถ่านหินลิกไนต์ (สำนักงานพลังงานแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการพลังงาน, 2525) อุตสาหกรรมปูนซีเมนต์เติบโตขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของธุรกิจด้านก่อสร้างและธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ การพัฒนาระบบขนส่งมวลชนออกสู่ชานเมืองส่งผลให้มีการขยายตัวในที่อยู่อาศัยประเภทบ้านจัดสรรจากในเมืองสู่บริเวณชานเมือง รวมทั้งการลงทุนในโครงการขนาดใหญ่ของรัฐบาลที่มีส่วนผลักดันให้มีการใช้ปูนซีเมนต์ในประเทศมากขึ้น ซึ่งอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ในประเทศอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลมาโดยตลอดนับตั้งแต่เริ่มต้น ดังนั้น นโยบายของรัฐบาลจึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อลักษณะของโครงสร้างและการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมนี้ แต่อย่างไรก็ตาม การนำทรัพยากรถ่านหินมาเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมการผลิตประเภทต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ แต่กลับปรากฏบทเรียนซ้ำแล้วซ้ำเล่าที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนตกเป็นผู้รับเคราะห์จากผลกระทบด้านลบต่อสุขภาวะชุมชนท้องถิ่น ทั้งด้านสุขภาพและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และบ่อยครั้งที่อุตสาหกรรมเหมืองแร่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่ไร้อำนาจในการต่อสู้หรือต่อรองกับนโยบายที่รัฐเป็นผู้จัดสรร ดังเช่น กรณีสารแคดเมียมจากเหมืองสังกะสี อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก สารหนูปนเปื้อนจากเหมืองดีบุกที่อำเภอรัตนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช กรณีสารตะกั่วจากเหมืองที่บ้านคลิตี้ อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ในกรณีที่ได้เห็นได้ชัดที่สุดในพื้นที่จังหวัดลำปาง คือกรณีเหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปางที่ชาวบ้านได้ออกมาเรียกร้องให้ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ปัญหาในเรื่องการปล่อยก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์เกินมาตรฐานของโรงไฟฟ้าส่งผลให้คนในชุมชนเจ็บป่วยและผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย นำไปสู่การต่อสู้ระหว่างชุมชนกับภาครัฐยาวนานถึง 11 ปี หรือในกรณีของโครงการเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์บ้านแห อำเภองาว จังหวัดลำปางที่บริษัทแห่งหนึ่งเริ่มเข้ามากว้านซื้อที่ดินของประชาชนเพื่อปลูกต้นยูคาลิปตัสหรือยางพารา ต่อมาได้มีการขออนุญาตสำรวจแร่และดำเนินการขออนุญาตทำเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ ซึ่งในขั้นตอนของการทำประชาพิจารณ์ไม่มีการนำเสนอรายละเอียดเรื่องการทำเหมืองแร่และรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมให้แก่ผู้เข้าร่วมประชุมเพื่อทำความเข้าใจ และไม่มีการสอบถามความเห็นของชาวบ้านโดยโปร่งใส จึงมีการประท้วงนำโดยกลุ่มรักบ้านแหและมีการยื่นร้องขอต่อศาลปกครองเชียงใหม่ให้เพิกถอนประทานบัตรเหมืองลิกไนต์และฟ้องหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในปีพ.ศ. 2558 และ 2559 ก่อนที่ศาลปกครองจะมีคำสั่งเพิกถอนใบอนุญาตทำเหมืองลิกไนต์ ตำบลบ้านแห อำเภองาว จังหวัดลำปาง ในปี พ.ศ. 2563 (Greenpeace Thailand, ม.ป.ป.,)

กล่าวโดยสรุป ถ่านหินถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจของไทย โดยเฉพาะในช่วงที่ประเทศต้องพึ่งพาการนำเข้าเชื้อเพลิงและปูนซีเมนต์จากต่างประเทศ จึงมีการสำรวจและพัฒนาแหล่งถ่านหินลิกไนต์ในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศ เช่น อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง นับเป็นก้าวสำคัญที่ช่วยลดต้นทุนพลังงานรวมถึงมีความ

เชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมพื้นฐานที่ช่วยสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระยะยาว อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการใช้ถ่านหินในภาคอุตสาหกรรมและพลังงานจะมีข้อดีในด้านการลดต้นทุน แต่ถ่านหินในประเทศไทยส่วนมากเป็นถ่านหินประเภทลิกไนต์ที่มีคุณภาพต่ำ มีปริมาณกำมะถันสูง และปล่อยก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์และฝุ่นละอองขนาดเล็กจำนวนมากจึงส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอย่างรุนแรง ดังเช่น กรณีเหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ที่เกิดปัญหาการปล่อยก๊าซพิษจนทำให้ประชาชนเจ็บป่วยและผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย ปัญหานี้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นอย่างยาวนาน ซึ่งไม่เพียงเป็นตัวอย่างสำคัญในด้านผลกระทบจากการพัฒนาเชิงอุตสาหกรรม แต่ยังสะท้อนให้เห็นช่องว่างของระบบการมีส่วนร่วมและการคุ้มครองสิทธิชุมชน

5.3 กรณีตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

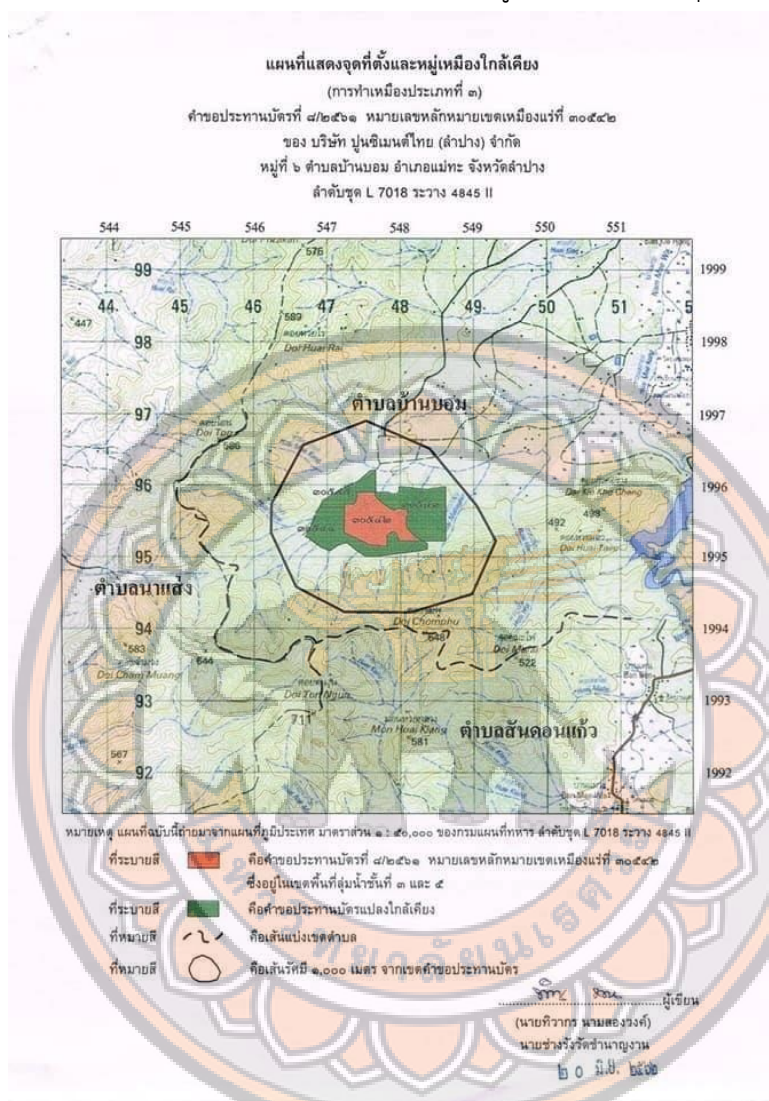
จากการสำรวจแหล่งถ่านหินในประเทศไทยของกรมทรัพยากรธรณีพบว่าส่วนมากเป็นถ่านหินประเภทลิกไนต์ พบมากบริเวณภาคเหนือและบางส่วนทางภาคใต้ โดยมีปริมาณทรัพยากรถ่านหินประมาณ 2,007 ล้านตัน แบ่งเป็นแหล่งถ่านหินที่มีการพัฒนาแล้ว 14 แหล่ง และแหล่งถ่านหินที่ยังไม่ได้พัฒนาอีก 29 แหล่ง โดยแหล่งถ่านหินที่ใหญ่ที่สุดและมีการผลิตมากที่สุดได้แก่ เหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปาง โดยมีปริมาณสำรองกว่าร้อยละ 90 ของปริมาณถ่านหินสำรองทั้งประเทศ (คณะกรรมการการพลังงาน สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2562) นอกจากแหล่งถ่านหินแม่เมาะแล้ว จังหวัดลำปางยังมีแหล่งถ่านหินที่พัฒนาแล้วและยังไม่ได้พัฒนากระจายอยู่ในจังหวัดอีก 9 แห่ง หนึ่งในนั้นคืออำเภอแม่ทะ เป็นหนึ่งในแหล่งถ่านหินที่ยังไม่ได้พัฒนาในเขตอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จากการสำรวจปริมาณสำรองถ่านหินพบว่า มีปริมาณถ่านหินประมาณ 22.49 – 55 ล้านตัน โดยข้อมูลจากกรมอุตสาหกรรมและการเหมืองแร่ และสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 3 (ลำปาง) แสดงให้เห็นว่า ในพื้นที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางมีการอนุญาตประทานบัตรทำเหมืองแร่ทั้งหมด 82 ประทานบัตร มีพื้นที่รวม 8,826 ไร่ และมีประทานบัตรเปิดทำการอยู่ทั้งหมด 8 ประทานบัตร มีพื้นที่รวม 1,951 ไร่ แบ่งเป็นประทานบัตรที่ขออนุญาตใช้ในพื้นที่ตำบลแม่ทะ 22 ประทานบัตร ตำบลหัวเสือ 22 ประทานบัตร ตำบลสันดอนแก้ว 19 ประทานบัตร ตำบลน้ำโจ้ 6 ประทานบัตร ตำบลบ้านบอม 5 ประทานบัตร ตำบลป่าตัน 2 ประทานบัตรและตำบลบ้านกิว 1 ประทานบัตร ทั้งนี้ บริษัทที่ยื่นขอใช้พื้นที่มากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ บริษัท บ้านปู จำกัด (มหาชน) ใช้พื้นที่ 2,562 ไร่ รองลงมาเป็นบริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) ใช้พื้นที่ 1,684 ไร่ และบริษัท ลำปางเกาส์ไมนิ่ง จำกัด (มหาชน) ใช้พื้นที่ 472 ไร่ ซึ่งในการทำเหมืองที่อำเภอแม่ทะนี้ มีการใช้พื้นที่ของป่าแม่จาง ซึ่งเป็นป่าสงวนในเขตอำเภอแม่ทะไปทั้งหมด 2,337 ไร่ (หนังสือพิมพ์ลานนาโพสต์, 2562)

ทั้งนี้ ในพื้นที่พื้นที่อำเภอแม่ทะ มีการสำรวจพื้นที่เพื่อขอสัมปทานเหมืองลิกไนต์ไปใช้ในกระบวนการผลิตปูนซีเมนต์ โดยในปี พ.ศ. 2547 บริษัทปูนซีเมนต์ไทย (ลำปาง) จำกัด ได้มีการสำรวจพื้นที่กว่า 900 ไร่ ในตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง และในปีพ.ศ. 2562 ทางบริษัทได้ดำเนินการยื่นคำขอประทานบัตรการทำเหมืองประเภทที่ 3⁸ ชนิดเหมืองแร่ถ่านหิน จำนวน 4 คำขอตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6 ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยเริ่มทำการรังวัดกำหนดเขตพื้นที่คำขอประทานบัตรตั้งแต่วันที่ 22 เมษายน 2562 ซึ่งพื้นที่คำขอประทานบัตรมีจำนวนทั้งสิ้น 4 แปลง มีเนื้อที่รวม 958 ไร่ 2 งาน 1 ตารางวา มีหมู่บ้านและพื้นที่ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนบ้านกัว ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนบ้านบอม วัดบอมหลวง โรงเรียนบ้านบอมและโรงเรียนแม่ทะพัฒนาศึกษา ทางทิศตะวันออก และชุมชนบ้านเด่น ชุมชนบ้านแม่วะ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยชุมชนที่อยู่ใกล้กับบริเวณคำขอประทานบัตรมากที่สุด คือพื้นที่ชุมชนบ้านบอม ทั้งนี้ พื้นที่บริเวณคำขอประทานบัตรดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ (ป่า Economic: ป่า E) และพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร (สปก.) มีสภาพเป็นป่าโปร่ง มีต้นไม้กระจายทั่วไป ความสูง 5 – 10 เมตร ปกคลุมทั่วทั้งพื้นที่ โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นที่ราบและเนินเตี้ยๆ ความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางของพื้นที่ประมาณ 300 – 350 เมตร บริเวณตอนกลางของพื้นที่บางส่วนมีการปลูกไร่ข้าวโพดในฤดูฝนและเลี้ยงสัตว์ พื้นที่คำขอประทานบัตรถูกล้อมรอบด้วยเทือกเขาที่เป็นป่าอนุรักษ์ทั้งทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ บริเวณตอนเหนือติดกับอ่างเก็บน้ำห้วยแม่กอง มีลำห้วยเล็ก ๆ ไหลจากเทือกเขาทางด้านตะวันตก ทิศเหนือและทิศใต้ ไหลลงอ่างเก็บน้ำ บริเวณพื้นที่คำขอประทานบัตรไม่มีลำห้วยที่มีน้ำไหลตลอดปีไหลผ่าน แต่ในแผนที่ภูมิประเทศของกรมแผนที่ทหารปรากฏห้วยไพร อยู่ในพื้นที่คำขอประทานบัตรที่ 7/2561 ห้วยมหารรรณและอ่างเก็บน้ำแม่วะทางด้านทิศตะวันออก และอ่างเก็บน้ำห้วยแม่กองอยู่ทางทิศเหนือ โดยโครงการดังกล่าวเป็นการขุดแร่ลิกไนต์เพื่อขนส่งไปยังอำเภอแจ้ห่ม

⁸ การทำเหมืองตามพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 แบ่งการทำเหมืองออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. เหมืองประเภทที่ 1 เป็นการทำเหมืองในพื้นที่ไม่เกิน 100 ไร่ ให้เจ้าพนักงานอุตสาหกรรมแร่ประจำท้องที่ โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการแร่จังหวัดที่มีการทำเหมืองเป็นผู้ออกประทานบัตร เหมืองประเภทนี้ต้องไม่อยู่ในพื้นที่อ่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่ตัวสระเปิดหรือสารเคมีเป็นพิษในการทำเหมือง ไม่ก่อให้เกิดมลพิษทางเคมีหรือการปนเปื้อนของโลหะหนัก มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อย ซึ่งกฎหมายว่าด้วยสิ่งแวดล้อมกำหนดให้ไม่ต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) ได้แก่ เหมืองแร่ทรายแก้วหรือทรายซิดิกา เหมืองแร่ดินอุตสาหกรรมชนิดดินซีเมนต์ เหมืองแร่ดินเหนียวสี เหมืองแร่ดินมาร์ล เหมืองแร่บอลเคลย์ เหมืองแร่ดินทนไฟ และเหมืองแร่ดินเบา
2. เหมืองแร่ประเภทที่ 2 เป็นการทำเหมืองในเนื้อที่ไม่เกิน 625 ไร่ ผู้อนุญาตประทานบัตรคืออธิบดีกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการแร่ โดยเหมืองประเภทนี้ต้องไม่อยู่ในพื้นที่อ่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่สารเคมีเป็นพิษในการทำเหมือง ไม่ก่อให้เกิดมลพิษทางเคมีหรือการปนเปื้อนโลหะหนัก
3. เหมืองแร่ประเภทที่ 3 เป็นการทำเหมืองที่นอกเหนือจากเหมืองแร่ประเภทที่ 1 และ เหมืองแร่ประเภทที่ 2 การทำเหมืองในทะเล และการทำเหมืองใต้ดิน โดยเป็นการทำเหมืองในพื้นที่อ่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมหรือเป็นการทำเหมืองที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมสูง มีอธิบดีกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการแร่เป็นผู้ออกประทานบัตร

จังหวัดลำปาง ซึ่งโครงการเหมืองถ่านหินแม่ทะนี้มีข้อได้เปรียบในเรื่องของการลดต้นทุน เนื่องจากมีเส้นทางขนส่งถ่านหินจากเหมืองไปยังโรงงานผลิตปูนซีเมนต์ที่ใกล้ที่สุด

ภาพ 2 แผนที่โครงการเหมืองถ่านหินบริเวณตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
ที่มา: เอกสารการดำเนินการคำขอประทานบัตรที่ 7/2561 8/2561 3/2561 และ 10/2561 ของ
บริษัทปูนซิเมนต์ไทย (ลำปาง) จำกัด, กระทรวงอุตสาหกรรม, 2562

ชุมชนตำบลบ้านบอมแบ่งออกเป็น 6 หมู่ โดยหมู่ที่ 6 เป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับบริเวณที่ขอ
ประทานบัตรการทำเหมืองแร่ถ่านหินมากที่สุด มีประชากรจำนวนทั้งหมด 390 คน 157 ครัวเรือน
ชาวบ้านในพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะเกษตรอินทรีย์ การแปรรูปผลผลิตทาง
การเกษตรและการผลิตสินค้าทางการเกษตรให้เป็นสินค้า OTOP ประจำตำบล การเลี้ยงสัตว์ ทำ
หมวกและถุงมือหนังส่งขาย ซึ่งการขอประทานบัตรดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตและการใช้

ประโยชน์ในพื้นที่ของชาวบ้าน แม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าเศรษฐกิจ (ป่า E: Economic) และพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร (สปก.) ที่ตามกฎหมายแล้วสามารถยื่นขออนุญาตใช้ประโยชน์ได้ แต่เนื่องจากบริเวณที่จะทำเหมืองแร่ นั้นอยู่ใกล้กับอ่างเก็บน้ำห้วยแม่กองที่ชาวบ้านใช้ในการทำเกษตรร่วมกัน ชาวบ้านจึงเกิดข้อกังวลในเรื่องของการเปิดหน้าดินเพื่อขุดถ่านหินออกมาอันจะทำให้เกิดการชะล้างของตะกอนดินลงสู่ลำน้ำและอ่างเก็บน้ำ นอกจากแหล่งน้ำจะตื้นเขินแล้วยังเป็นที่รวมของสารพิษที่ปล่อยออกมาจากเหมืองถ่านหินและมีความเป็นไปได้ที่จะเกิดการปนเปื้อนลงสู่อ่างเก็บน้ำของชุมชนที่อยู่ตอนล่างของพื้นที่ตั้งเหมือง รวมไปถึงข้อกังวลเรื่องของการทำลายป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำของอ่างเก็บน้ำแม่กอง จะทำให้ไม่มีน้ำไหลเข้าอ่างอีกพื้นที่ป่าต้นน้ำและพื้นที่ป่าชุมชนที่เป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารและพืชสมุนไพรจะถูกทำลายลง ปัญหาเรื่องของกลิ่น ฝุ่นและมลพิษทางอากาศที่เกิดจากการทำเหมืองที่จะส่งผลกระทบต่อระบบทางเดินหายใจของชาวบ้านในชุมชน และการฟื้นฟูพื้นที่บริเวณอ่างเก็บน้ำแม่กองภายหลังสิ้นสุดโครงการ จากความตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในชุมชนนี้ นำไปสู่ข้อถกเถียงและกระแสการคัดค้านต่อต้านการทำเหมืองแร่ ชาวบ้านในชุมชนออกมาเคลื่อนไหวโดยการติดตั้งป้ายแสดงการคัดค้านการทำเหมืองแร่ตามสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน รวมทั้งการรวบรวมรายชื่อคัดค้านและยื่นหนังสือร้องเรียนไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น อบต.บ้านบอม ผู้ว่าราชการจังหวัด สมาชิกวุฒิสภา สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด เป็นต้น

ภาพ 3 ชาวบ้านตำบลบ้านบอม อำเภอมะหะ จังหวัดลำปางแสดงการคัดค้านการทำเหมืองแร่
ที่มา: ผู้ให้ข้อมูล N-01, 2562

ภาพ 4 ชาวบ้านตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางแสดงการคัดค้านการทำเหมืองแร่
ที่มา: ผู้ให้ข้อมูล N-01, 2562

เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562 สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปางจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในเรื่องการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดังกล่าว ณ ศาลาเอนกประสงค์หมู่ที่ 6 บ้านบอมพัฒนา ทางบริษัทผู้ยื่นขอประทานบัตรได้ทำการชี้แจงรายละเอียดวิธีการทำเหมืองแร่ แนวทางการป้องกันแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการเหมืองแร่ เช่น การฉีดพรมน้ำบนเส้นทางที่ใช้ในการขนส่ง การทำถนนเส้นทางขนส่งแร่ที่ไม่ผ่านชุมชน การควบคุมความเร็วของรถบรรทุกขนส่งแร่ไม่เกิน 30 กิโลเมตรต่อชั่วโมง โดยรถแต่ละคันจะมีผ้าใบคลุมมิดชิด ป้องกันไม่ให้แร่ร่วงหล่นระหว่างทาง และหลีกเลี่ยงการขนส่งแร่ในช่วงเวลาที่มีประชาชนใช้ถนนหนาแน่นและการชดเชยค่าเสียหายในกรณีที่มีประชาชนได้รับอุบัติเหตุจากรถบรรทุกขนส่งแร่ รวมไปถึงการเสนอผลประโยชน์ตอบแทนและสวัสดิการที่ชาวบ้านจะได้รับจากโครงการเหมืองแร่ อาทิเช่น รายได้จากการจ้างแรงงานในท้องถิ่น โดยทางบริษัทจะพิจารณาจ้างงานจากชาวบ้านในชุมชนก่อน มีการจัดสรรค่าภาคหลวงแร่ร้อยละ 20 โดยรัฐแบ่งให้ชุมชนเพื่อใช้ในการพัฒนาพื้นที่ชุมชน การจัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านรอบพื้นที่เหมืองแร่ การจัดตั้งกองทุนเฝ้าระวังสุขภาพ กองทุนดูแลผู้สูงอายุ การให้ความช่วยเหลือชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสาธารณสุขโรค ไฟฟ้า น้ำประปา ด้านการศึกษาโดยเสนอให้ทุนการศึกษาเด็กในชุมชนได้เรียนจนถึงระดับปริญญาตรี เป็นต้น

ภาพ 5 การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในเรื่องการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่,
วันที่ 6 กันยายน 2562

ที่มา: ผู้ให้ข้อมูล N-01, 2562

อย่างไรก็ตาม ในการจัดรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชนครั้งนี้ พบว่า ชาวบ้านยังคงไม่มั่นใจในเรื่องความปลอดภัยและมีความกังวลถึงผลกระทบจากการทำเหมืองแร่ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ดังจะเห็นได้จากการตั้งคำถามของชาวบ้านต่อตัวแทนของหน่วยงานภาครัฐและผู้แทนของบริษัทเอกชนผู้ยื่นขอประทานบัตร

“หากขุดบ่อน้ำเก็บน้ำห้วยแม่กอง มีมาตรการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อมอย่างไร เพราะทุกวันนี้ชาวบ้านต้องใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำ ถ้าหากมีมลพิษตกลงในอ่างเก็บน้ำจะทำอย่างไรและน้ำที่สูบออกจากบ่อเหมืองไปอยู่ที่ไหน น้ำที่ใช้ล้างถ่านหิน จะเอาไปบำบัดอย่างไร จะรู้ได้อย่างไรว่าไม่มีการล้างถ่านหินจริง” (ใน รายงานผลการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่ขอประทานบัตร, เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562)

“ถ้าขุดบ่อน้ำเก็บน้ำแม่กอง จะทำให้เกิดการทำลายป่าประมาณ 1,000 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของอ่างเก็บน้ำแม่กอง เพราะทุกวันนี้เก็บน้ำได้ไม่เยอะอยู่แล้ว ถ้ามีการขุด แหล่งต้นน้ำจะหายไป ทำให้ไม่มีน้ำเข้าอ่างเนื่องจากไปกั้นข้างบ่อน้ำไว้ ฝ่ายชลประทานที่ไม่มีน้ำเป็นฝ่ายเปล่าประโยชน์มีเยอะ เพราะว่าขาดต้นน้ำ ในเรื่องการเกิดฝุ่นละออง การเกิดสารมีเทนขึ้นไปใน

อากาศ เมื่อฝนตกทำให้มลพิษตกสู่หมู่บ้านและตกลงอ่างเก็บน้ำ ไม่ได้มีการซึมผ่านอย่างเดียวใช้หรือไม่ ถ้ามีการขุดบ้านบอมจะเกิดความร้อนมากกว่าที่อื่น เพราะทุกวันนี้ที่มีการสำรวจค่าความร้อนประเทศไทย อำเภอแม่เมาะ อำเภอ สบปราบ ค่าความร้อนขึ้น เพราะอยู่ใกล้เหมืองใช้หรือไม่ ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบจากป่าที่หายไปด้วย จะมั่นใจได้ว่าร้อยเปอร์เซ็นต์หรือไม่ว่าจะป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อมได้” (ใน รายงานผลการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่ขอประทานบัตร, เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562)

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความกังวลเกี่ยวกับปัญหาด้านมลพิษทางอากาศและไม่เชื่อในการบริหารจัดการของรัฐและภาคเอกชน จึงตั้งคำถามโดยหยิบยกตัวอย่างจากกรณีโครงการเหมืองแม่ทานที่เคยเป็นขุมเหมืองลิกันไนต์และเหมืองแร่บอลเคลย์ขนาดใหญ่ ที่บริษัท SCG เคยได้รับสัมปทานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 และอยู่ระหว่างการฟื้นฟูพื้นที่หลังสิ้นสุดโครงการ

“สอบถามถึงมลพิษทางกลิ่นและอากาศ ยกตัวอย่างเหมืองแม่ทานที่ห่างจากบ้านบอมประมาณ 10 กว่ากิโลเมตร แต่ผลกระทบจากที่เดินทางไปทำงานทุกวันและไปอำเภอสบปราบบ่อยซึ่งห่างจากเหมืองแม่ทาน 15 – 20 กิโลเมตร ช่วงระหว่างที่เขาขุดเหมืองใหม่ ๆ เขาบอกว่าช่วงเย็นจะมีกลิ่นอาจจะเป็นกลิ่นมีเทนพวกสารซัลเฟอร์ไดออกไซด์และกำมะถัน ทางบริษัทบอกว่าสามารถดูแลและควบคุมมลพิษทางอากาศได้ แต่สุดท้ายไม่มีใครมาดูแลและเยียวยาชาวบ้านที่ได้รับกลิ่น เหมืองที่จะมาขุดใหม่ห่างจากหมู่บ้านแค่ 7 กิโลเมตร มันจะส่งผลกระทบมากแค่ไหน ชาวบ้านที่สบปราบบอกว่าได้กลิ่นจนแทบจุก ปัจจุบันอาจจะอยู่ในห้องแอร์ปิดกระจกหมดอาจจะช่วยได้ แล้วยกตัวอย่างบ้านที่ไม่มีเครื่องปรับอากาศจะทำอย่างไร บริษัทจะดูแลเยียวยากลุ่มที่เขาวิฤตอย่างไร มันส่งผลกระทบต่อสุขภาพและกลิ่นเยอะ ขอให้บริษัทรับพิจารณาไว้ด้วย”(ใน รายงานผลการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่ขอประทานบัตร, เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562)

“อยากถามว่าอย่างชาวออกมาบ้านคลิตี้ล่าง บ้านคลิตี้บน ชาวบ้านได้รับผลกระทบสู้กับบริษัท ถ้าไม่มีหน่วยงานมาช่วยชาวบ้านก็ตายฟรี ที่นี่ย่านหิน ท่านอุตสาหกรรมจังหวัด ท่านนายอำเภอ อีกหน่อยหากท่านเกษียณอายุหรือย้ายไปที่อื่นใครจะรับผิดชอบ อีกอย่างหนึ่งจากบ้านบอมถึงแม่ทานประมาณ 13 กิโลเมตร กลางคืนดึก ๆ บ้านบอมยังได้กลิ่นลิกันไนต์เลย ห่วงว่าจะใช้

มาตรการเหมือนกันที่เหมือนแม่ทานหรือไม่ จะส่งกลิ่นมาไหม ถ้าชาวบ้าน
เดือดร้อน ใครจะมาช่วยเหลือ” (ใน รายงานผลการรับฟังความคิดเห็นของ
ชุมชนในพื้นที่ขอประทานบัตร, เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562)

เมื่อพิจารณาจากข้อความของชาวบ้านที่มีต่อหน่วยงานภาครัฐและบริษัทเอกชนผู้ขอ
ประทานบัตรในการทำประชาพิจารณ์ครั้งนี้ ภาพลักษณ์ของการทำเหมืองถ่านหินตั้งแต่กระบวนการ
ทำเหมืองที่ทำลายพื้นที่ป่าขนาดใหญ่ การถูกเบียดขับและการสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงและใช้
ทรัพยากรในพื้นที่เคยเป็นแหล่งทำกินของชาวบ้านในชุมชน ปัญหาด้านของมลพิษทางอากาศและสาร
ปนเปื้อนในพื้นดินและแหล่งน้ำที่ส่งผลเสียต่อสุขภาพของชาวบ้านรอบบริเวณพื้นที่การทำเหมือง
รวมทั้งการไม่มั่นใจต่อกระบวนการของภาครัฐในการให้ความช่วยเหลือ แก่ปัญหาหรือบรรเทาความ
เดือดร้อนของชาวบ้านยังเป็นบทเรียนและภาพจำที่ฝังลึกในใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชาวบ้านไม่
เชื่อถือการดำเนินงานของภาครัฐโดยมองว่ารัฐและกลุ่มทุนมีอำนาจเหนือชุมชน กล่าวคือ รัฐมีสิทธิและ
อำนาจอย่างเต็มที่ในการอนุญาตประทานบัตรการทำเหมืองถ่านหินให้กับภาคเอกชนผ่านกลไกทาง
กฎหมายและขั้นตอนการขอสัมปทานที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ภาคเอกชน ซึ่งหากเอกชนดำเนินการตาม
ขั้นตอนถูกต้องตามระเบียบและข้อกฎหมายก็จะได้รับอนุญาตบัตรในการทำเหมืองแร่จากภาครัฐ โดย
ที่ชุมชนนั้นไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างแท้จริง อีกทั้งข้อมูลและรายละเอียดเชิงลึกที่ชาวบ้านไม่
สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลได้และต้องมาขอจากหน่วยงานภาครัฐ และในหลายกรณีที่เกิดปัญหา
กระทบต่อชาวบ้านในชุมชน ภาครัฐยังไม่สามารถแก้ไขปัญหามาให้ชาวบ้านได้อย่างทันที่ ดังเช่น กรณี
ของการทำเหมืองแม่เมาะ ที่ส่งผลให้คนในชุมชนเจ็บป่วยเสียชีวิตและผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย
ชาวบ้านในพื้นที่ต้องทำการต่อสู้เรียกร้องการแก้ปัญหาจากภาครัฐซึ่งใช้ระยะเวลายาวนานถึง 11 ปี จึง
จะได้รับการชดเชยจากคู่กรณี หรือในกรณีเหมืองแม่ทาน อำเภอแม่ทะที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกันกับ
ตำบลบ้านบอม แม้ว่าจะมีมาตรการการป้องกันผลกระทบด้านมลพิษต่าง ๆ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร
ตามเอกสารรายละเอียดมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม แต่ในความเป็นจริงชาวบ้าน
ก็ยังได้กลิ่นลึกลับจากเหมืองดังกล่าวปนเปื้อนมาในอากาศเป็นระยะ และต้องทนอยู่ด้วยสภาวะจำ
ยอมเนื่องจากไม่ได้รับการแก้ไขปัญหามาจากภาครัฐและเอกชนอย่างแท้จริง สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่
เชื่อมั่นในระบบกลไกกฎหมายและมองว่ารัฐอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับชุมชนทั้งนี้ จากการทำประชาพิจารณ์
ดังกล่าว ชาวบ้านตำบลบ้านบอมเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมและมีข้อสงสัยในการปฏิบัติหน้าที่ของ
หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น การไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นว่าต้องการให้มีการ
ดำเนินกิจการเหมืองแร่หรือไม่ การขาดความเข้าใจในรายละเอียดของการดำเนินโครงการที่แท้จริงของ
เอกชน รวมทั้งการไม่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน การแจกจ่ายเอกสาร
ข้อมูลก่อนการจัดทำประชาพิจารณ์ที่ไม่ชัดเจนจึงได้รวมตัวล่ำรายชื่อประชาชนในชุมชนเพื่อยื่นหนังสือ

คัดค้านผลประชาพิจารณ์ต่อสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปาง เนื่องจากเห็นว่าการจัดทำรายงานไม่เป็นไปตามข้อเท็จจริงและรายชื่อของชาวบ้านที่เข้าร่วมการจัดทำประชาพิจารณ์ไม่ถูกต้อง ในขณะที่ภาครัฐและบริษัทเอกชนผู้ยื่นขอประทานบัตร ยังไม่มีการชี้แจงอย่างชัดเจนว่าจะดำเนินการต่อหรือไม่ ชาวบ้านในพื้นที่หวาดระแวงภัยจากการทำเหมืองและยังคงยื่นเอกสารให้แก่การเมืองหรือผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นเพื่อต่อต้านคัดค้านการดำเนินการของเหมืองแร่ดังกล่าว (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-02, 22 พฤษภาคม 2566)

กล่าวโดยสรุป การสำรวจและพัฒนาแหล่งถ่านหินในประเทศไทยพบว่าถ่านหินส่วนใหญ่เป็นประเภทลิกไนต์ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือ ซึ่งมีแหล่งสำคัญที่สุดคือเหมืองแม่เมาะ จังหวัดลำปาง คิดเป็นร้อยละ 90 ของปริมาณสำรองถ่านหินลิกไนต์ในประเทศ นอกจากนี้ ยังมีแหล่งถ่านหินในจังหวัดลำปางอีกหลายแห่ง รวมถึงแอ่งแม่ทะ ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยพื้นที่ดังกล่าว ยังไม่ได้รับการพัฒนาในเชิงพาณิชย์ หนึ่งในนั้นคือพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยในปี พ.ศ. 2562 บริษัทปูนซีเมนต์ไทย (ลำปาง) จำกัด ได้ยื่นคำขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ถ่านหินในพื้นที่หมู่ 6 ตำบลบ้านบอม ซึ่งมีพื้นที่รวม 958 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ (ป่า E) และที่ดิน ส.ป.ก. แม้พื้นที่ดังกล่าวจะสามารถขอสัมปทานตามกฎหมายได้ แต่ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ตั้งอยู่ใกล้กับอ่างเก็บน้ำห้วยแม่กองและพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชน ส่งผลให้เกิดข้อกังวลจากประชาชนในท้องถิ่นเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของชาวบ้านในชุมชนที่จะเกิดขึ้นจากการทำเหมือง เช่น การปนเปื้อนสารพิษจากเหมืองลงสู่อ่างเก็บน้ำ การแพร่กระจายของฝุ่นและมลพิษทางอากาศที่อาจส่งผลต่อระบบทางเดินหายใจ ตลอดจนการทำลายป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและพืชสมุนไพรของชุมชน ปัจจัยเหล่านี้ล้วนสร้างความไม่มั่นใจต่อมาตรการป้องกันของบริษัทเอกชนและการกำกับดูแลจากภาครัฐ โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาถึงประสบการณ์จากกรณีเหมืองแม่เมาะและเหมืองแม่ทวน ที่เคยก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและผลกระทบต่อสุขภาพแก่ชาวบ้านในพื้นที่

แม้บริษัทผู้ขอสัมปทานจะเสนอแนวทางการป้องกันผลกระทบ อาทิ การพรมน้ำเพื่อลดฝุ่น การควบคุมการขนส่ง การจัดตั้งกองทุนพัฒนาชุมชน และการเสนอจ้างงานชาวบ้านในท้องถิ่น หากแต่ประชาชนในพื้นที่ยังคงไม่เชื่อมั่น เนื่องจากที่ผ่านมาโครงการเหมืองแร่ในพื้นที่อื่น แม้มีมาตรการในลักษณะเดียวกัน แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่สามารถป้องกันผลกระทบได้อย่างแท้จริง อีกทั้งการจัดเวทีประชาพิจารณ์ เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562 ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าขาดความโปร่งใส ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นอย่างแท้จริง และขาดการจัดทำข้อมูลชี้แจงอย่างรอบด้าน จากกรณีนี้ นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงประเด็นสำคัญในเชิงโครงสร้าง ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรและสิทธิในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น การขาดความเชื่อมั่นในระบบการบริหารจัดการและกำกับดูแลของรัฐ รวมไปถึงปัญหาในทางปฏิบัติ

ของกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชนที่ไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกฎหมาย ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง (Structural Conflict) ที่ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากโครงสร้างอำนาจและการกระจายทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่น การตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินโครงการขนาดใหญ่ที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนไม่สามารถพิจารณาเฉพาะด้านเศรษฐกิจหรือกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องให้ความสำคัญกับสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมกำหนดแนวทางการใช้ทรัพยากรในพื้นที่

5.4 รัฐ เอกชน ชุมชนท้องถิ่นกับการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่

กระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยม ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้ในทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 - 5 (พ.ศ. 2504 - พ.ศ. 2529) ที่รัฐมุ่งเน้นให้มีการผลิตทรัพยากรแร่เพื่อส่งออกและให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการสำรวจแหล่งแร่ในประเทศ ในขณะเดียวกันรัฐได้สนับสนุนให้ภาคเอกชนร่วมลงทุนในกิจการเหมืองแร่ที่ส่วนใหญ่เป็นแร่ที่ในอุตสาหกรรมด้านพลังงานและสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น แร่ดีบุก ลิควินต์ เหล็ก โลหะพื้นฐาน ตะกั่ว เหล็กหิน ยิปซัม วุลแฟรม แมงกานีส เป็นต้น จนกระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 - 9 (พ.ศ. 2530 - พ.ศ. 2549) ได้เปลี่ยนจากการผลิตทรัพยากรแร่เพื่อส่งออกมาเป็นการผลิตเพื่ออุตสาหกรรมในประเทศ ดังจะเห็นได้จากข้อมูลการใช้ทรัพยากรแร่ของไทยที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นสอดคล้องกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (นัฐวุฒิ สิงห์กุล, 2555) ในส่วนของถ่านหินลิควินต์ถูกนำมาใช้ในอุตสาหกรรมด้านพลังงานและอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ จากข้อมูลการใช้ลิควินต์ระหว่างปี พ.ศ. 2562 - พ.ศ. 2565 พบว่าในปี พ.ศ. 2562 ประเทศไทยมีการใช้ลิควินต์ 13.9 ล้านตัน คิดเป็นมูลค่าประมาณ 13.4 ล้านบาท และการใช้เพิ่มขึ้นเป็น 14.1 ล้านตัน คิดเป็นมูลค่าประมาณ 13.5 ล้านบาท ในปีพ.ศ. 2565 และในช่วงปีพ.ศ. 2562 - พ.ศ. 2565 มีการนำเข้าลิควินต์จากต่างประเทศประมาณ 2 - 3 แสนตัน (กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่, 2566) โดยถ่านหินที่ผลิตได้ในประเทศและนำเข้าจากต่างประเทศถูกนำมาใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าและในภาคอุตสาหกรรม

จากฐานคิดในเรื่องของการบริหารจัดการทรัพยากรของไทยที่มีแนวคิดที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ หน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจเกี่ยวข้องกับทรัพยากรนั้นมีหน้าที่ในการกำกับดูแลและให้สิทธิในการใช้ประโยชน์ ดังเช่นทรัพยากรแร่ มีการตรากฎหมายไว้ในพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ร.ศ. 120 โดยกำหนดให้รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรแร่ที่อยู่ในราชอาณาจักร ผู้ได้รับสิทธิในที่ดินหรือสิทธิเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใดไม่มีสิทธิในแร่ที่อยู่ในพื้นดินนั้น รวมทั้งกำหนดให้พื้นที่ที่พบแหล่งแร่หรือเชื้อเพลิงธรรมชาติเป็นแหล่งสงวนของรัฐ แร่จึงถือเป็นสมบัติของประเทศและอยู่ในการกำกับ

ดูแลของหน่วยงานภาครัฐคือกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ ลักษณะดังกล่าวเป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่รัฐ รัฐจึงมีสิทธิขาดในการจัดการทรัพยากรและกำหนดรูปแบบการใช้ ในขณะที่ประชาชนมีหน้าที่เชื่อฟังและปฏิบัติตาม หากละเมิดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษตามกฎหมายแห่งรัฐ ซึ่งเป็นการสถาปนาอำนาจรัฐเหนือทรัพยากร วิธีการเช่นนี้จึงทำให้รัฐสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ โดยไม่มีต้นทุนค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ รัฐอาจให้สิทธิแก่ภาคเอกชนที่มีศักยภาพเหมาะสมเข้ามาช่วยบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศได้มากที่สุด หากพิจารณาเชื่อมโยงระหว่างการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมแล้ว รัฐใช้อำนาจผ่านการสร้างกลไกทางกฎหมายและนโยบายทางเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐในการเข้าไปควบคุมบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงอำนาจในการกำหนดการให้กรรมสิทธิ์พื้นที่แก่เอกชนหรือชุมชน โดยอ้างประโยชน์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งรัฐมีเป้าหมายหลักในการใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตและรองรับอุตสาหกรรม รวมไปถึงการสนับสนุนการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและสนับสนุนให้ภาคธุรกิจเป็นกลไกในการพัฒนาประเทศ อย่างไรก็ตาม นโยบายของรัฐไม่ได้เกิดขึ้นจากสุญญากาศทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่เป็นผลจากการแย่งชิงกันระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ที่ต้องการกำหนดนโยบายรัฐ อาทิเช่น องค์กรเอกชน กลุ่มผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น เป็นต้น นำมาสู่การกำหนดนโยบายที่เอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มทุนเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ให้จากทรัพยากร ในขณะที่ชุมชนเป็นผู้ทำการผลิตเพื่อดำรงชีพ นำมาสู่ประเด็นความขัดแย้งและการช่วงชิงสิทธิในการจัดการทรัพยากร

ในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่เกิดปัญหาความขัดแย้งและปรากฏการณ์การช่วงชิงสิทธิการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ที่เคยเป็นทรัพยากรส่วนร่วมซึ่งชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ร่วมกันมาเป็นระยะเวลานาน การเข้ามาของบริษัทเอกชนที่ยื่นขอประทานบัตรเพื่อประกอบกิจการเหมืองแร่ถ่านหินมาพร้อมกับข้อเสนอในเรื่องของการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณที่ชุมชนจะได้รับส่วนแบ่งจากค่าภาคหลวงแร่ที่เป็นค่าธรรมเนียมที่ผู้ประกอบการเหมืองแร่ต้องจ่ายให้แก่ภาครัฐนอกเหนือจากภาษีอื่น ๆ ที่ต้องชำระตามปกติ เป็นลักษณะของการขูดเคຍความสูญสิ้นไปของทรัพยากรแร่ รวมถึงเป็นการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรแร่ให้แก่ภาครัฐ โดยผู้ประกอบการเหมืองแร่ต้องจ่ายค่าภาคหลวงให้แก่รัฐตามมูลค่าของทรัพยากรแร่ โดยจ่ายเป็นอัตราร้อยละที่คงที่ของราคา คุณด้วยปริมาณแร่ที่ผลิตได้ ซึ่งรายได้จากค่าภาคหลวงแร่ รัฐจะนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ ทั้งในส่วนของการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ระบบไฟฟ้า น้ำประปา การทำถนน อันเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจให้ก้าวหน้า รวมทั้งเป็นงบประมาณและค่าใช้จ่ายของหน่วยงานภาครัฐในการบริหารราชการแผ่นดิน นอกจากนี้ รัฐยังแบ่งสรรค่าภาคหลวงแร่ให้แก่องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ (กฤษณา แก้วสวัสดิ์, 2553) ซึ่งจากเอกสารการขออนุญาตอาชญาบัตรพิเศษที่ 2/2559

บริษัทเอกชนผู้ยื่นขอประทานบัตร ได้ระบุว่า จะมอบเงินให้แก่องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่เป็นจำนวน 1 ล้านบาทต่อปีนับจากวันที่เริ่มประกอบกิจการเหมืองแร่จนกระทั่งหมดอายุประทานบัตร รวมถึงการตกลงให้ผลประโยชน์พิเศษเพื่อประโยชน์แก่รัฐ เช่น ในวันที่ได้รับอาชญาบัตรพิเศษ จะจ่ายเงินให้แก่กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่จำนวน 428, 220 บาท และเมื่อได้รับประทานบัตร จะจ่ายเงินผลประโยชน์พิเศษในอัตราร้อยละ 0.1 ของมูลค่าแหล่งแร่ที่มีมูลค่าเกิน 50 ล้านบาท และจะมอบเงินให้กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ เพื่อใช้ในการพัฒนา ฝึกอบรม ทุนการวิจัย ทุนการศึกษาและเพื่อประโยชน์ทั่วไปของทางราชการอีกจำนวน 150,000 บาท ต่อปีต่อแปลงประทานบัตร ตลอดอายุประทานบัตร โดยเริ่มต้นจ่ายเมื่อสิ้นปีที่ 1 เป็นต้นไป และไม่ยกเว้นกรณีหยุดการทำเหมือง ซึ่งในพื้นที่ตำบลบ้านบอม จะได้รับค่าภาคหลวงแร่ร้อยละ 20 โดยภาครัฐแบ่งให้แก่ชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นรายได้และผลประโยชน์ที่รัฐจะได้จากการให้เอกชนประกอบกิจการเหมืองแร่

จากการสอบถามความคิดเห็นของตัวแทนภาครัฐในพื้นที่ตำบลบ้านบอม พบว่าเห็นด้วยกับการให้บริษัทเอกชนเข้ามาประกอบกิจการเหมืองแร่ในพื้นที่ เนื่องจากจะได้มีงบประมาณสำหรับการพัฒนาหมู่บ้าน

“ข้อดีก็คือจะได้มีงบมาพัฒนาหมู่บ้าน มีงบมาจุนเจือให้กับชาวบ้าน...”

(สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล G-01, 22 พฤษภาคม 2566)

นอกจากผลประโยชน์ในเรื่องงบประมาณที่ให้แก่ภาครัฐแล้ว บริษัทเอกชนยังเสนอผลประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านในชุมชนหากมีการเข้ามาประกอบกิจการเหมืองแร่ในพื้นที่ อาทิเช่น การจัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน การตรวจสุขภาพให้แก่ชาวบ้านทุก 3 เดือน การดูแลผู้สูงอายุ การให้ทุนการศึกษาแก่เด็กในหมู่บ้านจนถึงระดับปริญญาตรี การปลูกต้นไม้เพื่อกันฝุ่น การให้สิทธิพิจารณาจ้างงานคนในพื้นที่เพื่อไปทำงานในเหมือง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทุนนิยมที่มองทรัพยากรธรรมชาติเหมือนสินค้าหนึ่ง ที่ต้องทำการประเมินค่าราคาและทำการเจรจาต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้านี้ กล่าวคือ ข้อเสนอของบริษัทเอกชนเหล่านี้ ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเกิดความคล้อยตาม และเห็นด้วยกับการเข้ามาประกอบกิจการเหมืองในพื้นที่ เนื่องจากต้องการให้ลูกหลานและคนในครอบครัวได้มีอาชีพ ทำงานใกล้บ้านไม่ต้องออกไปทำงานต่างถิ่น ดังจะเห็นได้จากการสัมภาษณ์ตัวแทนชาวบ้านท่านหนึ่ง ได้ให้ความเห็นว่า

“ทำเหมืองก็จะทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น ชาวบ้านจะได้มีงานทำใกล้บ้าน คนนอก แรงงานต่างถิ่นที่เข้ามาก็จะทำให้เศรษฐกิจในหมู่บ้านหมุนเวียน ค่าขายคลองขึ้น และเบื้องต้นทางบริษัทก็จะคัดคนในพื้นที่ไปทำงานก่อน พอมีงานทำก็มีกำลังซื้อเพิ่มขึ้น” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-01, 22 พฤษภาคม 2566)

ทั้งนี้ จากการลงพื้นที่ภาคสนามและสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน พบว่า บริเวณพื้นที่ที่ทำการขอประทานบัตร มีระยะห่างออกไปประมาณ 10 กิโลเมตร แต่เดิมพื้นที่บริเวณดังกล่าวชาวบ้านในชุมชนใช้ปลูกไร่ข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ และหาเห็ดป่านำมาแปรรูปขายเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน บางส่วนของพื้นที่เป็นพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์และคาบเกี่ยวอยู่กับพื้นที่เขตทหาร โดยภายหลังมีการออกรังวัดและทำเป็นที่ดินสปก.แม้จะมีการเสนอผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน แต่ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนมากยังคงคัดค้านการเข้ามาประกอบกิจการเหมืองแร่ของบริษัทเอกชน เนื่องจากหวาดกลัวปัญหาด้านมลพิษหรือสารเคมีจากเหมืองที่ปนเปื้อนในพื้นดิน แหล่งน้ำและอากาศ ที่จะนำมาซึ่งการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งทำกินของคนในชุมชน อีกทั้งชาวบ้านไม่ทราบข้อมูลเชิงลึกที่แน่ชัดเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ดังกล่าว แม้จะทำให้เกิดการจ้างงานและโอกาสในอาชีพแต่ชาวบ้านมองว่าไม่คุ้มกับสุขภาพและทรัพยากรแหล่งทำกินที่จะสูญเสียไป (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-05, 22 พฤษภาคม 2566) นำมาสู่กระแสการต่อต้านคัดค้าน ไม่ว่าจะเป็นการติดป้ายคัดค้าน การรวมกลุ่มกันแสดงสัญลักษณ์การคัดค้านเหมืองแร่ นอกจากนี้ ยังมีการให้ข้อมูลเพิ่มเติมจากตัวแทนชาวบ้านเกี่ยวกับการดำเนินการเวทีรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชน เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562 พบว่าชาวบ้านยังมีความไม่มั่นใจในผู้นำชุมชนและหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ชาวบ้านมองว่าภาครัฐและผู้นำชุมชนเห็นความสำคัญของนายทุนและผลประโยชน์มากกว่าการปกป้องสิทธิของชาวบ้าน เป็นเพียงเครื่องมือให้แก่กลุ่มทุนได้กระทำตามขั้นตอนที่ภาครัฐกำหนดไว้ เพราะไม่มีการสอบถามความคิดเห็นชาวบ้านว่าต้องการให้มีการทำเหมืองในพื้นที่หรือไม่ และรายชื่อที่ลงนามเข้าร่วมรับฟังความเห็นในวันดังกล่าวชาวบ้านยังพบว่า บางคนไม่ได้มาร่วมประชุมแต่มีการเซ็นชื่อเข้ามาเข้าร่วม จึงทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดระแวงและไม่มั่นใจกระบวนการทำงานของภาครัฐและเอกชน (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-03, 22 พฤษภาคม 2566) ซึ่งภายหลังจากการเกิดกระแสคัดค้านของชาวบ้านในชุมชน หน่วยงานภาครัฐก็ไม่มีท่าทีตอบสนองหรือเข้ามาทำความเข้าใจและให้ข้อมูลเพิ่มเติมแก่ชาวบ้านถึงความคืบหน้าของสถานะการดำเนินการขอประทานบัตรของบริษัทเอกชน หรือให้ความชัดเจนว่าจะยังดำเนินการต่อหรือไม่ จากการสัมภาษณ์ตัวแทนชาวบ้านที่คัดค้านการทำเหมืองแร่ ได้ให้ข้อมูลว่า มีการส่งตัวแทนบริษัทเอกชนเข้ามาเจรจาอย่างลับๆ เป็นระยะกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางส่วน รวมไปถึงการส่งผู้มีอิทธิพลเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านเป็นรายบุคคล และมีการข่มขู่ชาวบ้านที่เป็นแกนนำในการคัดค้านโดยอ้างถึงผู้ถือหุ้นใหญ่ของบริษัทเอกชนผู้ขอประทานบัตร หากชาวบ้านคัดค้านจะมีอันตราย และมีการส่งทหารเข้ามาสังเกตการณ์ในพื้นที่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าออกมาคัดค้านอย่างเปิดเผย (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-04, 22 พฤษภาคม 2566) อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านยังคงทวงถามถึงความชัดเจนของสถานะการดำเนินการ มีการรวมตัวและประสานงานระหว่างเครือข่ายต่อต้านการทำเหมืองแร่ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่เพื่อแสดงการคัดค้าน ไม่ว่าจะเป็นการใช้ช่องทางสื่อ การรวมตัวลงชื่อและยื่นหนังสือแก่นักการเมืองท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ การให้ข้อมูลผลกระทบแก่ชาวบ้าน

กล่าวโดยสรุป จากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยมที่ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ่านหินลิกไนต์ที่ถูกนำมาใช้เพื่อรองรับความต้องการด้านพลังงานและภาคอุตสาหกรรมสะท้อนให้เห็นถึงการจัดสรรทรัพยากรที่เน้นสนองต่อความต้องการของระบบเศรษฐกิจมหภาคมากกว่าการคำนึงถึงมิติด้านสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ จากฐานคิดในเรื่องการจัดการทรัพยากรของไทยที่เป็นระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ ทำให้หน่วยงานของรัฐมีอำนาจในการควบคุมบริหารจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลักษณะรวมศูนย์ หรือในกรณีที่รัฐได้ทำการจัดสรรสิทธิให้แก่ภาคเอกชนเพื่อร่วมบริหารจัดการโดยมีเป้าหมายสำคัญคือการสร้างผลตอบแทนให้แก่ประเทศในเชิงเศรษฐกิจ ผู้วิจัยมองว่าแนวคิดเช่นนี้ แม้จะตอบโจทย์เป้าหมายด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจได้ดีเนื่องจากภาคเอกชนมีศักยภาพในด้านทุน แต่กลับเปิดช่องให้เกิดการช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างรัฐ เอกชน และชุมชน เมื่อรัฐทำหน้าที่เป็นผู้จัดสรรทรัพยากรและเอื้อผลประโยชน์ผ่านนโยบายหรือการอนุญาตให้เอกชนเข้ามาใช้ทรัพยากร ทำให้เอกชนที่มีทุนและอิทธิพลสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ง่ายกว่าชุมชน ในขณะที่ชุมชนผู้พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เพื่อการดำรงชีพกลับกลายเป็นผู้ถูกจำกัดสิทธิ

กรณีที่เกิดขึ้นในตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นอีกพื้นที่ตัวอย่างของความขัดแย้งเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นจากแนวคิดและการจัดการทรัพยากรของรัฐ ผ่านการที่รัฐอนุญาตให้บริษัทเอกชนยื่นขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ถ่านหินในพื้นที่ซึ่งแต่เดิมเป็นทรัพยากรสาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันมายาวนาน การเข้ามาของภาคเอกชนพร้อมข้อเสนอเรื่องการพัฒนา ทั้งงบประมาณ ค่าภาคหลวง และผลประโยชน์แก่ท้องถิ่น ผู้วิจัยเห็นว่า นี่คือนิยามกลไกทางทุนนิยมที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นสินค้าซึ่งมีมูลค่าและสามารถต่อรองแลกเปลี่ยนกันได้ ผลประโยชน์ที่นำเสนอให้กับชุมชนจึงทำหน้าที่เหมือน “ค่าชดเชย” และ “แรงจูงใจ” ให้เกิดความยินยอมทางสังคมต่อกิจกรรมของทุนมากกว่าการคำนึงถึงสิทธิหรือบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง แต่อย่างไรก็ตาม แม้จะมีข้อเสนอผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้แก่ชุมชน ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงคัดค้านกิจการเหมืองแร่ดังกล่าว เนื่องจากมีความกังวลต่อผลกระทบด้านมลพิษ และการสูญเสียพื้นที่ทำกินซึ่งเป็นฐานทรัพยากรสำคัญในการดำรงชีพ อีกทั้งพื้นที่ส่วนหนึ่งไม่มีเอกสารสิทธิ์และคาบเกี่ยวกับพื้นที่ทหาร ซึ่งยิ่งทำให้สถานการณ์ความไม่มั่นคงในสิทธิที่ดินและทรัพยากรของชุมชนมีมากขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ความไม่มั่นคงและความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรที่ชัดเจนที่สุด คือ การดำเนินเวทีรับฟังความคิดเห็นของรัฐและเอกชน ซึ่งถูกตั้งคำถามจากชุมชน ทั้งในเรื่องของความโปร่งใส การปลอมแปลงรายชื่อ การขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้าน และบทบาทของผู้นำชุมชนที่ไม่สามารถปกป้องสิทธิของชาวบ้านได้ รวมไปถึงการเจรจาแบบลับ ๆ การใช้ผู้มีอิทธิพลและทหารในการควบคุมสถานการณ์ ล้วนตอกย้ำให้เห็นว่าชุมชนไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง แม้ชาวบ้านจะมีการเคลื่อนไหวคัดค้านผ่านการรวมตัว การใช้สื่อ การยื่นหนังสือและ

ขอความชัดเจนจากหน่วยงานรัฐ แต่กลับไม่มีท่าทีตอบสนองที่เป็นรูปธรรม สะท้อนถึงโครงสร้างอำนาจที่ไม่สมดุลระหว่างรัฐ เอกชน และชุมชน ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ยังขาดกลไกคุ้มครองสิทธิชุมชน และไม่ได้เปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีบทบาทในการตัดสินใจอย่างแท้จริง การพัฒนาในลักษณะนี้ จึงมีแนวโน้มสร้างผลกระทบทางสังคม และสิ่งแวดล้อมมากกว่าสร้างความมั่นคงในการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งในระยะยาว หากรัฐยังคงใช้นโยบาย และกลไกแบบรวมศูนย์ในการจัดการทรัพยากรโดยไม่คำนึงถึงสิทธิของชุมชน การช่วงชิงทรัพยากร เช่นนี้จะกลายเป็นชนวนความขัดแย้งซ้ำซาก ซึ่งบั่นทอนทั้งศรัทธาต่อรัฐและความมั่นคงในระดับพื้นที่ และอาจขยายตัวเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของประเทศในอนาคต

5.5 รัฐองค์รวมและสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดกับกลยุทธ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral state) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) เป็นหนึ่งในแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจในสังคม โดยเขาได้ขยายความหมายของ “การใช้อำนาจรัฐ” ให้ครอบคลุมมากกว่าการควบคุมหรือบังคับใช้กฎหมายแบบที่ใช้ในทางการเมืองทั่ว ๆ ไป แต่เป็นการขยายมุมมองการใช้อำนาจรัฐในสองส่วนที่เชื่อมโยงกัน นั่นคือ อำนาจการบังคับ (coercive power) และการสร้างความยินยอม (consensual power) จึงทำให้รัฐมีกลไกที่ซับซ้อนในการควบคุม และสร้างพลังอำนาจในสังคม โดยกรัมสกีเสนอว่า รัฐไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือของชนชั้นปกครองในการปกครองบังคับให้คนในสังคมปฏิบัติตามกฎหมายหรือระเบียบที่รัฐกำหนดไว้เท่านั้น แต่ยังใช้กระบวนการสร้างความยินยอมทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ในระดับที่ลึกซึ้งในสังคมอีกด้วย ซึ่งแนวคิดนี้แบ่งออกเป็นสององค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ 1.) อำนาจรัฐ (Political Society) คือ โครงสร้างของรัฐในความหมายดั้งเดิม ประกอบด้วย รัฐบาล กองทัพ ศาล และตำรวจที่มีหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมายและใช้อำนาจทางกายภาพในการควบคุมประชาชน หากมีการขัดขืนไม่ปฏิบัติตามอำนาจรัฐเหล่านี้จะบังคับใช้ผ่านการลงโทษหรือการควบคุม และองค์ประกอบที่ 2.) สังคมพลเมือง (Civil society) เป็นสังคมที่ประกอบด้วยสถาบันต่าง ๆ เช่น โรงเรียน สื่อมวลชน สมาคมต่าง ๆ รวมถึงสถาบันทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทในการสร้างและรักษาอุดมการณ์ทางสังคม และการสร้างความยินยอม (consent) ให้กับประชาชนในการยอมรับระเบียบทางสังคมโดยสมัครใจ โดยการสร้างชุดความคิดหรืออุดมการณ์หนึ่ง ๆ เผยแพร่ผ่านสถาบันเหล่านี้ เพื่อให้คนในสังคมเชื่อว่าชุดความคิดหรืออุดมการณ์ดังกล่าว หรือระเบียบและระบบต่าง ๆ ที่รัฐสร้างขึ้นมีความชอบธรรม ซึ่งในทัศนะของกรัมสกีนั้น สังคมพลเมืองเป็นพื้นที่ที่ชนชั้นปกครองสร้างและคงไว้ซึ่งอำนาจของตนผ่านภาวะการครองอำนาจนำ (hegemony) โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจทางวัฒนธรรม ด้วยกระบวนการต่าง ๆ ผ่านสถาบันเพื่อส่งเสริมและกระจายชุดความคิดหรืออุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้ประชาชนยอมรับสถานะทางสังคมของตนโดยสมัครใจและไม่รู้สึกอึดอัดต่อต้านอำนาจการบังคับของรัฐมากนัก ดังนั้น แนวคิดรัฐองค์รวม

(Integral state) ของกรัมซึ่งจึงเป็นการรวมกันของอำนาจการบังคับและอำนาจทางวัฒนธรรม โดยรัฐที่มีเสถียรภาพไม่เพียงต้องใช้กฎหมายหรือการบังคับเพื่อควบคุมประชาชนเท่านั้น แต่ยังต้องสร้างความยินยอมให้ประชาชนยอมรับระบบและระเบียบที่มีอยู่ นั่นคือการรวมกันของการบังคับและการสร้างความยินยอม ซึ่งทำให้รัฐสามารถรักษาอำนาจทางการเมืองและการครองอำนาจนำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งกรัมชี้เน้นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ได้เกิดขึ้นจากการแย่งชิงอำนาจรัฐทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องมุ่งไปที่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ด้วย โดยชนชั้นปกครองจะครองอำนาจผ่านการสร้างและส่งเสริมความคิดที่ทำให้ผู้คนในสังคมเชื่อว่า “เป็นสิ่งที่ถูกต้อง” อันเป็นการสร้างอิทธิพลเชิงความคิด (ideological influence) ให้ฝังรากอยู่ในสังคม กรัมชี้มองว่า สำหรับการปฏิบัติทางสังคมและการท้าทายชนชั้นปกครอง ต้องใช้การช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดเพื่อดึงความเชื่อมั่นและการยอมรับจากประชาชน ซึ่งเป็นวิธีการที่แตกต่างจากการใช้กำลังแบบตรงไปตรงมา กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องทำผ่านการสร้างความรู้ที่สามารถเปลี่ยนมุมมองของประชาชนเกี่ยวกับความชอบธรรมและความถูกต้อง กรัมชี้เน้นว่ากลุ่มที่ไม่มีอำนาจหรือกลุ่มชนชั้นล่างจำเป็นต้องสร้างฐานอำนาจทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ผ่านการส่งเสริมค่านิยมและความเชื่อที่แตกต่างจากอำนาจของชนชั้นปกครอง เมื่ออำนาจทางวัฒนธรรมเข้มแข็ง กลุ่มชนชั้นล่างจึงจะสามารถท้าทายและลดทอนอิทธิพลของชนชั้นปกครองได้ โดยชนชั้นปกครองจะใช้สถาบันต่าง ๆ เช่น สถาบันการศึกษา ศาสนา หรือสื่อ เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่และสร้างความเชื่อที่ฝังลึกในใจประชาชน ซึ่งหากต้องการเปลี่ยนแปลงหรือลดอิทธิพลของชนชั้นปกครอง กลุ่มชนชั้นล่างต้องช่วงชิงการควบคุมสถาบันเหล่านี้และสร้างชุดความคิดหรือความเชื่อขึ้นใหม่ วิธีการเหล่านี้ กรัมชี้เรียกว่าเป็นการต่อสู้แบบสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ซึ่งเป็นยุทธวิธีหนึ่งในทางการเมืองที่ต้องการบ่อนทำลายกลไกเชิงอุดมการณ์ โดยมีเป้าหมายหลักในการยึดครองพื้นที่ทางความคิดในพื้นที่ประชาสังคม ยุทธวิธีการนี้เป็นการต่อสู้ที่ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ในทันที แต่เป็นการต่อสู้ระยะยาวที่ต้องใช้ระยะเวลาในการสร้างความเปลี่ยนแปลงทางความคิดหรือสร้างเครือข่ายในการเผยแพร่ชุดความคิดให้แพร่หลายเป็นวงกว้างหรือสร้างผลกระทบให้เกิดขึ้นในทุกระดับของสังคม โดยแตกต่างจากสงครามเปิด (War of Maneuver) ที่เป็นการต่อสู้ทางกายภาพโดยตรง แต่สงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด คือการต่อสู้เพื่อครอบครองและควบคุมความคิด ค่านิยมและอุดมการณ์ในสังคมที่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในรูปแบบของการประท้วงหรือการต่อสู้ที่เห็นได้ชัดเจนเสมอไป แต่เกิดขึ้นในระดับของการเปลี่ยนแปลงความคิดและค่านิยมในสังคมด้วย ดังจะเห็นได้จากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหลายกลุ่มที่ต่อสู้ผ่านการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นสื่อสังคมออนไลน์ การจัดกิจกรรมให้ความรู้ หรือการรณรงค์เพื่อเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในสังคมและสร้างการยอมรับต่อแนวคิดหรือค่านิยมใหม่ ๆ

ปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยเป็นปรากฏการณ์ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างอำนาจที่ไม่สมดุลระหว่างรัฐ ทูน และชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีทรัพยากรสำคัญอย่างแร่ ถ่านหิน ป่าไม้ หรือแหล่งน้ำ การจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้ มักตกอยู่ในมือของรัฐและภาคเอกชนหรือกลุ่มทุน ขณะที่ชุมชนในพื้นที่กลับถูกลดทอนอำนาจในการกำหนดอนาคตและวิถีชีวิตของตนเอง ผู้วิจัยเห็นว่า ปรากฏการณ์นี้มีใช่เพียงปัญหาเชิงกฎหมายหรือเศรษฐกิจ หากแต่เป็นเรื่องของ โครงสร้างอำนาจ และ พื้นที่ทางอุดมการณ์ ที่รัฐและกลุ่มทุนใช้กำกับความคิดและรับรองความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรผ่านกลไกหลากหลาย ในกรณีพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง พบว่า รัฐทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรตามกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ และเปิดทางให้กลุ่มทุน/เอกชนสามารถเข้ามาดำเนินการได้ผ่านกระบวนการอนุญาตและควบคุม ขณะที่ชุมชนผู้ได้รับผลกระทบกลับมีพื้นที่ในการแสดงออกหรือกำหนดชะตากรรมของตนเองจำกัด แม้ว่าภาครัฐและทุนจะเสนอผลประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น งบประมาณพัฒนาพื้นที่ การจ้างงาน หรือทุนการศึกษา เพื่อจูงใจและสร้างแรงจูงใจแก่ชุมชนในพื้นที่ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงคัดค้าน ด้วยความกังวลต่อผลกระทบในระยะยาวด้านสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิต และสิทธิในที่ดินทำกิน ผู้วิจัยเห็นว่า การต่อสู้ของชุมชนในครั้งนี้นี้ ไม่ได้เป็นเพียงแค่เรื่องของปากท้องหรือสิ่งแวดล้อมเท่านั้น หากแต่เป็นการต่อสู้เพื่อรักษาอำนาจและอัตลักษณ์ของตนเอง ในฐานะผู้ครอบครองและผู้มีสิทธิกำหนดการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น

หากทำการวิเคราะห์ผ่านแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) กรั่มซีได้อธิบายว่ารัฐมิได้มีเพียงอำนาจแข็ง เช่น กฎหมาย รัฐบาล หรือกองกำลังทางทหาร แต่ยังประกอบด้วยอำนาจอ่อน ซึ่งรวมถึงสถาบันต่าง ๆ เช่น โรงเรียน สื่อ ผู้นำท้องถิ่น องค์กรชุมชน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการช่วงชิงหรือครองอำนาจนำ (Hegemony) และควบคุมความคิดของประชาชน ในกรณีของพื้นที่ตำบลบ้านบอม รัฐในทางการเมือง แสดงบทบาทผ่านการออกกฎหมายและระเบียบที่ให้อำนาจการจัดสรรทรัพยากร และการอนุญาตให้เอกชนเข้าทำเหมือง เป็นการสร้างกรอบความคิด (Framing) หรือ “ความเชื่อร่วม” ให้ประชาชนเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ต้องถูกใช้ในรูปแบบที่รัฐกำหนด รัฐใช้อำนาจผ่านการสร้างกลไกทางกฎหมายเพื่อสนับสนุนให้รัฐมีความชอบธรรมในการเข้าไปควบคุมบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในฐานะผู้รักษาผลประโยชน์ของประเทศ โดยอ้างถึงเหตุผลในเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจและการสร้างรายได้ให้แก่ประเทศเพื่อควบคุมจัดการทรัพยากร นอกจากนี้ รัฐมักทำงานร่วมกับภาคเอกชนหรือกลุ่มทุนในการพัฒนาโครงการที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การทำเหมืองแร่ หรือ การพัฒนาแหล่งพลังงาน ผ่านการเจรจาต่อรองและความร่วมมือในการสร้างผลประโยชน์ร่วมกัน เนื่องจากภาคเอกชนหรือกลุ่มทุนมีศักยภาพทางการเงินในการลงทุนและดำเนินโครงการ รัฐจึงใช้กลไกทางกฎหมายผ่านการให้สัมปทานเพื่อรองรับว่าภาคเอกชนหรือกลุ่มทุนเหล่านี้มีสิทธิในการดำเนินโครงการได้

ส่วนรัฐในทางอุดมการณ์ ทำหน้าที่ควบคุมความคิดและความเชื่อของประชาชนผ่านเวทีรับฟังความคิดเห็น การเผยแพร่ข้อมูลเชิงบวกเกี่ยวกับโครงการและผลตอบแทนเชิงสังคม ในขณะที่ภาคเอกชน/กลุ่มทุนก็ใช้กลยุทธ์สร้างความชอบธรรมและความยินยอมในการเข้าไปดำเนินโครงการในพื้นที่ผ่านการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี การเสนอโอกาสในการสร้างงานและรายได้ให้แก่ชาวบ้านในชุมชน การจัดสรรงบประมาณสนับสนุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหรือการสร้างความสำเร็จในพื้นที่ การให้ทุนการศึกษา หรือกรณีบริษัทใหญ่ ๆ มักมีโครงการ CSR (Corporate Social Responsibility) เพื่อสร้างภาพลักษณ์ว่าเป็นบริษัทที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชนท้องถิ่น เช่น การปลูกป่า การบริจาคเพื่อสังคม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความยินยอม ที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นมองว่าการดำเนินโครงการดังกล่าวเป็นเรื่องจำเป็นและเป็นเรื่องที่ดี การสร้างอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจที่ว่า “การพัฒนาคือหนทางสู่ความเจริญรุ่งเรือง” เพื่อทำให้ประชาชนยอมรับว่าภาคเอกชนมีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรของชาติ ผู้วิจัยเห็นว่า กลไกทั้งสองส่วนนี้เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะการสร้างภาพเหมือนลึกลงไปในฐานะเครื่องมือพัฒนาพื้นที่ การสร้างงาน และยกระดับคุณภาพชีวิต ขณะเดียวกันก็ลดทอนพื้นที่วิพากษ์วิจารณ์และข้อถกเถียงของชุมชนให้แคบลง ภายใต้กรอบความคิดแบบพัฒนาเชิงวัตถุ และเมื่อวิเคราะห์ผ่านสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of position) ที่กรมชี้เสนอว่าการต่อสู้ทางการเมืองและสังคมในปัจจุบัน ไม่ได้ใช้เพียงอำนาจรัฐแบบแข็งหรือกองกำลังในการบังคับเท่านั้น แต่เป็นการใช้สงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดที่เป็นการช่วงชิงความหมาย ความเชื่อและอุดมการณ์ในพื้นที่ทางสังคม โดยในกรณีเหมือนถ่านหินลิกไนต์ ในตำบลบ้านบอม รัฐและทุน พยายามช่วงชิงพื้นที่ความคิดของชุมชน ด้วยการกำหนดกรอบความหมายใหม่ว่า เมืองคือการพัฒนา การพัฒนาคือความเจริญรุ่งเรือง และการเสียผลประโยชน์บางอย่างเป็นสิ่งจำเป็น ขณะเดียวกัน ชุมชน พยายามโต้กลับผ่านการเคลื่อนไหวคัดค้าน การตั้งคำถาม และการเปิดโปงผลกระทบเพื่อช่วงชิงพื้นที่ความคิดและพื้นที่ความหมายของ “สิทธิในทรัพยากร” และ “วิถีชีวิตท้องถิ่น” ผู้วิจัยเห็นว่า นี่คือการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญไม่แพ้การเคลื่อนไหวเชิงกฎหมายหรือการประท้วง เพราะหากชุมชนสามารถช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดได้สำเร็จ ก็จะไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว กล่าวโดยสรุป ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ตำบลบ้านบอม เป็นภาพสะท้อนของ โครงสร้างรัฐองค์รวม ที่รัฐและทุนทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ผ่านทั้งอำนาจแข็งและอำนาจอ่อน เพื่อควบคุมพื้นที่และช่วงชิงความคิดของชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่า หากไม่มีการปรับโครงสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากร และเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ความขัดแย้งจะยังคงดำเนินต่อไปและอาจทวีความรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะในยุคที่ข้อมูลข่าวสารสามารถกระจายและช่วงชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์ได้รวดเร็ว การรักษาอำนาจนำของรัฐและทุนจะยิ่งเผชิญความท้าทาย ดังนั้น ผู้วิจัยเสนอว่า การจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติควรเคารพสิทธิชุมชน และสร้างพื้นที่ให้ประชาชนเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง ภายใต้หลักการเป็นธรรมและยั่งยืนอย่างแท้จริง

5.6 สรุป

พื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัด เป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทูน และชุมชนท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน ปรากฏการณ์ความขัดแย้งในพื้นที่นี้ ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นสนามการช่วงชิงทรัพยากรและพื้นที่ทางอุดมการณ์ ที่รัฐและทุนพยายามแสวงหาอำนาจนำ ในขณะที่ประชาชนในพื้นที่พยายามช่วงชิงสิทธิเหนือทรัพยากรในถิ่นฐานของตน บริบทสำคัญที่ทำให้เกิดการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ตำบลบ้านบอม คือ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐที่ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยขับเคลื่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรด้านพลังงานอย่างถ่านหินลิกไนต์ ซึ่งถูกวางให้เป็นแหล่งพลังงานสำคัญในการรองรับระบบอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจระดับชาติ ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงใช้บทบาทเชิงโครงสร้างผ่านการออกกฎหมาย การอนุญาตสัมปทาน และการจัดทำแผนพัฒนาที่สนับสนุนการใช้ทรัพยากรในเชิงพาณิชย์ ภายใต้บริบทดังกล่าว รัฐได้ดำเนินการผ่านโครงสร้างกฎหมายและนโยบาย ด้วยการออกสัมปทานและอนุญาตให้บริษัทเอกชนเข้าดำเนินโครงการเหมืองแร่ในนามของการพัฒนาเศรษฐกิจ สร้างงาน สร้างรายได้แก่ท้องถิ่น ขณะเดียวกันรัฐยังทำหน้าที่ในฐานะ "รัฐอุดมการณ์" โดยการเผยแพร่ข้อมูลที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ส่วนรวม ความจำเป็นด้านพลังงาน และการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่โครงการ และจำกัดพื้นที่ทางความคิดในการตั้งคำถามหรือคัดค้านของประชาชนในพื้นที่

ในขณะเดียวกัน ปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นก็คือ การเกิดความเปราะบางทางความคิดในชุมชน โดยเฉพาะในกลุ่มประชาชนที่ยังไม่มีข้อมูลรอบด้าน หรือถูกจำกัดการเข้าถึงข้อมูลทางเลือก ส่งผลให้ชุมชนบางส่วนเกิดความลังเล และขาดพลังในการรวมตัวต่อรองกับรัฐและทุน อย่างไรก็ตาม กลุ่มประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจำนวนหนึ่งได้รวมตัวกันเพื่อต่อต้านโครงการดังกล่าว และพยายามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดผ่านการรวมตัวเคลื่อนไหว และการนำเสนอข้อเท็จจริงที่แตกต่างจากวาทกรรมหลักของรัฐ ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวของประชาชนดังกล่าว เป็นตัวอย่างของสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ที่ต่อสู้เพื่อคัดง้างอำนาจนำของรัฐและทุนในระดับพื้นที่อย่างชัดเจน ซึ่งในบทถัดไป ผู้วิจัยจะนำเสนอกลยุทธ์และแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากรระหว่างตัวแสดงทั้งสามฝ่าย ได้แก่ ภาครัฐ เอกชนและชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับพลวัตของกระบวนการต่อสู้ ต่อรองและช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยวิเคราะห์ถึงปฏิบัติการเชิงอำนาจ กลไกการต่อรองและยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนของแต่ละฝ่ายภายใต้บริบทความขัดแย้งเชิงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

บทที่ 6

กลยุทธ์และแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากร

ประเด็นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นหนึ่งในปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐ เอกชน และชุมชนในหลายพื้นที่ของประเทศไทย เนื่องจากภาครัฐมุ่งเน้นการควบคุมและใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ในขณะที่ภาคเอกชนมองเห็นโอกาสจากการใช้ทรัพยากรในเชิงพาณิชย์ แต่ในทางกลับกัน ชุมชนท้องถิ่นมองเห็นความสำคัญของทรัพยากรในเชิงวัฒนธรรมและสิทธิในการใช้ทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิต จึงมุ่งเน้นในการรักษาความยั่งยืนของสิทธิในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ที่มีมาแต่เดิมและสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) และแนวคิดการทำสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ของอันโตนิโอ กรัมสกีมาวิเคราะห์และเชื่อมโยงเข้ากับกรณีศึกษาเพื่ออธิบายให้เห็นถึงแนวทางการต่อสู้และกลยุทธ์ของทั้งสามภาคส่วนที่นำมาใช้เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง การปะทะกันของผลประโยชน์ที่สะท้อนถึงความขัดแย้งทางอำนาจ และการพยายามสร้างความชอบธรรมในสิทธิการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการใช้กลไกทางกฎหมาย การสร้างเครือข่ายชุมชน หรือกระบวนการเจรจาระหว่างฝ่ายต่าง ๆ เพื่อเป็นการตอบคำถามงานวิจัยข้อที่ 2 ว่าตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีกลยุทธ์หรือแนวทางการต่อสู้ในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวอย่างไร

6.1 ปฏิบัติการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

6.1.1 กลยุทธ์การต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่น

การเข้ามาของบริษัทเอกชนในการสำรวจพื้นที่เพื่อขอสัมปทานเหมืองลิกไนต์ไปใช้ในกระบวนการผลิตปูนซีเมนต์ ดำเนินการยื่นคำขอประทานบัตรการทำเหมืองประเภทที่ 3 ชนิดเหมืองแร่ถ่านหิน นับเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งและการช่วงชิงสิทธิในพื้นที่ดังกล่าว เหตุการณ์นี้ไม่เพียงกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แต่ทวีความรุนแรงขึ้นเมื่อชาวบ้านในชุมชนเริ่มตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของพวกเขา การเข้ามาของบริษัทเอกชนนำมาซึ่งความกังวลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตดั้งเดิมและการสูญเสียทรัพยากรที่เคยเป็นแหล่งรายได้และความเป็นอยู่ของชุมชน ซึ่งความกังวลดังกล่าวได้นำไปสู่การจัดทำประชาพิจารณ์ขึ้นเมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562 เพื่อเปิดโอกาสในภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมทั้งซักถามถึงประเด็นข้อกังวลและแนวทางการแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากเหมือง โดยในที่ประชุม ภาคเอกชนได้เสนอผลประโยชน์ตอบแทนให้กับชุมชนในพื้นที่ ทั้งในด้านการพัฒนา

โครงสร้างพื้นฐานและการสร้างงาน ขณะที่ภาครัฐได้กล่าวถึงข้อดีและผลประโยชน์ของการมีเหมืองแร่ในพื้นที่ เช่น การสร้างรายได้เข้าประเทศและการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านบางกลุ่ม ยังคงไม่เห็นด้วยและต่อต้านการทำเหมืองแร่ดังกล่าว รวมทั้งมีข้อสงสัยในการปฏิบัติหน้าที่ของสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปางและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องของการไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นว่าต้องการให้มีการดำเนินการเหมืองแร่ในพื้นที่หรือไม่ การทำประชาพิจารณ์ครั้งนี้เป็นเหมือนการมาหยั่งเชิงกระแสจากชาวบ้านเท่านั้น เนื่องจากไม่มีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน การแจกจ่ายเอกสารข้อมูลก่อนการจัดทำประชาพิจารณ์ไม่ชัดเจนและไม่ทั่วถึง ทำให้ประชาชนไม่ทราบข้อมูล และรายชื่อของชาวบ้านที่เข้าร่วมการจัดทำประชาพิจารณ์ไม่ถูกต้อง จึงทำการคัดค้านผ่านการร่วมลงชื่อและยื่นหนังสือร้องเรียนถึงหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอให้ทบทวนและพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับการอนุญาตให้ดำเนินโครงการเหมืองแร่ลิกไนต์ในพื้นที่

กระบวนการต่อสู้และสร้างอำนาจต่อรองของชาวบ้านในชุมชนบ้านบอมและเครือข่ายภาคประชาสังคมในประเด็นการคัดค้านเหมืองถ่านหินลิกไนต์ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองที่สะท้อนให้เห็นพลวัตของการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในบริบทของการต่อรองกับอำนาจรัฐและทุน ในโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และชุมชน การต่อสู้ของชาวบ้านในตำบลบ้านบอม ไม่เพียงแต่เป็นการต่อต้านโครงการเหมืองแร่ แต่เป็นการท้าทายชุดความคิดและความพยายามที่จะสลายอำนาจนิยมแบบรวมศูนย์ อีกทั้งยังเป็นการเรียกร้องให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่เป็นธรรมและคำนึงถึงสิทธิชุมชน ชาวบ้านได้ใช้กลยุทธ์การสร้างอำนาจต่อรองที่หลากหลายและเป็นระบบ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมืองใหม่และท้าทายอำนาจรัฐ ซึ่งกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านไม่ใช่เพียงแค่การต่อต้าน แต่เป็นการเจรจาต่อรองเชิงโครงสร้างโดยมุ่งหวังให้เกิดการทบทวนถึงกระบวนการอนุญาตประทานบัตรดังกล่าว โดยยุทธศาสตร์หลักที่ชาวบ้านใช้ในการขับเคลื่อนการคัดค้าน ประกอบด้วย

6.1.1.1 กลไกทางสถาบันและกฎหมาย

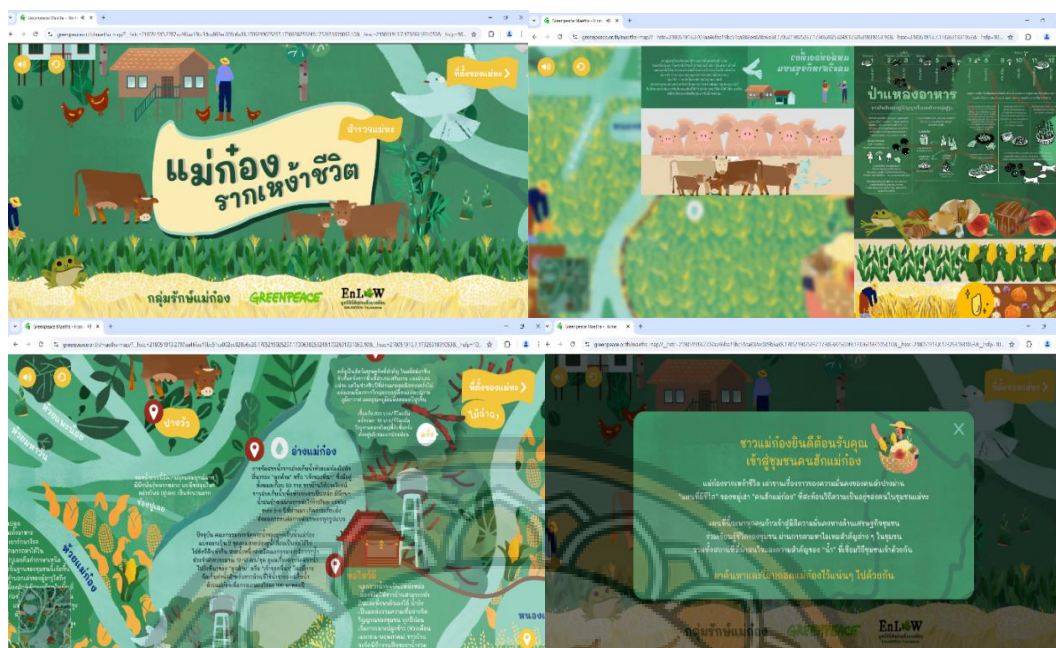
ชาวบ้านในชุมชนได้ใช้กลยุทธ์ทางกฎหมายหลายช่องทาง ในการคัดค้านโครงการเหมืองแร่ โดยเริ่มจากการตรวจสอบความถูกต้องของกระบวนการอนุมัติโครงการ การใช้ช่องทางการร้องเรียนผ่านหน่วยงานราชการ ตัวแทนชาวบ้านได้ยื่นหนังสือขอคัดค้าน ขอบประทานบัตรทำเหมืองแร่ไปยังสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปางพร้อมกับแนบสำเนารายชื่อผู้คัดค้านไม่เอาเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ โดยข้อร้องเรียนเน้นย้ำถึงการที่ชาวบ้านในชุมชนไม่ทราบวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของบริษัทเอกชนที่ขอสัมปทาน การไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกระบวนการการออกประทานบัตรเหมืองแร่ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 และประกาศกระทรวงอุตสาหกรรม เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ และวิธีการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่ที่ขอประทาน

บัตร พ.ศ. 2561 รวมทั้งเน้นย้ำในประเด็นปัญหาด้านมลพิษที่จะส่งผลกระทบต่อสุขภาพของคนในชุมชนและความต้องการปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน อีกทั้งยังได้ยื่นหนังสือคัดค้านผ่านคณะกรรมการโครงการสมาชิกรัฐสภาพบประชาชนในพื้นที่จังหวัดภาคเหนือ (ตอนบน) โดยหนังสือดังกล่าวได้ถูกส่งไปยังสำนักงานประธานวุฒิสภาและถูกส่งต่อไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเพื่อพิจารณาข้อร้องเรียนในประเด็นคัดค้านดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีความชัดเจนเกี่ยวกับการดำเนินการโครงการเหมืองแร่ในพื้นที่ ชาวบ้านจึงได้ยื่นหนังสือร้องเรียนไปยังสำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดินเพื่อขอให้มีการตรวจสอบเพิ่มเติม

6.1.1.2 การสร้างฐานความรู้และความชอบธรรม

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเหมืองถ่านหินลิกไนต์ในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการประท้วงหรือการเรียกร้องผ่านช่องทางกฎหมายเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ในระดับอุดมการณ์ความคิด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ของอันโตนิโอ กรัมสกี ที่อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้องเริ่มจากการท้าทายและเปลี่ยนแปลงชุดความคิดหลักที่ครอบงำสังคมอยู่ ในกรณีบ้านบอม ภาครัฐและบริษัทเอกชนสร้างการครอบงำทางความคิด (Hegemony) ผ่านการครอบงำการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจและการสร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน ดังจะเห็นได้จากการชี้แจงของบริษัทเอกชนในการจัดทำประชาพิจารณ์ขึ้นเมื่อวันที่ 6 กันยายน 2562 ถึงผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับจากเหมือง ได้แก่ การให้สิทธิพิจารณาจ้างงานคนในพื้นที่เพื่อไปทำงานในเหมือง โครงการนี้จะสร้างงาน สร้างรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่รวมถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคในชุมชน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านและเครือข่ายภาคประชาสังคมได้พยายามสร้างชุดความคิดใหม่เพื่อท้าทายการครอบงำการพัฒนาดังกล่าวผ่านกลยุทธ์สำคัญหลายประการ ได้แก่

(1) การสร้างองค์ความรู้ทางเลือกในฐานะ Counter-hegemony ชาวบ้านได้ร่วมกับนักวิชาการและ NGOs ผลิตรายการความรู้ชุมชนที่แสดงให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรในพื้นที่ทั้งในแง่ระบบนิเวศและวิถีชีวิต ดังเช่นการผลิตสื่อการเรียนรู้ทรัพยากรในชุมชน “แม่ก่องรากเหง้าชีวิต” ที่สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนแม่ทะ การพึ่งพาอาศัยแหล่งทรัพยากรในพื้นที่เพื่อการดำรงชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นการผลิตชุดความรู้ท้าทายอำนาจและวาทกรรมกระแสหลักที่ภาครัฐและทุนมองทรัพยากรในเชิงเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว โดยอาศัยการบูรณาการระหว่างองค์ความรู้ทางวิชาการและประสบการณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรในมิติระบบนิเวศและวิถีชีวิต สร้างข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีความน่าเชื่อถือเสริมสร้างพลังทางปัญญาให้แก่คนในชุมชนและเปิดพื้นที่การต่อรองทางสังคมอย่างเป็นระบบ

ภาพ 6 สื่อการเรียนรู้ทรัพยากรในชุมชน “แม่ท้องรักเหง้าชีวิต”

ที่มา: https://www.greenpeace.or.th/maetha-map/?__hstc=218051913.2707aa46faa19bc51ca802ec028b6a38.1705219025237.1730638253249.1732631831053.10&__hssc=218051913.9.1732631831053&__hsfp=1007324488&_ga=2.6612912.384421972.1732631826-810870052.1705219021

(2) การสร้างเครือข่ายความรู้และการเรียนรู้

การสร้างเครือข่ายความรู้และการเรียนรู้ของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเหมืองถ่านหินลิกไนต์ในตำบลบ้านบอนนั้น ชาวบ้านได้ใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมผ่านการศึกษาและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับพื้นที่อื่น ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการทำเหมืองแร่ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน โดยเริ่มต้นจากการใช้กรณีศึกษาบทเรียนจากเหมืองแม่เมาะ ที่เป็นตัวอย่างชัดเจนของผลกระทบที่เกิดจากการทำเหมืองถ่านหินขนาดใหญ่ ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงปัญหามลพิษทางอากาศ การปนเปื้อนในแหล่งน้ำ และผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ รวมไปถึงกระบวนการต่อสู้เรียกร้องอย่างต่อเนื่องของชาวบ้านเพื่อเรียกร้องการชดเชยตั้งแต่ปีพ.ศ. 2535 – พ.ศ. 2551 ซึ่งต้องใช้เวลายาวนานกว่า 16 ปี ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจะได้รับการชดเชยจากผู้ประกอบการเหมือง หรือในกรณีของเหมืองแม่เมาะ อำเภอมะทะ จังหวัดลำปางที่ทำให้ชาวบ้านได้ทำความเข้าใจถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติภายหลังจากการทำเหมืองซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในการยกระดับความเข้าใจและเชื่อมโยงระหว่างการทำเหมืองกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น รวมไปถึงการศึกษากระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านกรณีเหมืองทองคำในจังหวัดพิจิตรที่ชาวบ้านได้ต่อสู้ผ่านการเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเหมืองแร่ในพื้นที่อื่น ๆ องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม

สถาบันการศึกษาและสื่อมวลชน อีกทั้งยังสร้างพันธมิตรที่หลากหลายเพื่อเพิ่มพลังในการต่อรองและยกระดับประเด็นปัญหาจากระดับท้องถิ่นสู่ระดับชาติ การใช้กลยุทธ์การเรียกร้องต่อสู้ที่หลากหลาย เช่น การยื่นหนังสือร้องเรียนและการฟ้องร้องทางกฎหมาย การจัดเวทีสาธารณะเพื่อเผยแพร่ข้อมูล การชุมนุมเรียกร้องในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างแรงกดดันต่อผู้มีอำนาจตัดสินใจในหลายระดับและทำให้การเคลื่อนไหวคัดค้านมีความต่อเนื่องยาวนาน มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชนเพื่อเฝ้าระวังและตรวจสอบการดำเนินการของเหมือง โดยกระบวนการเรียนรู้จากกรณีศึกษาดังกล่าวนี้นำไปสู่การยกระดับความเข้าใจของชาวบ้านในชุมชนตำบลบ้านบอมในหลายมิติ ทั้งในแง่ของการวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการทำเหมืองในพื้นที่ การตระหนักถึงความเสี่ยงและความเปราะบางของชุมชน นอกจากนี้ ยังช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และพัฒนากระบวนการในการต่อสู้เรียกร้อง ทั้งในด้านการใช้กระบวนการทางกฎหมาย การใช้สื่อสาธารณะและการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน ชาวบ้านตำบลบ้านบอมได้ใช้องค์ความรู้จากกรณีศึกษาทั้งเหมืองแม่เมาะและเหมืองทองคำในจังหวัดพิจิตรเป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวต่อสู้ ยกระดับการถกเถียงที่ไม่ใช่เป็นแค่เรื่องความเชื่อหรือความรู้สึกของชาวบ้านแต่เป็นการใช้หลักฐานเชิงประจักษ์และหลักการทางวิชาการเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและเสริมสร้างพลังในการต่อสู้เรียกร้องของชุมชน

ภาพ 7 ชาวบ้านในชุมชนรวมตัวกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกรณีการทำเหมืองแร่ในพื้นที่

ที่มา: <https://mgronline.com/local/detail/9620000093972>

ภาพ 8 การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในประเด็นผลกระทบจากการทำเหมืองแร่
ที่มา: Facebook คนแม่ทะไม่เอาเหมืองแร่

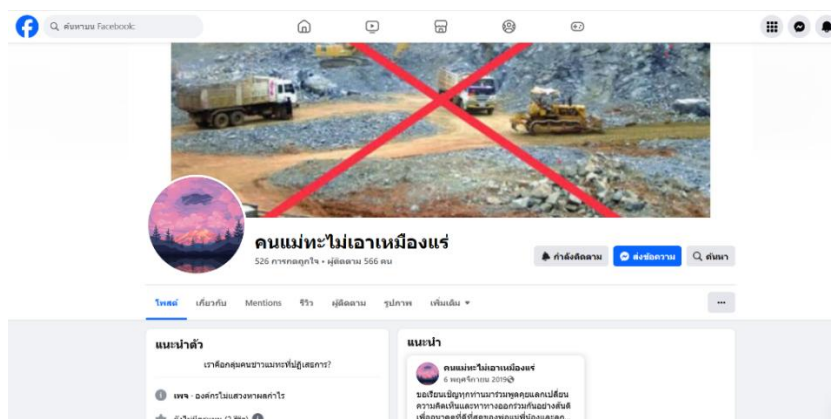
ภาพ 9 ชาวบ้านในชุมชนแสดงออกเชิงสัญลักษณ์คัดค้านการทำเหมืองแร่
ที่มา: ผู้ให้ข้อมูล N-01, 2562

ภาพ 10 ชาวบ้านในชุมชนยื่นหนังสือคัดค้านการทำเหมืองแร่ในพื้นที่ตอนักการเมือง
ที่มา: ผู้ให้ข้อมูล N-01, 2562

(3) การสร้างพื้นที่สื่อ

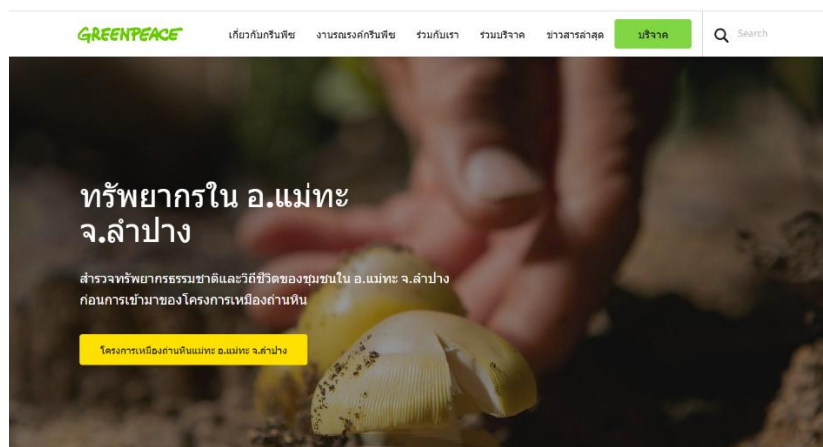
ชาวบ้านและเครือข่ายภาคประชาสังคมได้ใช้สื่อสังคมออนไลน์และสื่อชุมชนในการนำเสนอข้อมูลและมุมมองที่แตกต่างจากสื่อกระแสหลัก โดยเฉพาะการใช้แพลตฟอร์มเฟซบุ๊กในการสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เผยแพร่สถานการณ์ ภาพถ่ายทรัพยากรในพื้นที่นำเสนอภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในชุมชน และความผูกพันของชาวบ้านกับพื้นที่ ดังจะเห็นได้จาก การใช้เพจเฟซบุ๊ก “คนแม่ทะไม่เอาเหมืองแร่” “ฮักแม่ก่อ่ง | Hug-Mae-Gong” เป็นการช่วยสร้างความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจจากสังคมภายนอก รวมไปถึงการเชื่อมโยงกับองค์กรภาคประชาสังคมที่สนใจประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมอย่าง Greenpeace Thailand ในการช่วยนำเสนอเรื่องราว เผยแพร่ข้อมูลเชิงวิชาการและ วิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันกลุ่มชาวบ้านยังคงให้ความสำคัญกับสื่อชุมชนท้องถิ่น เช่น หนังสือพิมพ์ลานนานิวส์ และหนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ ในการเผยแพร่ข้อมูลวิชาการและเรื่องราวผลกระทบจากโครงการเหมืองแร่ รวมทั้งการถ่ายทอดความคิดเห็นของชาวบ้านที่มีต่อโครงการเหมืองแร่อีกผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีการสร้างเครือข่ายกับสื่อมวลชนกระแสหลัก เช่น Thai PBS เพื่อนำเสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชนขยายพื้นที่การสื่อสารให้กว้างขึ้น ผลของการต่อสู้เชิงความคิดนี้เริ่มปรากฏให้เห็นในหลายระดับ เช่น การที่สื่อมวลชนเริ่มนำเสนอข่าวในมุมมองที่หลากหลายมากขึ้น การที่ประชาชนในพื้นที่เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้สื่อในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านชุมชนตำบลบ้านบ่อนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์สื่อในสังคมไทยที่การเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การชุมนุมประท้วงหรือการเดินขบวนเรียกร้องเท่านั้น แต่ขยายไปสู่พื้นที่ออนไลน์ที่เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมและการสนับสนุนจากสังคมในวงกว้าง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเพิ่มพลังในการต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านและทำให้เสียงของชุมชนได้รับการรับฟังมากขึ้นในสังคม

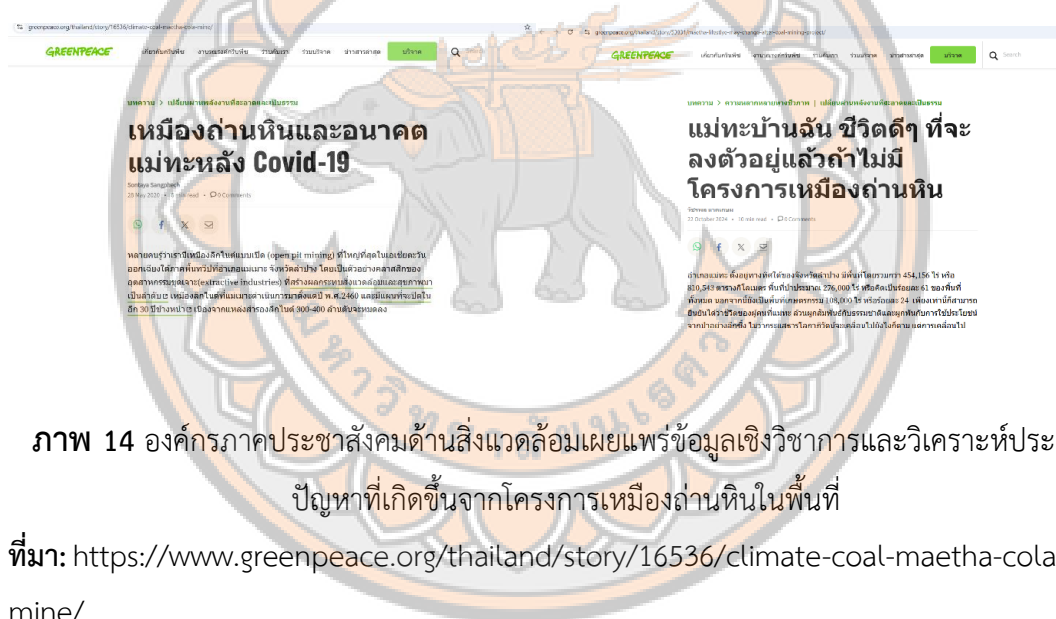
ภาพ 11 แพลตฟอร์มเฟซบุ๊กในการนำเสนอข้อมูลและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร
เกี่ยวกับประเด็นการทำเหมืองแร่ในพื้นที่
ที่มา: เพจเฟซบุ๊ก “คนแม่ทะไม่เอาเหมืองแร่”

ภาพ 12 แพลตฟอร์มเฟซบุ๊กในการนำเสนอภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในชุมชน
และความผูกพันของชาวบ้านกับพื้นที่
ที่มา: เพจเฟซบุ๊ก “ฮักแม่ก๋อง | Hug-Mae-Gong”

ภาพ 33 องค์การภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมนำเสนอข้อมูลเชิงวิชาการเรื่องทรัพยากรในพื้นที่
ที่มา: <https://www.greenpeace.org/thailand/explore/resist/coal/maetha-check-points/>

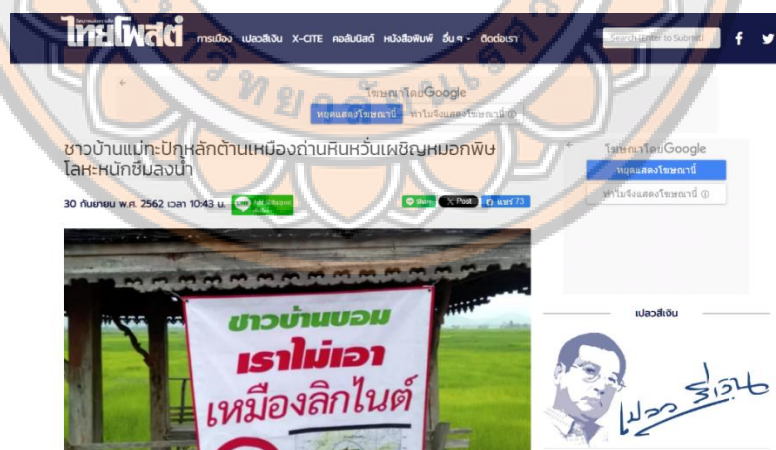
ภาพ 14 องค์การภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมเผยแพร่ข้อมูลเชิงวิชาการและวิเคราะห์ประเด็น
ปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงการเหมืองถ่านหินในพื้นที่

ที่มา: <https://www.greenpeace.org/thailand/story/16536/climate-coal-maetha-coal-mine/>

และ <https://www.greenpeace.org/thailand/story/53831/maetha-lifestyle-may-change-after-coal-mining-project/>

ภาพ 15 สื่อท้องถิ่นนำเสนอสถานการณ์และความคิดเห็นของชาวบ้านในพื้นที่
ที่มา: หนังสือพิมพ์ลานนาโพสต์ ฉบับที่ 1250 วันที่ 29 พฤศจิกายน - 12 ธันวาคม 2562 จาก
https://www.lannapost.net/2019/11/blog-post_44.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR1fyU8flSfBmFTQgUertfbkYt0mIZ4jPYW_JXxA8WVnelHL7jPfdborAM_aem_H5LhWPLlw5LxERxtWGj2lw

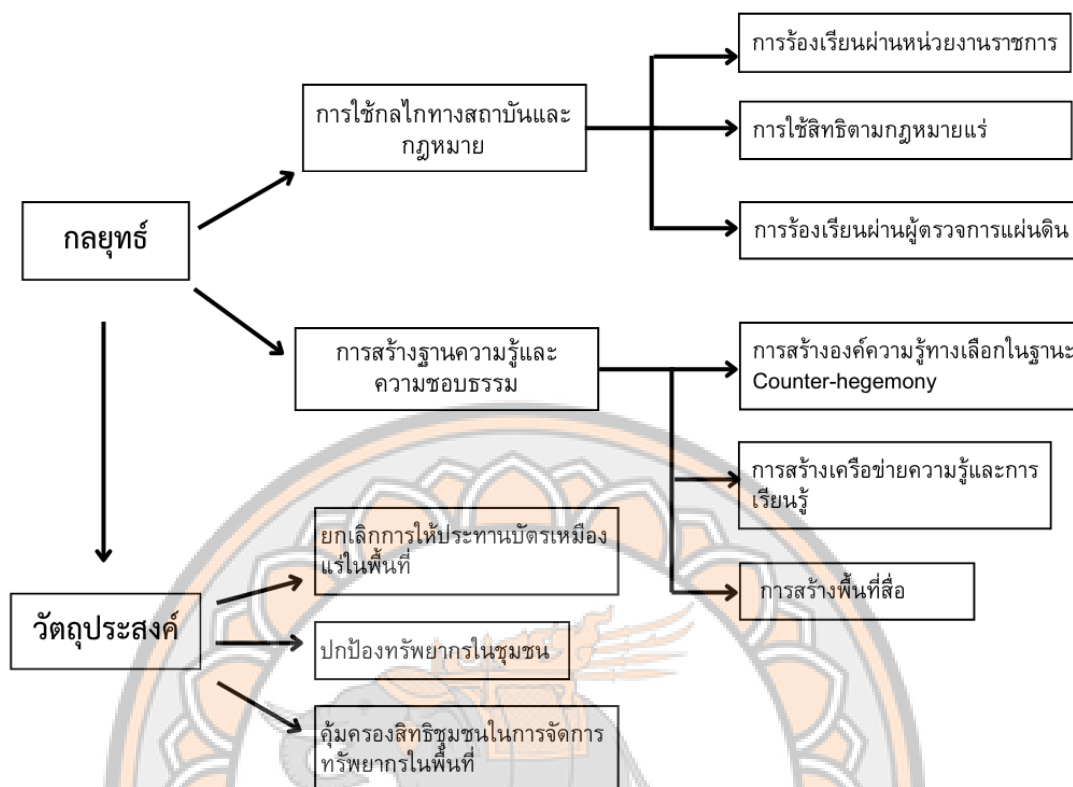
ภาพ 16 สื่อท้องถิ่นนำเสนอสถานการณ์และการคัดค้านเหมืองแร่ของชาวบ้านในพื้นที่
ที่มา: หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ ฉบับวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2562 จาก
<https://www.thaipost.net/main/detail/46919>

ภาพ 47 สื่อช่อง ThaiPBS นำเสนอข่าวการคัดค้านขอประทานบัตรเหมืองแร่ในตำบลบ้านบอม
อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

ที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=xbQLLeLOUgiU>

กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านชุมชนบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ในการคัดค้านโครงการเหมืองถ่านหินลิคไนต์ สะท้อนให้เห็นกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนที่มีการใช้กลยุทธ์อย่างเป็นระบบ โดยมีการผสมผสานกลยุทธ์สำคัญ 2 ประการ คือ การใช้กลไกทางสถาบันและกฎหมายและการสร้างฐานความรู้และความชอบธรรม รวมถึงการพัฒนากลยุทธ์ย่อยที่หลากหลาย ทั้งการสร้างองค์ความรู้ทางเลือกในฐานะ Counter-hegemony การสร้างเครือข่ายความรู้และการเรียนรู้ และการสร้างพื้นที่สื่อ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการต่อสู้เรียกร้อง ได้แก่ การยกเลิกการให้ประทานบัตรการทำเหมืองแร่ในพื้นที่ ความต้องการปกป้องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน และการคุ้มครองเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ผู้วิจัยได้สรุปกลยุทธ์การต่อสู้ของชาวบ้านในชุมชนไว้ในแผนภาพดังนี้

ภาพ 58 แผนภาพแสดงกลยุทธ์การต่อสู้คัดค้านเหมืองแร่ของชาวบ้านในชุมชน

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

กล่าวได้ว่า กลยุทธ์การต่อสู้คัดค้านโครงการเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ของชาวบ้านในชุมชนตำบลบ้านบอม อำเภอมะเทะ จังหวัดลำปาง เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ของภาคประชาชนภายใต้บริบทโครงสร้างอำนาจรัฐและกลไกเชิงอุดมการณ์ในสังคมไทย โดยเฉพาะเมื่อวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ซึ่งมองว่ารัฐไม่ได้ดำรงอยู่ในมิติของอำนาจการบังคับเพียงอย่างเดียว หากแต่ประกอบขึ้นด้วยอำนาจการนำ (Hegemony) ในระดับโครงสร้างอุดมการณ์ ผ่านบทบาทของสถาบันทางสังคม เช่น การศึกษา ศาสนา กฎหมาย และสื่อ ซึ่งช่วยรักษาการครองอำนาจนำของชนชั้นปกครองและกลุ่มทุน ในบริบทนี้ การต่อสู้ของชาวบ้านบ้านบอมจึงไม่ใช่เพียงการคัดค้านเชิงปฏิบัติการต่อโครงการเหมืองเท่านั้น หากแต่เป็นการต่อสู้เชิงโครงสร้างและอุดมการณ์ ซึ่งสะท้อนผ่านการพัฒนากลยุทธ์การเคลื่อนไหวอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการใช้ กลไกทางสถาบันและกฎหมาย ร่วมกับการสร้างฐานความรู้และความชอบธรรม อันถือเป็นการตอบโต้การใช้อำนาจนำของรัฐในลักษณะรัฐองค์รวมอย่างชัดเจน

การที่ชาวบ้านเลือกใช้ช่องทางกฎหมาย เช่น การยื่นคัดค้านการให้ประทานบัตร การยื่นเรื่องร้องเรียนผ่านผู้ตรวจการแผ่นดิน และการอ้างอิงสิทธิตามรัฐธรรมนูญ เป็นการอาศัยโครงสร้างสถาบัน

ที่อยู่ภายใต้รัฐองค์กรรวมในการโต้กลับกลไกอำนาจนำของรัฐและทุนซึ่งใช้อำนาจทางกฎหมายเป็นเครื่องมือรับรองโครงการเหมือง การใช้กฎหมายในลักษณะนี้ถือเป็นการ “ช่วงชิงพื้นที่การต่อรอง” ภายในโครงสร้างอำนาจรัฐ ที่ปกติทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์ของรัฐและกลุ่มทุน ให้กลายเป็นพื้นที่ต่อสู้และต่อรองเพื่อประโยชน์ของชุมชน ถึงแม้ว่าสถาบันกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมจะถูกจัดวางให้อยู่ภายใต้การนำของรัฐและทุนผ่านกลไกของรัฐองค์กรรวม แต่ชาวบ้านได้พยายามเข้าถึงและใช้ช่องว่างในระบบกฎหมายเพื่อโต้กลับอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรับใช้โครงสร้างรัฐเพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อรอง มากกว่าการปฏิเสธอำนาจรัฐโดยสิ้นเชิง

ในขณะที่ การสร้างองค์ความรู้ทางเลือก (Counter-hegemony) และการสร้างเครือข่ายความรู้และพื้นที่สื่อ เช่น การศึกษาและเผยแพร่ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม การจัดเวทีชุมชน การร่วมมือกับนักวิชาการและสื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการช่วงชิงพื้นที่ความคิดหรือพื้นที่อุดมการณ์จากการครอบงำของรัฐและกลุ่มทุนซึ่งปกติจะใช้ “การครอบงำการพัฒนา” เป็นฐานความชอบธรรมในการดำเนินโครงการ การต่อสู้ในลักษณะนี้ สอดคล้องกับแนวคิดรัฐองค์กรรวมที่มองว่ารัฐไม่เพียงแต่ครอบงำผ่านการใช้อำนาจกฎหมายและกำลัง หากแต่ยังแทรกซึมอำนาจผ่านการสร้างและควบคุมความรู้ ความเชื่อในสังคม ดังนั้น การผลิตองค์ความรู้ทางเลือกและการสร้างเครือข่ายความรู้จึงเป็นการโต้กลับและช่วงชิงพื้นที่การครองอำนาจนำจากรัฐองค์กรรวม ซึ่งผูกขาดการสร้างความรู้และกำหนดคุณค่าทางสังคมในระดับมหภาค นอกจากนี้ การสร้างพื้นที่สื่อของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นเวทีชุมชน สื่อท้องถิ่น หรือการเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอก เป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่สาธารณะในระดับ ภาคประชาสังคม ซึ่งรัฐองค์กรรวมใช้เป็นเครื่องมือควบคุมและชี้นำความคิดของประชาชน การพัฒนาพื้นที่สื่อของชาวบ้าน จึงถือเป็นการเปิดพื้นที่ทางความคิดทางเลือก และสร้างพื้นที่ต่อต้านอำนาจนำของรัฐผ่านกระบวนการสื่อสารสู่สังคมในระดับกว้าง รวมไปถึงการเชื่อมโยงเครือข่ายกับนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มประชาชนในพื้นที่อื่นๆ ยังเป็นการสร้างพลังในการต่อต้านอำนาจนำเชิงโครงสร้างของรัฐองค์กรรวม อันเป็นลักษณะสำคัญของการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ตามแนวคิดของกรัมสกี

ผู้วิจัยเห็นว่า กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านในชุมชนบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง เป็นกรณีตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึง กระบวนการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ของภาคประชาชน ภายใต้โครงสร้างอำนาจของรัฐองค์กรรวมในสังคมไทยอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐไทยมีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมักอาศัยความชอบธรรมทางกฎหมายและนโยบายในการรองรับอำนาจนำของรัฐและกลุ่มทุน การที่ชุมชนสามารถปรับใช้กลไกทางกฎหมายและนโยบายของรัฐให้กลายเป็น พื้นที่การต่อรองและพื้นที่การเจรจาเชิงอำนาจ แสดงให้เห็นถึงพลังของภาคประชาสังคมไทยที่มีได้อยู่ในสถานะถูกกระทำอย่างเดียวน หากแต่มีศักยภาพในการแทรกตัวและใช้ประโยชน์จากโครงสร้างรัฐ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการปกป้องทรัพยากรและสิทธิชุมชนของตนเอง

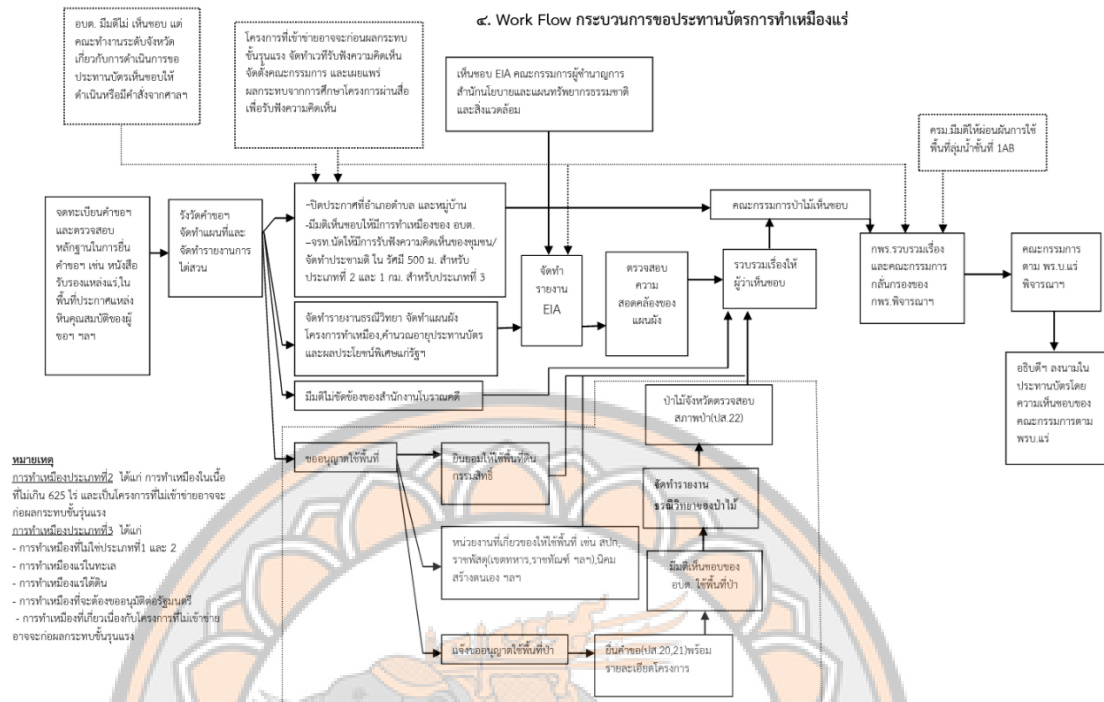
ได้ การที่ชุมชนผลิตองค์ความรู้ทางเลือก ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการตั้งคำถาม ท้าทาย และวิพากษ์วิจารณ์อำนาจนำของรัฐและกลุ่มทุนอย่างเป็นระบบ การเชื่อมโยงเครือข่ายกับภาคประชาสังคมระดับประเทศ และการใช้สื่อทางเลือกเพื่อสื่อสารกับสาธารณะ ล้วนเป็นกลยุทธ์ที่ช่วยขยายพื้นที่การต่อรองเชิงอำนาจของชุมชนให้กว้างขวางและมีพลังมากยิ่งขึ้น

6.1.2 กลยุทธ์ของภาครัฐ

จากการศึกษากลไกของภาครัฐและกระบวนการในการควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง พบว่าภาครัฐได้ใช้กลไกอำนาจรัฐในหลายรูปแบบ ทั้งอำนาจทางกฎหมาย อำนาจทางการปกครองและการสร้างความชอบธรรมผ่านการครอบงำการพัฒนา โดยมีการดำเนินการหลากหลายรูปแบบดังต่อไปนี้

ประการแรก ภาครัฐใช้กลไกทางกฎหมายเป็นเครื่องมือในการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านการออกพระราชบัญญัติและกฎหมายที่เกี่ยวข้องในการกำหนดให้รัฐมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรแร่ ดังจะเห็นได้จากการตรากฎหมายแร่ฉบับแรก คือ พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) ที่มีสาระสำคัญคือ “กำหนดให้รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรแร่ที่อยู่ในราชอาณาจักร ผู้ได้รับสิทธิในที่ดินหรือสิทธิเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใดไม่มีสิทธิในแร่ที่อยู่ในพื้นดินนั้น” ซึ่งหลักการนี้ยังคงยึดถือมาจนถึงปัจจุบัน หรือการออกประทานบัตรและการอนุญาตให้ดำเนินกิจการเหมืองแร่ กฎหมายเหล่านี้มักถูกตีความในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินโครงการของรัฐและทุน โดยละเลยประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร การใช้อำนาจทางกฎหมายเหล่านี้มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ในระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการในพื้นที่โดยมีการทำงานประสานกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ กระทรวงอุตสาหกรรมและหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างราบรื่นและสอดคล้องกับเป้าหมายของรัฐ

ประการที่สอง ภาครัฐใช้กระบวนการทางการปกครองและระบบราชการในการผลักดันโครงการ โดยมีการดำเนินการผ่านหน่วยงานระดับต่าง ๆ ตั้งแต่หน่วยงานส่วนกลางและหน่วยงานในระดับท้องถิ่น มีการใช้อำนาจหน้าที่ในการเร่งรัดกระบวนการอนุมัติ การจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการจัดประชาพิจารณ์ที่มีกฎวิพากษ์วิจารณ์ว่าขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชน การดำเนินการในส่วนนี้มีลักษณะของการใช้อำนาจรัฐผ่านโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีการสั่งการจากบนลงล่างผ่านสายการบังคับบัญชา ทำให้การคัดค้านหรือการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากแนวทางของรัฐเป็นไปได้นยาก

ภาพที่ 19 กระบวนการขอประทานบัตรการทำเหมืองแร่

ที่มา: กระทรวงอุตสาหกรรม, 2560

ประการที่สาม ภาครัฐได้สร้างและผลิตซ้ำการครอบงำการพัฒนาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการเหมืองแร่ โดยนำเสนอว่าการทำเหมืองแร่เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและท้องถิ่น ช่วยสร้างงาน สร้างรายได้และความเจริญให้กับพื้นที่ ซึ่งถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น การประชุมหรือการประชุมสัมมนาของหน่วยงานรัฐ โดยมีกลະเลຍการพูดถึงผลกระทบด้านลบที่อาจเกิดขึ้นกับชุมชนและสิ่งแวดล้อม เช่น ผลกระทบด้านมลพิษทางอากาศ การปนเปื้อนสารเคมีในแหล่งน้ำ การสูญเสียพื้นที่เกษตรกรรมและผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน การสร้างวาทกรรมนี้มีเป้าหมายเพื่อลดแรงต่อต้านจากชุมชนและสร้างการยอมรับต่อการดำเนินโครงการ

ประการที่สี่ ภาครัฐใช้กลยุทธ์การแบ่งแยกและปกครอง โดยสร้างความแตกแยกในชุมชนผ่านการเสนอให้ผลประโยชน์และสิทธิพิเศษแก่ชาวบ้าน การดำเนินการในลักษณะนี้มีรูปแบบที่หลากหลาย ตั้งแต่การจัดสรรงบประมาณพัฒนาหมู่บ้าน การเสนอให้สิทธิจ้างงานแก่คนในพื้นที่ก่อน การให้เงินสนับสนุนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านรู้สึกเห็นชอบว่าโครงการดังกล่าวให้ประโยชน์แก่ชุมชน กลยุทธ์นี้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งภายในชุมชน โดยกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์มักจะสนับสนุนโครงการ ในขณะที่กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านจะถูกมองว่าเป็นผู้ขัดขวางความเจริญ การแบ่งแยกนี้ทำให้พลังในการต่อต้านของชุมชนอ่อนแอลงและทำให้การดำเนินโครงการเหมืองแร่ในพื้นที่ที่มีความเป็นไปได้ง่ายขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล G-03 ที่กล่าวว่า

“โครงการเหมืองแร่นี้จะนำความเจริญมาสู่พื้นที่ ชาวบ้านที่เห็นด้วยกับโครงการนี้จะได้รับประโยชน์แน่นอน มีการพูดคุยกันแล้วว่าจะมีการจัดสรรตำแหน่งงานให้กับคนในพื้นที่ ก่อน โดยเฉพาะคนที่สนับสนุนโครงการ แถมยังมีเงินสนับสนุนกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านให้กับทางอบต.และเทศบาลอีกด้วย น่าเสียดายที่ชาวบ้านบางกลุ่มยังไม่เข้าใจ ชาวบ้านในพื้นที่ควรจะได้รับโอกาสดี ๆ ลูกหลานจะได้มีงานทำในพื้นที่ ไม่ต้องไปทำงานไกลบ้าน น่าเสียดายที่บางคนมองไม่เห็นประโยชน์ระยะยาว การขัดขวางแบบนี้เท่ากับกำลังยับยั้งความเจริญที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เสียโอกาส เรากำลังพยายามชักชวนให้ทุกฝ่ายหันมาร่วมมือกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับชุมชนเรา” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล G-03, 22 พฤษภาคม 2566)

ประการที่ห้า การใช้กลยุทธ์สร้างแรงกดดันทั้งทางตรงและทางอ้อม ผ่านการใช้ผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นสร้างข่าวลือแก่ชาวบ้าน สร้างความหวาดกลัวว่าหากมีใครลุกขึ้นเป็นแกนนำในการคัดค้านจะไม่ปลอดภัย การสร้างแรงกดดันนี้มีทั้งรูปแบบที่เป็นทางการผ่านกลไกของรัฐและรูปแบบที่ไม่เป็นทางการผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นทำให้กลุ่มชาวบ้านที่ต้องการคัดค้านเกิดความหวาดกลัวและไม่กล้าแสดงออก ดังจะเห็นได้จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล C-05 และ C-04 ที่กล่าวว่า

“ช่วงที่เริ่มมีข่าวว่าจะมีการดำเนินโครงการเหมืองในพื้นที่ มีคนที่เขามีอำนาจในหมู่บ้านเริ่มพูดคุยกับชาวบ้านเป็นรายคน บอกว่าใครที่คิดจะออกมาต่อต้านโครงการนี้ให้คิดให้ดี เพราะอาจมีผลต่อความปลอดภัยของครอบครัว หรือแม้แต่การได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐในอนาคต เราเห็นหลายคนที่เคยพูดจะคัดค้านก็เงียบไป บางคนถูกเรียกไปพูดคุยเป็นการส่วนตัวกับเจ้าหน้าที่ พอกลับมาก็ไม่พูดถึงเรื่องนี้อีกเลย มันทำให้พวกเราที่เหลือไม่กล้าที่จะลุกขึ้นมาแสดงจุดยืนอะไรชัดเจน ทั้งๆ ที่ก็รู้ว่าโครงการนี้จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทำกินของพวกเรา” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-05, 22 พฤษภาคม 2566)

“เคยได้รับการติดต่อจากเจ้าหน้าที่รัฐ ขอนัดพบเป็นการส่วนตัว พอไปถึงก็มีตัวแทนจากบริษัทนั่งอยู่ด้วย เขาเสนอให้ช่วยทำความเข้าใจกับชาวบ้าน บอกว่าโครงการนี้จะสร้างพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ โดยเฉพาะโครงการพัฒนาต่างๆ ที่ชุมชนเราต้องการ พวกไฟฟ้า น้ำประปาหรือกองทุนหมู่บ้านก็จะได้หมด แต่ถ้าชาวบ้านยังยืนยันจะคัดค้าน ก็จะมีปัญหาในการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐในอนาคต ผู้ถือหุ้นใหญ่ของบริษัทต้องการทำโครงการนี้ถ้าใครจะคัดค้านก็คิดให้ดีกว่าก่อน เขาไม่ได้ขู่โดยตรง แต่วิธีการพูดทำให้รู้สึกกดดัน ทำให้ลำบากใจมาก หลังจากนั้นทุกครั้งที่มีการประชุมหมู่บ้าน คนที่กล้าแสดงความคิดเห็นคัดค้านอย่างชัดเจนก็น้อยลงทุกที เพราะทุกคนก็กลัว กลัวว่าลูกหลานจะไม่ได้เข้าโรงเรียนดีๆ กลัวว่าจะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากราชการ กลัวว่าจะถูกกลั่นแกล้ง” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C-04, 22 พฤษภาคม 2566)

กระบวนการของภาครัฐในการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างชัดเจน อันส่งผลต่อความสามารถในการต่อสู้ต่อรองของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความไม่เท่าเทียมด้านอำนาจทางกฎหมายที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกออกแบบให้รัฐมีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ แม้ในรัฐธรรมนูญจะมีการรับรองในเรื่องของสิทธิชุมชน แต่ในทางปฏิบัติการที่ชาวบ้านจะเรียกร้องสิทธิของชุมชนนั้นต้องผ่านกระบวนการทางกฎหมายที่ยุ่งยากและใช้เวลานาน ต้องอาศัยทรัพยากรและความรู้ความเข้าใจทางกฎหมายที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าถึงได้ยาก ในขณะที่รัฐสามารถใช้อำนาจตามกฎหมายได้ทันที โดยเฉพาะเรื่องการอนุญาตให้สัมปทาน การออกประทานบัตรเหมืองแร่ หรือการประกาศพื้นที่ป่าสงวน ความไม่เท่าเทียมนี้ส่งผลให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองที่จำกัดในการปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ของตนเอง นอกจากนี้ยังพบว่ากลไกและกระบวนการต่าง ๆ ของรัฐมีการทำงานที่เชื่อมโยงและเสริมแรงซึ่งกันและกันทำให้การควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปตามความต้องการของรัฐและกลุ่มทุน โดยที่ชุมชนแทบไม่มีอำนาจในการกำหนดทิศทางการพัฒนาในพื้นที่ของตนเองได้อย่างแท้จริง ซึ่งสถานการณ์ในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการปฏิรูประบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของไทยเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและการมีส่วนร่วมจากชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ผู้วิจัยได้สรุปกลยุทธ์ของภาครัฐไว้ในแผนภาพดังนี้

ภาพ 20 แผนภาพแสดงกลยุทธ์ของภาครัฐในการจัดการทรัพยากร

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

จากการวิเคราะห์กลยุทธ์ของภาครัฐที่นำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ตำบลบ้านบอมสามารถสะท้อนแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของกรีมซีได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ รัฐมิได้จำกัด

ขอบเขตอยู่เพียงแค่การเป็นองค์กรปกครองหรือควบคุมทางการเมืองผ่านระบบราชการและกฎหมายเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกในการครอบงำทางอุดมการณ์ ที่ประกอบด้วยมิติสำคัญสองประการที่มีความสัมพันธ์เชิงองค์รวมและปฏิบัติการร่วมกันอย่างแนบเนียน ได้แก่ การบังคับและการสร้างความยินยอมพร้อมใจ ในมิติของการบังคับ รัฐได้ใช้กลไกเชิงสถาบันผ่านระบบกฎหมาย กระบวนการบริหารราชการ และอำนาจการปกครองในการขับเคลื่อนโครงการเมืองแร่ โดยอาศัยกลไกทางนิติบัญญัติในการออกพระราชบัญญัติที่เอื้อต่อการให้สัมปทาน การออกประทานบัตร และกระบวนการอนุมัติโครงการผ่านหน่วยงานของรัฐทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ซึ่งกระบวนการเหล่านี้นำไปสู่การลดทอนสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรในพื้นที่ สิ่งเหล่านี้ เป็นเครื่องมือในการกำกับควบคุมประชาชนผ่านการบังคับใช้กฎหมายและกระบวนการทางการเมืองการปกครอง ในขณะเดียวกัน รัฐยังขยายขอบเขตอำนาจไปสู่มิติของการนำ ผ่านกระบวนการผลิตซ้ำทางการเมืองการครอบงำทางพัฒนา ด้วยการประกอบสร้างและถ่ายทอดภาพลักษณ์ของโครงการเมืองแร่ในฐานะ "กลไกสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น" โดยเน้นย้ำถึงผลลัพธ์เชิงบวกในแง่ของการสร้างรายได้ การจ้างงาน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ การครอบงำการพัฒนาในลักษณะนี้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่ประชาชนบางส่วนเกิดความเห็นคล้อยตาม และนำไปสู่การลดทอนการตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของโครงการ กระบวนการผลิตซ้ำการครอบงำการพัฒนาดังกล่าวดำเนินการผ่านกลไกของประชาสังคม (Civil Society) ตามกรอบแนวคิดของกรัมซี ซึ่งหมายรวมถึงสถาบัน องค์กร และโครงสร้างทางสังคมที่หลากหลาย อาทิ ระบบราชการในระดับท้องถิ่น ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สื่อมวลชน และหน่วยงานราชการในระดับพื้นที่ ที่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่และสร้างการยอมรับในอุดมการณ์และนโยบายของรัฐ จนนำไปสู่สถานะที่ประชาชนยอมรับและเห็นชอบกับโครงการพัฒนาของรัฐโดยปริยาย หรืออย่างน้อยที่สุดคือการลดทอนศักยภาพในการแสดงออกซึ่งการคัดค้าน

นอกจากนี้ รัฐยังใช้ กลยุทธ์แบ่งแยกและปกครองโดยการมอบสิทธิพิเศษ ผลประโยชน์ และผลตอบแทนทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มประชาชนที่สนับสนุนโครงการ ทำให้เกิดความขัดแย้ง ความแตกแยก และการลดทอนอำนาจต่อรองของชุมชนที่คัดค้าน การจัดการเช่นนี้คือการสร้าง “พื้นที่อำนาจนำ” ซึ่งรัฐใช้เพื่อรักษาเสถียรภาพของโครงการ และลดทอนอำนาจของภาคประชาชนในเชิงโครงสร้าง รวมไปถึงการสร้างอำนาจเชิงอิทธิพลและความกลัว ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอิทธิพลในระดับท้องถิ่น หรือการกระจายข่าวสารที่สร้างความหวาดกลัว เพื่อสร้างแรงกดดันและจำกัดพื้นที่ในการแสดงออกของกลุ่มที่มีแนวโน้มจะคัดค้าน ซึ่งมีความสอดคล้องกับมิติของการควบคุมผ่านกลไกการปราบปราม (Repressive Apparatus) ที่กรัมซีได้นำเสนอไว้ ในฐานะเครื่องมือที่รัฐใช้ในการปราบปรามหรือสร้างแรงข่มขู่ต่อผู้ที่พยายามท้าทายอำนาจนำของรัฐ กล่าวโดยสรุป แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านโครงการเมืองแร่ของรัฐในบริบทนี้ สะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะ

สำคัญของความเป็น "รัฐองค์รวม" ตามทัศนะของกรัมสกี ซึ่งอาศัยการผสมผสานระหว่างการใช้อำนาจเชิงบังคับและอำนาจเชิงการนำ ผ่านกลไกของรัฐและประชาสังคมในทุกระดับ โดยมิได้จำกัดอยู่เพียงการใช้อำนาจทางการเมือง กฎหมาย และระบบราชการเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการครอบงำทางอุดมการณ์ผ่านสถาบันทางสังคมในพื้นที่ เพื่อลดทอนศักยภาพในการต่อต้านของภาคประชาชน ยุทธศาสตร์เหล่านี้ส่งผลให้รัฐสามารถธำรงรักษาสถานะของอำนาจนำและโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้วิจัยมองว่า กรณีของตำบลบ้านบอมเป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนของโครงสร้างอำนาจรัฐองค์รวมในสังคมไทย ที่ยังคงมีพลวัตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ระบบอำนาจนำเชิงซ้อนที่ฝังรากลึกในระดับพื้นที่ การที่รัฐสามารถผสมผสานอำนาจการบังคับผ่านกฎหมายและระบบราชการ เข้ากับอำนาจการนำผ่านการครอบงำทางการพัฒนาและการจัดการอุดมการณ์ในพื้นที่ท้องถิ่นได้อย่างแนบเนียนนั้น ชี้ให้เห็นถึงความแข็งแกร่งของโครงสร้างรัฐองค์รวม ซึ่งมีได้ยึดโยงอยู่เพียงส่วนกลาง แต่แทรกซึมลงถึงระดับชุมชนผ่านเครือข่ายองค์กรและกลุ่มผลประโยชน์ในพื้นที่อย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยมองว่าความท้าทายสำคัญของภาคประชาชนในกรณีนี้ มิได้อยู่ที่การต่อรองเชิงนโยบายเพียงอย่างเดียว แต่คือการต่อสู้เชิงอุดมการณ์และการจัดการพื้นที่ทางความคิดที่ถูกกำกับและจำกัดด้วยอำนาจนำที่ครอบงำมายาวนาน ซึ่งทำให้การสร้างพื้นที่ทางเลือกและการท้าทายอำนาจรัฐในโครงสร้างองค์รวมดังกล่าวเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและเปราะบางอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในตำบลบ้านบอมที่พยายามผลิตความรู้ทางเลือก สร้างพื้นที่สื่อ และเชื่อมโยงเครือข่ายในลักษณะของ Counter-hegemony นั้น เป็นบทเรียนสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับอำนาจนำ และเป็นช่องว่างเล็ก ๆ ที่แสดงถึงความเป็นไปได้ของการเปิดพื้นที่ประชาธิปไตยในโครงสร้างรัฐองค์รวม แม้จะถูกจำกัดอยู่ภายใต้กรอบของอำนาจรัฐและทุนก็ตาม

6.1.3 กลยุทธ์ของภาคเอกชน

การดำเนินกลยุทธ์ของภาคเอกชนในการช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง มีการใช้กลไกที่หลากหลายและซับซ้อนทั้งการใช้อำนาจเชิงโครงสร้าง (structural power) ผ่านกลไกทางกฎหมายและอำนาจเชิงวาทกรรม (discursive power) เพื่อให้เกิดการยอมรับและความชอบธรรมในการดำเนินโครงการ ประกอบด้วย

ประการแรก การสร้างความชอบธรรมในการดำเนินโครงการเหมืองแร่ผ่านกรอบกฎหมายและระเบียบของทางราชการ ภาคเอกชนให้ความสำคัญกับการดำเนินการตามขั้นตอนของกฎหมายอย่างเคร่งครัด ทั้งในการยื่นเอกสารขออนุญาตสำรวจแร่ การขอประทานบัตร และการจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และการยื่นเอกสารขออนุญาตต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กระบวนการเหล่านี้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการ โดยมักอ้างอิงว่าการดำเนินการของ

ตนเป็นไปตามกรอบกฎหมายและระเบียบราชการรวมถึงได้รับการรับรองจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ภาคเอกชนมักนำเสนอว่าการทำเหมืองแร่เป็นกิจการที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่าตามนโยบายของรัฐและเป็นการสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ

ประการที่สอง การสร้างพันธมิตรกับกลุ่มผู้มีอำนาจในท้องถิ่น โดยภาคเอกชนมีการวางกลยุทธ์และดำเนินการสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการในพื้นที่และผู้มีอำนาจในชุมชนในระดับต่าง ๆ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและผู้มีอิทธิพลในชุมชน การสร้างความสัมพันธ์เหล่านี้มักดำเนินการผ่านการเสนอให้ผลประโยชน์ตอบแทนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรมของชุมชน การมอบทุนการศึกษา การเสนอตำแหน่งงานหรือสัญญาจ้างเหมาบริการต่าง ๆ หรือการเสนอให้ผลประโยชน์จากโครงการ เพื่อให้การดำเนินโครงการเป็นไปอย่างราบรื่น

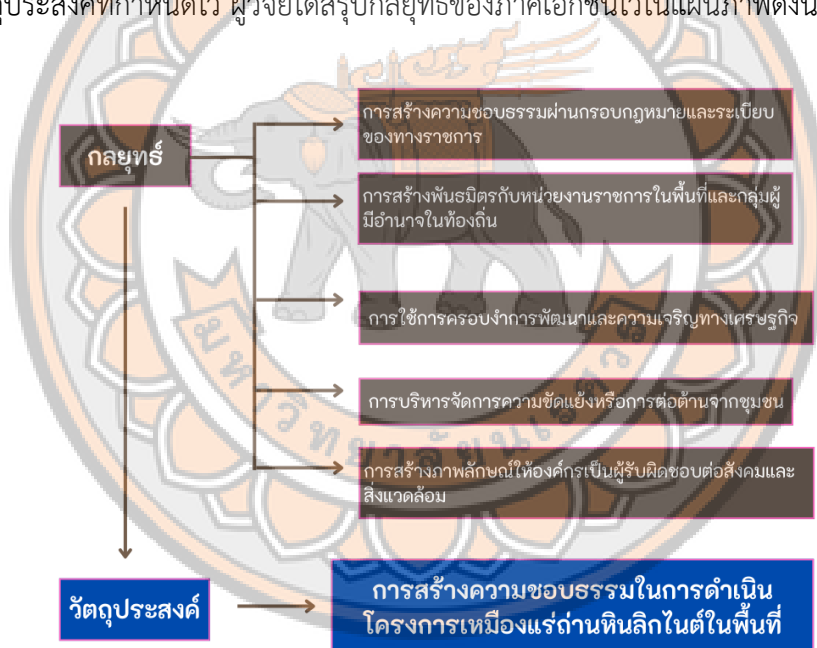
ประการที่สาม การใช้การครอบงำการพัฒนาและความเจริญทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างการยอมรับจากชุมชนด้วยการนำเสนอภาพอนาคตที่สดใสของชุมชนหากมีการพัฒนาโครงการเหมืองแร่ดังกล่าวขึ้น โดยเน้นย้ำถึงผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับหากมีการดำเนินโครงการเหมืองดังกล่าว เช่น การเสนอให้ทุนการศึกษาแก่เด็กในชุมชน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ การปรับปรุงถนน ระบบไฟฟ้าและระบบประปา และโอกาสการจ้างงานคนในพื้นที่ที่มีอัตราค่าจ้างที่สูงกว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรืออาชีพดั้งเดิมของชุมชน การนำเสนอภาพอนาคตเหล่านี้มักควบคู่ไปกับการชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของการพัฒนาชุมชนในแบบเดิม เช่น รายได้จากอาชีพเกษตรกรรมที่มีความไม่แน่นอนและขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศ รวมไปถึงการชูประเด็นในเรื่องรายได้ท้องถิ่นที่จะได้รับจากภาษีและค่าภาคหลวงแร่ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา สาธารณสุขและสวัสดิการสังคม เป็นต้น

ประการที่สี่ ภาคเอกชนการบริหารจัดการความขัดแย้งหรือการต่อต้านจากชุมชน โดยใช้กลยุทธ์ในการแบ่งแยกและปกครอง ด้วยการสร้างความแตกแยกระหว่างกลุ่มที่สนับสนุนและกลุ่มที่คัดค้านโครงการ มีการให้ผลประโยชน์ที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่ม การสร้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับผลกระทบของโครงการ โดยมีการบิดเบือนข้อมูลหรือนำเสนอเฉพาะด้านบวกของโครงการ นอกจากนี้ยังพยายามลดความน่าเชื่อถือของกลุ่มผู้คัดค้านด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การกล่าวหาว่ากลุ่มผู้คัดค้านถูกจ้างวานจากกลุ่มผลประโยชน์อื่น หรือ กลุ่มผู้คัดค้านเหล่านี้ไม่ใช่ผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านบอมแต่เป็นผู้มาจากที่อื่นแต่ถูกจ้างให้มารวมกลุ่มคัดค้าน เป็นต้น

ประการที่ห้า การสร้างภาพลักษณ์ให้องค์กรเป็นผู้รับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นอีกหนึ่งกลยุทธ์ที่ภาคเอกชนใช้ควบคู่ไปกับการดำเนินการด้านอื่น ๆ ผ่านการจัดทำโครงการความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ในรูปแบบของการมีส่วนร่วมช่วยในการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคให้แก่

ชุมชน การมอบทุนการศึกษาให้กับเยาวชนในชุมชน การดำเนินโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกป่า การอนุรักษ์แหล่งน้ำ กิจกรรมเหล่านี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีและความสัมพันธ์เชิงบวกกับชุมชน ในขณะเดียวกันก็พยายามจำกัดการเผยแพร่ข้อมูลด้านลบหรือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น รวมทั้งการโต้แย้งข้อมูลที่อาจส่งผลเสียต่อภาพลักษณ์ของโครงการ

กลยุทธ์ของภาคเอกชนทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการใช้อำนาจทั้งในเชิงโครงสร้างและวาทกรรมอย่างเป็นระบบและมีปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในทุกมิติ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนของการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการดำเนินการตามกรอบกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างการยอมรับ การจัดการความขัดแย้งและการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน รวมทั้งการรักษาภาพลักษณ์ที่ดีขององค์กรเพื่อให้การดำเนินโครงการเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ในพื้นที่สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้สรุปกลยุทธ์ของภาคเอกชนไว้ในแผนภาพดังนี้

ภาพ 21 แผนภาพแสดงกลยุทธ์ของภาคเอกชนในการดำเนินโครงการ

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

จากกลยุทธ์ของภาคเอกชนในการช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง พบว่าภาคเอกชนเป็นหนึ่งในองค์กรประกอบสำคัญที่ทำงานร่วมกับรัฐในโครงสร้างรัฐองค์รวม (Integral State) ตามแนวคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี โดยเฉพาะในมิติของการผสมผสานระหว่างกลไกการบังคับ และการสร้างความยินยอม อันเป็นหัวใจสำคัญของรัฐองค์รวม

ภาคเอกชนดำเนินกลยุทธ์ผ่านทั้ง อำนาจเชิงโครงสร้าง โดยอาศัยกฎหมาย ระเบียบราชการ และระบบราชการเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมต่อการดำเนินโครงการเหมืองแร่ และการครอบงำการพัฒนา ผ่านการผลิตซ้ำภาพความเจริญทางเศรษฐกิจและโอกาสทางการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ กลยุทธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของภาคเอกชนในฐานะ “หุ้นส่วนอำนาจนำ” ของรัฐ ที่ทำหน้าที่สอดรับกับกลไกของรัฐในมิติต่าง ๆ ทั้งการอ้างอิงกรอบกฎหมาย การเชื่อมพันธมิตรกับผู้อำนาจในท้องถิ่น การครอบงำแนวความคิดการพัฒนา การจัดการความขัดแย้งภายในชุมชน และการสร้างภาพลักษณ์เชิงบวกต่อสาธารณะ และหากพิจารณาในเชิงโครงสร้าง ภาคเอกชนเป็นกลไกหนึ่งของรัฐองค์รวมที่แทรกซึมลงในระดับท้องถิ่น ผ่านการสร้างเครือข่ายกับผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อสร้างเสถียรภาพและการยอมรับต่อโครงการของตน โดยอาศัยเครื่องมืออย่างการเสนอผลประโยชน์ เช่น การสนับสนุนงบประมาณกิจกรรมชุมชน การมอบทุนการศึกษา หรือการให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าภาคเอกชนทำหน้าที่เสมือน “ผู้ถ่ายทอดอำนาจนำ” ของรัฐ ที่ไม่เพียงแต่แทรกซึมอยู่ในระบบราชการ หากยังดำเนินการผ่านสถาบันทางสังคมและเครือข่ายความสัมพันธ์ในระดับพื้นที่ ซึ่งกรัมซีได้ชี้ไว้ว่าเป็นพื้นที่ของประชาสังคม (Civil Society) ที่เป็นสนามสำคัญในการสถาปนาอำนาจนำ

ในขณะเดียวกัน การดำเนินกลยุทธ์การครอบงำการพัฒนา เช่น การผลิตภาพอนาคตชุมชนที่รุ่งเรือง การชี้ให้เห็นข้อจำกัดของวิถีชีวิตชุมชนแบบดั้งเดิม การชูประเด็นค่าภาคหลวงแร่ การจ้างงาน และการสร้างรายได้ท้องถิ่น เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของที่ชี้ให้เห็นว่าการครอบงำที่แท้จริงไม่จำเป็นต้องเกิดจากการบังคับหรือการใช้กำลัง แต่เกิดจากการยอมรับโดยสมัครใจของผู้ถูกปกครองผ่านการจัดการความคิดและอุดมการณ์ เมื่อชุมชนส่วนหนึ่งคล้อยตาม ก็จะลดทอนการตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของโครงการและยินยอมอยู่ภายใต้อำนาจนำโดยไม่รู้ตัว นอกจากนี้ การจัดการความขัดแย้งภายในชุมชนผ่านกลยุทธ์แบ่งแยกและปกครอง การสร้างความแตกแยกระหว่างกลุ่มสนับสนุนและกลุ่มคัดค้านและการลดทอนความน่าเชื่อถือของฝ่ายต่อต้าน เป็นอีกกลไกหนึ่งที่สอดคล้องกับแนวคิดของกรัมซีในเรื่องเครื่องมือบังคับของรัฐ ซึ่งแม้จะไม่ได้ใช้กำลังทหารหรือตำรวจโดยตรง แต่การกดทับอำนาจต่อรอง การบิดเบือนข้อมูล และการทำให้กลุ่มคัดค้านไร้อิทธิพลในเชิงสังคมก็เป็นการ “ควบคุม” ในเชิงโครงสร้างที่แฝงอยู่ในโครงข่ายอำนาจรัฐองค์รวมเช่นกัน

ผู้วิจัยมองว่ากลยุทธ์ของภาคเอกชนในกรณีตำบลบ้านบอม สะท้อนให้เห็นถึง พลวัตของอำนาจรัฐองค์รวม ที่มีได้จำกัดอยู่ในขอบเขตของรัฐหรือระบบราชการเพียงฝ่ายเดียว หากแต่ขยายตัวออกไปสู่องค์กรธุรกิจ เอกชน และกลุ่มทุน ที่ร่วมกันผลิตซ้ำและขับเคลื่อนการครอบงำการพัฒนาของรัฐอย่างแนบเนียน กลยุทธ์ของภาคเอกชนในพื้นที่นี้จึงมิใช่เพียงการแสวงหากำไร แต่เป็นกระบวนการที่ฝังตัวอยู่ในโครงสร้างอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยเห็นว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายใต้โครงสร้างรัฐองค์รวมลักษณะนี้ ทำให้การสร้างพื้นที่อิสระทางอำนาจ

หรือพื้นที่ประชาธิปไตยในการจัดการทรัพยากรในระดับท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ทำทลายยิ่ง เนื่องจากอำนาจนำได้แทรกซึมลึกกลงไปในระดับโครงสร้างและความคิดจนยากที่ภาคประชาชนจะตั้งคำถามหรือท้าทายได้อย่างเสรี ถ้าขาดการเสริมสร้างศักยภาพทางความรู้และการผลิตองค์ความรู้ทางเลือกอย่างจริงจังและเป็นระบบในระยะยาว

6.2 พลวัตและความท้าทายในการช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์: บทสังเคราะห์ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชน และชุมชนท้องถิ่น

ปรากฏการณ์การช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง สะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนของการต่อสู้ช่วงชิงสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการต่อสู้ในมิติของอำนาจ ความรู้และการให้ความหมายระหว่างตัวแสดงทั้งสามฝ่าย ได้แก่ ภาครัฐ เอกชน และชุมชนท้องถิ่น และเมื่อพิจารณาผ่านกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี ทำให้เห็นว่าการต่อสู้ระหว่างตัวแสดงทั้งสามฝ่ายนั้นเกิดขึ้นทั้งในพื้นที่ของสังคมการเมือง (Political Society) อันหมายถึงกลไกการบังคับและการปกครองของรัฐ และในพื้นที่ของประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งเป็นพื้นที่ของการช่วงชิงการนำในเชิงวัฒนธรรมและอุดมการณ์ จากการวิเคราะห์กลยุทธ์การต่อสู้ของแต่ละฝ่าย ทำให้เห็นว่าการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่มีพลวัตที่ซับซ้อนและเป็นพหุมิติ กล่าวคือ มีทั้งการต่อสู้ผ่านกลไกทางกฎหมายและสถาบัน การช่วงชิงนิยามความหมายและการสร้างความชอบธรรม การสร้างเครือข่ายพันธมิตรและการระดมทรัพยากร รวมไปถึงการใช้ยุทธวิธีที่หลากหลายในการสร้างแรงกดดันและต่อรอง ซึ่งรัฐ เอกชน และชุมชนท้องถิ่นต่างพยายามสร้างและรักษาการครองอำนาจนำของตนผ่านยุทธวิธีที่หลากหลาย ทั้งการใช้อำนาจบังคับ (Coercion) ผ่านกลไกทางกฎหมาย และการสร้างความยินยอมพร้อมใจ (Consent) ผ่านการช่วงชิงการนิยามความหมาย การสร้างความชอบธรรมและการระดมการสนับสนุนทางสังคม

ยุทธวิธีของภาครัฐและเอกชนพยายามรักษาการครองอำนาจนำผ่านการผสมผสานระหว่างการใช้อำนาจบังคับผ่านกลไกทางกฎหมายและการปกครอง ร่วมกับการสร้างความยินยอมพร้อมใจผ่านการครอบงำการพัฒนาและการสร้างผลประโยชน์ร่วม ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามท้าทายการครองอำนาจนำดังกล่าวผ่านการสร้างความรู้และองค์ความรู้ทางเลือก (Counter-hegemony) การสร้างเครือข่ายพันธมิตร และการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างตัวแสดงภายใต้โครงสร้างรัฐองค์รวม แต่ยังชี้ให้เห็นถึงความท้าทายที่สำคัญในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งจากการวิเคราะห์กลยุทธ์การต่อสู้ของตัวแสดงทั้งสามฝ่าย สามารถสังเคราะห์ให้เห็นถึงพลวัตและความท้าทายที่สำคัญได้ดังนี้

1. การต่อสู้บนพื้นที่ทางความรู้และการให้ความหมาย

การช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง สะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ที่ซับซ้อนบนพื้นที่ทางความรู้และการให้ความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของ “การพัฒนา” และ “ผลประโยชน์สาธารณะ” ในด้านหนึ่งภาครัฐและเอกชนพยายามสถาปนาความรู้เชิงวิทยาศาสตร์และเทคนิคให้เป็นความรู้หลักที่มีความชอบธรรมในการตัดสินใจเชิงนโยบาย ผ่านการอ้างอิงหลักวิชาการ การอธิบายขั้นตอนการทำงาน และมาตรฐานทางเทคนิคต่าง ๆ ความรู้เหล่านี้ถูกนำเสนอในฐานะความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นกลางและเป็นสากล ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นก็พยายามสร้างองค์ความรู้ทางเลือกในฐานะ Counter-hegemony เพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ โดยอาศัยองค์ความรู้ท้องถิ่น ประสบการณ์และวิถีชีวิตชุมชน เพื่อนำเสนอมุมมองและทางเลือกในการพัฒนาที่แตกต่างออกไป การต่อสู้บนพื้นที่ทางความรู้นี้สะท้อนให้เห็นว่า “ความรู้” ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการทำความเข้าใจความจริง แต่เป็นพื้นที่ของการช่วงชิงอำนาจในการนิยามและกำหนดทิศทางการพัฒนา

ดังจะเห็นได้จาก ในกระบวนการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชน (Public Hearing) ซึ่งเป็นหนึ่งในขั้นตอนของการทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ภาคเอกชนและหน่วยงานรัฐมักใช้ถ้อยคำเชิงเทคนิค อ้างอิงค่ามาตรฐานคุณภาพอากาศ มาตรฐานเสียง หรือคุณภาพน้ำที่ยากต่อการทำความเข้าใจสำหรับชาวบ้านทั่วไป ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนกลายเป็นเพียงพิธีกรรม (ritual participation) ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถตั้งคำถามหรือต่อรองได้อย่างแท้จริง เช่น “ค่าฝุ่นละอองเฉลี่ยรายปีไม่เกินมาตรฐาน 50 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร” หรือ “การใช้ระบบฉีดพ่นน้ำเพื่อลดฝุ่นตามมาตรฐานสากล” ซึ่งดูเหมือนเป็นการสร้างความเชื่อมั่นว่าโครงการมีมาตรการป้องกันผลกระทบอย่างเหมาะสม แต่ในทางปฏิบัติ ชาวบ้านที่เข้าร่วมรับฟังกลับไม่สามารถเข้าใจหรือโต้แย้งเนื้อหาทางเทคนิคเหล่านี้ได้อย่างลึกซึ้ง แม้ชาวบ้านจะรู้ว่าฝุ่นมีผลกระทบต่อสุขภาพ แต่ไม่สามารถโต้แย้งเชิงตัวเลขหรือมาตรฐานเหล่านี้ได้ เนื่องจากข้อจำกัดด้านความรู้ ความเข้าใจ และภาษาทางวิชาการ ส่งผลให้ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ถูกยกระดับให้กลายเป็น “ข้อเท็จจริง” ที่ไม่มีใครคัดค้าน หรือการนำเสนอผลประโยชน์สาธารณะที่ชุมชนจะได้รับจากโครงการเหมืองแร่ เช่น ค่าภาคหลวงแร่ร้อยละ 20 โดยรัฐแบ่งให้ชุมชน แม้ชาวบ้านจะรู้ว่าชุมชนจะได้ประโยชน์แต่ก็ไม่อาจเข้าใจได้ว่าเป็นจำนวนเท่าไร

ในขณะเดียวกัน ชุมชนท้องถิ่นเองก็พยายามสร้างองค์ความรู้ทางเลือกในฐานะ Counter-hegemony เพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐและทุน โดยการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น หรือนำเสนอผลกระทบจากโครงการเหมืองที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่อื่น ๆ เช่น ในพื้นที่ตำบลแม่เกาะ แม่ทวน เป็นต้น รวมถึงการผลิตองค์ความรู้ชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรในพื้นที่ทั้งในแง่ระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชนที่พึ่งพาอาศัยแหล่งทรัพยากรในพื้นที่เพื่อการดำรงชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน

ปรากฏการณ์นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า “ความรู้” มิได้เป็นเพียงเครื่องมือในการทำความเข้าใจความจริง แต่เป็นพื้นที่ของการช่วงชิงอำนาจในการนิยามและกำหนดทิศทางการพัฒนา ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคนิคถูกสร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนโครงการพัฒนาของรัฐและกลุ่มทุน ในขณะที่ความรู้จากชุมชนเป็นการเสนอมุมมองทางเลือกต่อการพัฒนาที่ไม่ได้เน้นการใช้ทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว แต่เน้นวิถีชีวิตที่พึ่งพาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตและการรักษาสุขภาพของคนในชุมชน

2. การใช้กลไกทางสถาบันและกฎหมายที่ทับซ้อน

ความซับซ้อนของการช่วงชิงทรัพยากรยังปรากฏชัดในมิติของการใช้กลไกทางสถาบันและกฎหมาย ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่นต่างพยายามใช้กลไกทางกฎหมายและสถาบันที่มีอยู่เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืนของตน ภาครัฐและเอกชนมักอ้างถึงกฎหมายเกี่ยวกับแร่ กฎหมายที่ดิน และระเบียบราชการต่างๆ เพื่อผลักดันโครงการ โดยเน้นย้ำถึงความถูกต้องตามกระบวนการและขั้นตอนทางกฎหมาย ในทางกลับกันชุมชนท้องถิ่นก็พยายามใช้สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ กฎหมายสิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องมือในการต่อรอง สถานการณ์นี้สะท้อนให้เห็นความทับซ้อนของกลไกทางกฎหมายที่เปิดช่องให้เกิดการตีความและการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกัน รวมถึงความขัดแย้งระหว่างกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรกับสิทธิชุมชน

ดังจะเห็นได้จากกรณีการขอประทานบัตรเหมืองแร่ลิกันไนต์ในพื้นที่ตำบลบ้านบอม ที่ภาคเอกชนอาศัยพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 ซึ่งให้อำนาจกระทรวงอุตสาหกรรมในการอนุญาตการสำรวจและทำเหมืองแร่ โดยดำเนินการตามขั้นตอนทางกฎหมาย เช่น การยื่นเอกสาร การทำประชาพิจารณ์ ซึ่งกลไกทางกฎหมายเหล่านี้ถูกหยิบยกขึ้นมาอ้างอิงว่า “ถูกต้องตามกฎหมาย” และ “ได้รับอนุญาตจากรัฐ” จึงถือว่ามีความชอบธรรมในการดำเนินโครงการ ในขณะเดียวกัน ชุมชนท้องถิ่นกลับอาศัยบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 43 และมาตรา 58 ซึ่งรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการ ดูแล อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในวิถีที่ตนเองกำหนด และสิทธิในการรับรู้ข้อมูล รวมถึงมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนที่กำหนดให้โครงการเหมืองแร่ขนาดใหญ่ต้องจัดทำรายงาน EIA และเปิดเผยข้อมูลผลกระทบอย่างโปร่งใส พร้อมเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในทางปฏิบัติ เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างหยิบกฎหมายและระเบียบราชการมาสนับสนุนจุดยืนของตนเอง จึงเกิดสถานะที่ผู้มีอำนาจรัฐใช้อำนาจเชิงโครงสร้างผ่านกฎหมายเพื่อเปิดทางให้เอกชนเข้าถึงทรัพยากร ขณะที่ชุมชนใช้กฎหมายเดียวกันในอีกมิติหนึ่ง เพื่อปกป้องพื้นที่และสิทธิของตน ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อคัดค้านการอนุญาตประทานบัตรเหมืองแร่ โดยเน้นย้ำในประเด็นของผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและการทำประชาพิจารณ์ขาดความโปร่งใสและไม่สอดคล้องกับสิทธิของชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ตัวอย่างนี้สะท้อนให้เห็นถึงความทับซ้อนและการแย่งชิง

พื้นที่ของกฎหมาย ซึ่งเปิดช่องให้เกิดการตีความที่แตกต่างระหว่างอำนาจรัฐ-ทุนกับสิทธิชุมชน กลายเป็น “สนามแข่งขันทางกฎหมาย” ที่ทั้งสองฝ่ายต่างใช้กลไกสถาบันและข้อกฎหมายในการเสริมสร้างความชอบธรรมของตนเอง

3. การสร้างเครือข่ายพันธมิตรและการแบ่งขั้วทางสังคม

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การที่ทุกฝ่ายพยายามสร้างเครือข่ายพันธมิตรเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองของตน ภาคเอกชนมุ่งสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจในท้องถิ่นและหน่วยงานราชการ ผ่านการสร้างผลประโยชน์ร่วมและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามสร้างเครือข่ายกับนักวิชาการ องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และสื่อมวลชนเพื่อเพิ่มพื้นที่ทางสังคมและอำนาจการต่อรอง อย่างไรก็ตาม การสร้างเครือข่ายพันธมิตรในลักษณะนี้มักนำไปสู่การแบ่งขั้วทางสังคมโดยเฉพาะในระดับชุมชน ทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มที่สนับสนุนและกลุ่มที่คัดค้านโครงการเหมืองแร่ ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกของคนในชุมชน ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในระยะยาว

ดังจะเห็นได้จากกรณีในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ซึ่งเมื่อมีการผลักดันโครงการเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ ภาคเอกชนได้เข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจในพื้นที่ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำชุมชน ผ่านการสนับสนุนงบประมาณสำหรับกิจกรรมในชุมชน การมอบทุนการศึกษา หรือเสนอผลประโยชน์เฉพาะบุคคลหรือกลุ่ม เช่น การเสนอจ้างงานในโครงการเหมือง การกระทำเหล่านี้ก่อให้เกิดเครือข่ายผลประโยชน์และความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ซึ่งเสริมอำนาจให้กับฝ่ายที่สนับสนุนโครงการในระดับท้องถิ่น และใช้เป็นฐานในการขับเคลื่อนโครงการ ในขณะเดียวกัน กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการก็พยายามสร้างเครือข่ายพันธมิตรของตนเอง โดยเชื่อมโยงกับนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) รวมไปถึงการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนท้องถิ่นและสื่อออนไลน์ เพื่อเปิดพื้นที่สาธารณะในการถ่ายทอดข้อมูลผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการเหมือง และผลักดันประเด็นข้อถกเถียงและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ให้ได้รับความสนใจในระดับกว้าง อย่างไรก็ตาม การที่ทั้งสองฝ่ายสร้างเครือข่ายและระดมกลุ่มพันธมิตรในลักษณะนี้กลับนำไปสู่การแบ่งขั้วทางสังคมในระดับชุมชนอย่างชัดเจน ชาวบ้านในพื้นที่เกิดการแบ่งแยกเป็น “กลุ่มสนับสนุน” ซึ่งได้รับผลประโยชน์หรือเชื่อมั่นในโครงการเหมือง กับ “กลุ่มคัดค้าน” ซึ่งกังวลต่อผลกระทบและปกป้องวิถีชีวิตชุมชนดั้งเดิม ตัวอย่างเช่น หากมีความเห็นต่างเรื่องโครงการเหมืองแร่ คนในหมู่บ้านเริ่มหลีกเลี่ยงการพูดคุยหรือทำกิจกรรมร่วมกันส่งผลให้ความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องและเครือญาติ ซึ่งเคยเป็นกลไกสำคัญในการจัดการพูดคุยหาทางแก้ปัญหาในชุมชนถูกลดทอนลง

4. การใช้ยุทธวิธีกดดันและการสร้างความชอบธรรมที่หลากหลาย

การช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นถึงการใช้อยุทธวิธีที่หลากหลายในการสร้างแรงกดดันและความชอบธรรม ดังจะเห็นได้จากภาครัฐใช้กลไกทางกฎหมายและระบบราชการในการผลักดันโครงการ ควบคู่ไปกับการสร้างและผลิตซ้ำการครอบงำการพัฒนาภาคเอกชนใช้ยุทธวิธีหลายรูปแบบทั้งการสร้างความชอบธรรมผ่านกรอบกฎหมาย การสร้างภาพลักษณ์องค์กรที่รับผิดชอบต่อสังคม รวมทั้งการให้ผลประโยชน์ที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่ม ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นใช้ยุทธวิธีการสร้างฐานความรู้และความชอบธรรม การสร้างพื้นที่สื่อและการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรไม่ได้จำกัดอยู่แค่มิติทางกฎหมายหรือการเมืองอย่างเป็นทางการ แต่รวมถึงการต่อสู้ในพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย

ดังจะเห็นได้จาก การที่ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องทั้งสามฝ่ายในพื้นที่ตำบลบ้านบอม ใช้ยุทธวิธีที่หลากหลายในการสร้างแรงกดดันและสร้างความชอบธรรมให้ดับจุดยืนและผลประโยชน์ของตน ดังเช่น ภาครัฐใช้กลไกทางกฎหมายและระเบียบราชการเป็นเครื่องมือในการกดดันและสร้างความชอบธรรม เช่น การปิดประกาศแจ้งว่าจะมีการดำเนินโครงการเหมืองแร่ในพื้นที่ตำบลบ้านบอม ตามสถานที่ราชการเป็นเวลา 30 วัน หากไม่มีผู้คัดค้านถือว่าชาวบ้านได้รับทราบแล้ว ซึ่งเป็นการกำหนดเงื่อนไขหรือข้อจำกัดทางเวลา หรือ การกำหนดขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ ในรูปแบบของเวทีรับฟังความคิดเห็นที่จัดขึ้นอย่างจำกัด กลไกทางกฎหมายและระบบราชการเหล่านี้เน้นย้ำความถูกต้องตามขั้นตอน สร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินโครงการ ในขณะที่ภาคเอกชน ดำเนินการคู่ขนานกับภาครัฐ โดยอาศัยกรอบกฎหมายและมาตรฐานอุตสาหกรรมเพื่อสร้างความชอบธรรม เช่น การยืนยันว่าการทำเหมืองเป็นไปตามมาตรฐานสิ่งแวดล้อมและปลอดภัยต่อสุขภาพชุมชน ในขณะเดียวกันก็ใช้ยุทธวิธีทางสังคม เช่น สร้างภาพลักษณ์องค์กรที่ดี ช่วยเหลือสังคมหรือให้ผลประโยชน์แก่ชุมชนในรูปแบบการให้ทุนการศึกษา การจัดตั้งกองทุนสุขภาพ และสนับสนุนงบประมาณในการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในพื้นที่ รวมทั้งมีการเสนอให้ค่าตอบแทนพิเศษกับชาวบ้านบางกลุ่มในพื้นที่ที่สนับสนุนโครงการ สิ่งเหล่านี้กลายเป็นเครื่องมือในการกดดันและแบ่งแยกชุมชนอย่างแนบเนียน นอกจากนี้ ยังมีการใช้ยุทธวิธีทางสังคม เช่น การสร้างภาพผู้คัดค้านในเชิงลบ ว่าเป็นผู้ขัดขวางความเจริญหรือทำลายผลประโยชน์ส่วนรวม เพื่อกดดันทางสังคมและบั่นทอนพลังของฝ่ายตรงข้าม อย่างไรก็ตาม ชุมชนท้องถิ่นแม้จะอยู่ในสถานะเสียเปรียบเชิงอำนาจ แต่ก็ใช้วิธีการผลิตองค์ความรู้ทางเลือกเป็นฐานความรู้ท้องถิ่น เพื่อนำเสนอข้อมูลผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการทำเหมืองแร่และนำเสนอถึงวิถีชีวิตชุมชนที่พึ่งพาความสำคัญของทรัพยากรท้องถิ่นในการดำรงชีวิต รวมทั้งใช้พื้นที่สื่อและเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับฝ่ายชุมชน

5. ความท้าทายต่อการจัดการความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้สะท้อนให้เห็นความท้าทายในการจัดการความขัดแย้งที่สำคัญ นั่นคือ ประการแรก การขาดพื้นที่กลางในการพูดคุยและหาทางออกร่วมกันระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ทำให้แต่ละฝ่ายยึดมั่นในจุดยืนของตนและขาดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ประการที่สองคือการใช้ยุทธวิธีที่นำไปสู่ความแตกแยกและความไม่ไว้วางใจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนโดยเฉพาะการใช้กลยุทธ์การแบ่งแยกและปกครองและการให้ผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน ประการที่สามคือความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ทำให้การเจรจาต่อรองและการหาทางออกร่วมกันเป็นไปได้ยาก และประการสุดท้ายคือการขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการไกล่เกลี่ยและหาทางออกที่เป็นธรรมกับทุกฝ่าย

ดังจะเห็นได้จาก ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่น ในพื้นที่ตำบลบ้านบอม ในประเด็นการดำเนินโครงการเหมืองแร่มีความยืดเยื้อมาหลายปี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2562 จนถึงปัจจุบันที่ยังไม่มีข้อสรุปที่แน่ชัด โดยพบว่าส่วนหนึ่งมาจากการขาดพื้นที่กลางในการพูดคุยและหาทางออกร่วมกัน ตัวอย่างเช่น เวทีรับฟังความคิดเห็นที่ถูกจัดขึ้นโดยหน่วยงานรัฐและบริษัทผู้ขอสัมปทานนั้น มักถูกชุมชนท้องถิ่นมองว่าเป็นเพียง “พิธีกรรมทางการปกครอง” มากกว่าเป็นการเปิดพื้นที่จริงในการแลกเปลี่ยนความเห็น หลายครั้งกระบวนการเหล่านี้ถูกวิจารณ์ว่าขาดความเป็นกลางจำกัดการแสดงความคิดเห็นของฝ่ายคัดค้าน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่เสียงของตนไม่มีคุณค่าและทำให้ต่างฝ่ายยังยึดถือจุดยืนของตนอย่างเหนียวแน่น ในขณะเดียวกัน การใช้ยุทธวิธีที่นำไปสู่ความแตกแยกก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญ ดังจะเห็นได้จาก การเสนอให้ผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม เช่น การให้เงินสนับสนุนหรือเสนอการจ้างงานแก่ชาวบ้านที่สนับสนุนโครงการ ในขณะที่ผู้คัดค้านไม่ได้รับสิทธิหรือประโยชน์ใด ๆ ส่งผลให้เกิดความแตกแยกและความไม่ไว้วางใจภายในชุมชน เกิดการแบ่งขั้วเป็น “ฝ่ายสนับสนุนโครงการ” กับ “ฝ่ายคัดค้าน” ก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชน คนในหมู่บ้านเริ่มหลีกเลี่ยงการพูดคุยหรือทำกิจกรรมร่วมกันหากมีความเห็นต่างในประเด็นของการทำเหมือง เพราะได้รับผลประโยชน์และมีความเชื่อที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างตัวแสดง เป็นอีกข้อท้าทายสำคัญในกรณีนี้ ภาครัฐและบริษัทเอกชนมีอำนาจเหนือกว่า ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ กฎหมาย และโครงสร้างอำนาจในพื้นที่ ทำให้เสียงของชุมชนท้องถิ่นถูกด้อยค่า โอกาสในการต่อรองหรือกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองจึงมีจำกัด เช่น การจัดเวทีหรือกระบวนการตัดสินใจไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงความไม่สมดุลเชิงอำนาจอย่างชัดเจน และประการสุดท้าย การขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการไกล่เกลี่ยและหาทางออกอย่างเป็นธรรม กล่าวคือ แม้จะมีกลไกตามกฎหมาย แต่ก็ไม่สามารถลดความขัดแย้งหรือสร้างการยอมรับร่วมกันได้จริง เนื่องจากกระบวนการเหล่านี้มักใช้เวลานานและขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชน รวมทั้งถูกมองว่าเอนเอียงไปในทางที่เอื้อ

ประโยชน์ต่อรัฐและเอกชน ส่งผลให้ความขัดแย้งดำรงอยู่และกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

จากการวิเคราะห์พลวัตและความท้าทายในการช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ในพื้นที่ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง พบว่าปรากฏการณ์การต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ดังกล่าวมีความซับซ้อนและมีลักษณะเป็นพหุมิติ (multi-dimensional) อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ เป็นการต่อสู้ที่ปรากฏทั้งในระนาบของการใช้กลไกทางกฎหมายหรืออำนาจรัฐ และการสร้างอำนาจผ่านปฏิบัติการทางความรู้และการให้ความหมาย ในพื้นที่ที่ทำการศึกษามีตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในกระบวนการช่วงชิงทรัพยากร ประกอบด้วย (1) ภาครัฐ (2) ภาคเอกชน และ (3) ชุมชนท้องถิ่น โดยแต่ละฝ่ายต่างใช้กลยุทธ์และยุทธวิธี ที่หลากหลายในการช่วงชิงอำนาจเพื่อการจัดการและกำหนดทิศทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม ภายใต้โครงสร้างรัฐองค์รวม (integral state) และความพยายามของตัวแสดงแต่ละฝ่ายในการสร้าง รักษา หรือท้าทายการครองอำนาจนำ (hegemony) ผ่านการผสมผสานระหว่างการใช้อำนาจบังคับ (coercion) และการสร้างความยินยอมพร้อมใจ (consent)

สถานการณ์ดังกล่าวนำมาสู่ความท้าทายที่มีนัยสำคัญในการจัดการความขัดแย้งและการแสวงหาทางออกที่เป็นธรรมและยั่งยืน การวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมิได้เป็นเพียงปัญหาเชิงโครงสร้างหรือผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจระหว่างรัฐ กลุ่มทุน และชุมชนเท่านั้น หากแต่สะท้อนพลวัตของการช่วงชิงพื้นที่ทางความหมาย และการนิยามคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมไทยซึ่งมีโครงสร้างรัฐรวมศูนย์และระบบอุปถัมภ์ ที่ฝังตัวอยู่ในกระบวนการจัดการทรัพยากรระดับท้องถิ่นอย่างแน่นหนา จากการวิเคราะห์กรณีศึกษา พบว่าอุปสรรคสำคัญต่อการแก้ไขความขัดแย้ง ประกอบด้วย (1) การขาดพื้นที่กลางในการพูดคุย (2) การแบ่งขั้วทางสังคม (3) ความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง และ (4) การขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง จากกรณีศึกษาชี้แนะว่าการจัดการความขัดแย้งควรมุ่งเน้นในประเด็นคือ (1) การเสริมสร้างอำนาจชุมชน (2) การเปิดพื้นที่ประชาสังคมให้เข้มแข็งและเป็นอิสระมากขึ้น และ (3) การยอมรับความหลากหลายขององค์ความรู้ท้องถิ่น ในฐานะส่วนหนึ่งของการกำหนดทิศทางการพัฒนา ทั้งนี้ การดำเนินการดังกล่าวจะมีส่วนสำคัญในการลดความขัดแย้งเชิงอำนาจและสร้างความสมดุลในโครงสร้างรัฐองค์รวม อันจะนำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ในระยะยาว

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอแนะการวิจัย

7.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาการเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข่ จังหวัดลำปาง ได้แสดงให้เห็นถึงพลวัตอันซับซ้อนของการต่อสู้เพื่อช่วงชิงสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความทับซ้อนในมิติต่าง ๆ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เมื่อพิจารณาในระดับโครงสร้าง การต่อสู้นี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องทั้งสามฝ่าย ได้แก่ ภาครัฐ เอกชนและชุมชน โดยแต่ละฝ่ายมีทุนและทรัพยากรในการต่อสู้ที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. ภาครัฐ ในฐานะเป็นผู้กุมอำนาจเชิงสถาบัน มีความได้เปรียบในการกำหนดกฎเกณฑ์และกติกาผ่านการใช้กลไกทางกฎหมายและการกำหนดนโยบายต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจสิทธิขาดการให้สัมปทานและการกำหนดพื้นที่ในการทำเหมืองแร่ นอกจากนี้ยังมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมายผ่านหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในระดับส่วนกลางและท้องถิ่น ซึ่งความได้เปรียบเชิงโครงสร้างนี้ทำให้รัฐสามารถกำหนดทิศทางในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเบ็ดเสร็จ

2. ภาคเอกชน มีความได้เปรียบในด้านต้นทุนทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี สามารถระดมทุนและทรัพยากรจำนวนมากในการดำเนินโครงการ รวมถึงมีความสามารถในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจทางการเมืองและระบบราชการ ในรูปแบบของระบบอุปถัมภ์และเครือข่ายธุรกิจ ซึ่งเอื้อให้สามารถผลักดันนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อธุรกิจของตน นอกจากนี้ยังมีความได้เปรียบได้ในการเข้าถึงข้อมูลทางเทคนิคและการว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญในการจัดทำข้อมูลด้านต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์และสนับสนุนการดำเนินโครงการ

3. ชุมชนท้องถิ่น แม้จะมีความชอบธรรมในฐานะผู้อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่มาอย่างยาวนาน แต่มีข้อจำกัดทั้งในด้านอำนาจในการต่อรองทางกฎหมายและทรัพยากรในการต่อสู้ การขาดอำนาจในการตัดสินใจบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ทำให้ต้องพึ่งพากลไกการเคลื่อนไหวทางสังคมและการสร้างพันธมิตรกับองค์กรภายนอก นักวิชาการและสื่อเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองของตน

ความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างนี้ยังสะท้อนผ่านกระบวนการตัดสินใจในโครงการพัฒนาต่างๆ ที่มักเป็นการตัดสินใจจากบนลงล่าง (top-down) โดยอำนาจในการตัดสินใจส่วนใหญ่อยู่ในมือรัฐและทุน การริเริ่มและวางแผนโครงการมักเกิดขึ้นในระดับนโยบายโดยหน่วยงานรัฐและภาคเอกชน โดยที่ชุมชนท้องถิ่นแทบไม่ได้มีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น ทำให้การตัดสินใจในเชิงนโยบายและการกำหนดพื้นที่

เป้าหมายมักเสร็จสิ้นก่อนที่จะมีการปรึกษาหารือกับชุมชน แม้จะมีกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ในทางปฏิบัติมักเป็นเพียงการมีส่วนร่วมในเชิงรูปแบบที่ไม่ได้ให้อำนาจในการตัดสินใจที่แท้จริงแก่ชุมชน อาทิเช่น การกำหนดกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ในรูปแบบของการจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น หรือการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม แต่กลไกเหล่านี้มักมีลักษณะเพียงการ “แจ้งให้ทราบ” มากกว่าการให้อำนาจแก่ชุมชนในการตัดสินใจที่แท้จริง อีกทั้งการให้ข้อมูลรายละเอียดการดำเนินโครงการมักไม่ครบถ้วนชัดเจน หรือเป็นเพียงข้อมูลทางเทคนิคที่ซับซ้อนเกินกว่าชาวบ้านจะทำความเข้าใจได้ การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นมักอยู่ในช่วงเวลาและสถานที่ที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังเช่นในพื้นที่ตำบลบ้านบอม การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นอยู่ในช่วงการระบาดของไวรัสโควิด 19 ที่ส่งผลให้ประชาชนบางส่วนไม่ทราบข้อมูลและไม่ได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น รวมไปถึงการจำกัดประเด็นการแสดงความคิดเห็นหรือโต้แย้งโดยไม่มีกลไกที่ชัดเจนในการนำความคิดเห็นของชุมชนไปหาแนวทางแก้ไขหรือปรับปรุง

ความไม่สมดุลในด้านอำนาจและทรัพยากรยังทำให้ชุมชนมีข้อจำกัดในการต่อรองหรือนำเสนอทางเลือก ทั้งในด้านงบประมาณในการจ้างผู้เชี่ยวชาญมาศึกษาผลกระทบอย่างรอบด้าน การไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลสำคัญของโครงการ การขาดความรู้ความเข้าใจในกระบวนการทางกฎหมายและการบริหาร ตลอดจนการขาดเครือข่ายและความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในเชิงรูปแบบถูกใช้เป็นเพียงเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับการดำเนินโครงการ โดยทางภาครัฐและเอกชนมักอ้างอิงจากจำนวนผู้เข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นหรือการนับการลงชื่อเข้าร่วมประชุมว่าถือเป็นการดำเนินการถูกต้องตามกฎหมายหรือขั้นตอนที่กำหนดไว้ตามกฎหมายแล้ว

ในงานศึกษาชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์การต่อสู้เพื่อช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ผ่านกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) และสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of position) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) โดยปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการต่อสู้ที่เกิดขึ้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในเชิงการภาพเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วงชิงความหมายและการสร้างความชอบธรรมในสิทธิการจัดการหรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรด้วย ซึ่งในมุมมองของรัฐองค์รวม ภาครัฐและเอกชนสร้างการครองอำนาจผ่านการบีบบังคับและการสร้างความยินยอมพร้อมใจ โดยนอกจากที่รัฐและเอกชนจะใช้กลไกทางกฎหมายและระเบียบขั้นตอนทางราชการแล้ว ยังพยายามสร้างการยอมรับผ่านการผลิตและเผยแพร่ชุดความคิดที่สนับสนุนความชอบธรรมในการดำเนินโครงการ เช่น การครอบงำด้านการพัฒนาที่เน้นความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ การเพิ่มรายได้หรือโอกาสในการจ้างงาน การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคท้องถิ่นของชุมชน และมโนภาพของความเจริญที่จะเข้ามาสู่ชุมชน

หากมีการดำเนินโครงการเหมือนแรงแดงกล่าวขึ้น รวมทั้งการสร้างภาพลักษณ์ของภาคเอกชนว่าเป็นองค์การที่ช่วยเหลือชุมชน มีความรับผิดชอบต่อสังคมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ในทางกลับกันชุมชนและภาคประชาสังคมพยายามต่อสู้ผ่านสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด ด้วยการนำเสนอชุดความคิดทางเลือก อาทิเช่น การอ้างถึงสิทธิชุมชน การสร้างองค์ความรู้วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น การให้ความรู้ด้านความเป็นธรรมทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของโครงการเหมือนแรงแดงทั้งในด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของคนในชุมชนที่เป็นผลด้านลบจากการครอบงำการพัฒนา โดยเป็นการต่อสู้ผ่านช่องทางที่หลากหลายทั้งสื่อสังคมออนไลน์ สื่อมวลชน เครือข่ายนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมและการรณรงค์ในรูปแบบต่าง ๆ อย่างไรก็ตามกลยุทธ์ในการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดของแต่ละฝ่ายมีความซับซ้อนและหลากหลาย ฝ่ายภาครัฐและเอกชนมักใช้ความได้เปรียบในการเข้าถึงสื่อกระแสหลักในการประชาสัมพันธ์ การใช้ความรู้ทางเทคนิคและวิทยาศาสตร์สร้างความชอบธรรม รวมไปถึงการดึงกลุ่มผู้นำท้องถิ่นเข้ามาเป็นพันธมิตรเพื่อสร้างแรงกดดันต่อชุมชน ในขณะที่ชุมชนและภาคประชาสังคมใช้กลยุทธ์สร้างเครือข่ายกับองค์กรภายนอก การสร้างองค์ความรู้ทางเลือกทำความเข้าใจและให้ความรู้แก่ชาวบ้านในเรื่องผลกระทบด้านลบของการทำเหมืองแร่ การใช้สื่อท้องถิ่นและสื่อสังคมออนไลน์ในการรณรงค์และสื่อสารกับสังคมภายนอก

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบกลยุทธ์ในการต่อสู้ระหว่างภาครัฐ เอกชนและชุมชน

กลยุทธ์	ภาครัฐ	ภาคเอกชน	ชุมชน
1. การใช้กลไกทางกฎหมาย	- ออกกฎหมาย ระเบียบและนโยบาย - การบังคับใช้กฎหมายผ่านหน่วยงานต่าง ๆ - อำนาจในการกำหนดเขตพื้นที่ทำเหมืองและการใช้ประโยชน์	- ดำเนินการตามขั้นตอนทางกฎหมายและระเบียบราชการ	- การร้องเรียนผ่านหน่วยงานราชการ - การใช้สิทธิตามกฎหมายแร่ - การร้องเรียนผ่านผู้ตรวจการแผ่นดิน
2. การสร้างความรู้และความชอบธรรม	- การสร้างและผลิตซ้ำการครอบงำการพัฒนาผ่านเศรษฐกิจ - การสถาปนาความรู้เชิงวิทยาศาสตร์และเทคนิค	- การใช้การครอบงำการพัฒนาและมโนภาพความเจริญทางเศรษฐกิจ - การสร้างภาพลักษณ์ให้องค์กรเป็นผู้รับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม	- การสร้างองค์ความรู้ทางเลือก (Counter-hegemony) - การสร้างเครือข่ายความรู้และการเรียนรู้ชุมชน - การสร้างพื้นที่สื่อและการเคลื่อนไหวทางสังคม

		- การสถาปนาความรู้เชิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	
3. การสร้างเครือข่ายพันธมิตร	- การประสานกับผู้นำท้องถิ่น - การร่วมมือกับภาคเอกชนในการผลักดันโครงการผ่านขั้นตอนระบบราชการ	- การสร้างพันธมิตรกับหน่วยงานราชการในพื้นที่และกลุ่มผู้มีอำนาจในท้องถิ่น	- สร้างเครือข่ายชุมชน - เชื่อมโยงกับนักวิชาการและองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อม (NGOs) - สื่อมวลชน
4. การสื่อสารสาธารณะ	- การประชาสัมพันธ์ตามขั้นตอนระบบราชการ - การจัดเวทีชี้แจง	- การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อกระแสหลัก	- การใช้ช่องทางสื่อออนไลน์และสื่อท้องถิ่น - รณรงค์เคลื่อนไหวผ่านองค์กรภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อม
5. การกดดันและต่อรอง	- การใช้กลไกอำนาจรัฐและเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้มีอำนาจในท้องถิ่น - การสร้างความขัดแย้งผ่านการเสนอผลประโยชน์	- การเสนอผลประโยชน์ตอบแทน - การใช้อิทธิพลทางเศรษฐกิจ	- การชุมนุมประท้วงแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ - การยื่นหนังสือร้องเรียน - การใช้สื่อออนไลน์และเครือข่ายนักวิชาการให้ข้อมูลเพื่อหาแนวร่วมจากสังคมภายนอก
6. การจัดการความขัดแย้ง	- การจัดตั้งคณะกรรมการไตรภาคี - การจัดเวทีเจรจาไกล่เกลี่ย	- การเสนอมาตรการบรรเทาผลกระทบ - การจัดตั้งกองทุนพัฒนาชุมชน - การให้ผลประโยชน์ที่แตกต่างกันระหว่างผู้สนับสนุนและผู้คัดค้าน	- เรียกร้องการมีส่วนร่วม - การแสดงจุดยืนของชุมชน

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

ผลการวิจัยพบว่า การต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึง โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซับซ้อนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสังคมไทย โดยมีตัวแสดงหลัก 3 กลุ่ม ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแต่ละฝ่ายมีเป้าหมายและกลยุทธ์ในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรที่แตกต่างกัน ภายใต้กรอบความชอบธรรมตามบทบาทของตน ในส่วนของ **ภาครัฐ** พบว่า รัฐบาลทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมการจัดการทรัพยากรผ่านกลไกทางกฎหมายและนโยบาย โดยอ้างอิงหลักการพัฒนาด้านเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศเป็นฐานในการสร้างความชอบธรรม รัฐบาลดำเนินบทบาทเชิงผูกขาดอำนาจในการกำหนดและจัดสรรทรัพยากรผ่านเครื่องมือสำคัญ เช่น พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 ซึ่งให้อำนาจรัฐในการประกาศเขตแหล่งแร่และอนุญาตการทำเหมือง อีกทั้ง ยังใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในเชิงพิธีกรรม (ritual participation) มากกว่าการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีอำนาจตัดสินใจอย่างแท้จริง สะท้อนลักษณะการเมืองแบบรวมศูนย์ และการกำกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนตามแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของ อันโตนิโอ แกรมสกี (Antonio Gramsci) ซึ่งรัฐไม่เพียงแต่ใช้อำนาจบังคับ (coercion) ผ่านกฎหมายและนโยบาย หากยังผลิตซ้ำอุดมการณ์ความชอบธรรมในการครอบงำแนวคิดการพัฒนาอีกด้วย

ในส่วนของ **ภาคเอกชน** ในฐานะผู้ได้รับประโยชน์หลักจากทรัพยากรในพื้นที่ ใช้กลยุทธ์หลากหลายในการเข้าถึงและสร้างความชอบธรรมในการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้มีอำนาจทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ผ่านระบบอุปถัมภ์และอิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังพยายามสร้างภาพลักษณ์เชิงบวกผ่าน โครงการความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) การเสนอผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น การจ้างงานและการพัฒนาสาธารณูปโภคในพื้นที่ การใช้แนวคิดและการสร้างภาพลักษณ์ที่สวยงามของ “การพัฒนา” เป็นเครื่องมือในการสร้างความยินยอม (consent) ของประชาชนในพื้นที่ โดยอาศัยมโนทัศน์แห่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าของชุมชนตามกรอบคตินิยมแบบครอบงำ ในขณะที่ **ชุมชนท้องถิ่น** ได้พัฒนารูปแบบการต่อสู้ที่ซับซ้อนและหลากหลายขึ้นจากอดีต จากการเคลื่อนไหวเชิงเผชิญหน้า ไปสู่การต่อสู้บนพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนได้ผลิตความรู้และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อสร้างฐานความชอบธรรมทางสังคมและอุดมการณ์ในการปกป้องทรัพยากร โดยเฉพาะการสร้างองค์ความรู้ทางเลือก (counter hegemony) และเชื่อมโยงเครือข่ายกับ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชน ทั้งนี้ เพื่อโต้แย้งและต่อรองกับกรอบความรู้กระแสหลักที่ภาครัฐและเอกชนนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางการพัฒนา

การศึกษาปรากฏการณ์การช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง สะท้อนให้เห็นว่า การแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในมิติของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเชิงกายภาพ เท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการต่อสู้เชิงอำนาจที่ดำเนินอยู่ใน

มิติของการสร้างความรู้และความหมายที่ตัวแสดงแต่ละฝ่ายพยายามผลิตสร้างและครอบงำความหมายต่อทรัพยากร ตามเป้าหมายและระบบคุณค่าของตนเอง ในมุมมองของภาครัฐ ทรัพยากรถ่านหินลิกไนต์ถูกทำให้เป็น “สมบัติของชาติ” ที่ต้องอยู่ภายใต้การบริหารจัดการโดยรัฐ เพื่อประโยชน์สาธารณะในภาพรวม โดยเฉพาะในด้านความมั่นคงทางพลังงานและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ แนวคิดนี้สะท้อนโครงสร้างอำนาจแบบรวมศูนย์ที่รัฐผูกขาดสิทธิในการกำหนดทิศทางการใช้ทรัพยากร ผ่านเครื่องมือทางกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560 และการใช้นโยบายพัฒนาในเชิงอุตสาหกรรมเป็นฐานหลัก ความหมายของทรัพยากรในมุมมองนี้ จึงสอดคล้องกับแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของกรีมส์ ที่รัฐไม่เพียงใช้อำนาจบังคับ แต่ยังสร้างความยินยอม (consent) จากสังคมผ่านกรอบอุดมการณ์เรื่องการพัฒนาและความมั่นคงของชาติ ในอีกด้านหนึ่ง ภาคเอกชน ในฐานะผู้แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากร มองถ่านหินลิกไนต์ในฐานะสินค้าและปัจจัยการผลิตที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ การให้ความหมายเช่นนี้ตั้งอยู่บนฐานคิดในเรื่องทุนนิยมและการพัฒนา ที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ การสร้างงาน และการพัฒนาท้องถิ่นเป็นสำคัญ นำไปสู่การผลักดันโครงการขนาดใหญ่และการลงทุนโดยละเอียดทางสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรในทัศนะของภาคเอกชนจึงเป็นไปเพื่อการสะสมทุนและเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ภายใต้อุดมการณ์ที่ถูกส่งเสริมโดยรัฐ ในขณะที่ ชุมชนท้องถิ่น ให้ความหมายกับทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ในฐานะส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและวิถีชีวิต ชุมชนผลิตชุดความรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์พื้นที่ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ทรัพยากรถ่านหินจึงถูกให้คุณค่าในฐานะสมบัติร่วมของชุมชน ที่ต้องอนุรักษ์ไว้ให้กับคนรุ่นหลัง การจัดการทรัพยากรของชุมชนสะท้อนรูปแบบการพัฒนาแบบองค์รวม (holistic development) ที่เน้นความสัมพันธ์เกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มากกว่าการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ความแตกต่างในการให้ความหมายนี้ ไม่เพียงแต่สะท้อน ผลประโยชน์และเป้าหมายที่ต่างกัน แต่ยังแสดงให้เห็นถึงระบบคุณค่า โลกทัศน์ และอุดมการณ์ที่แตกต่างกันในการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การที่แต่ละฝ่ายพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับเจตคติของตนเอง ผ่านยุทธศาสตร์และกลไกหลากหลาย จึงเป็นภาพสะท้อนของ การต่อสู้เชิงอำนาจในพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม อย่างเข้มข้น ซึ่งขับเคลื่อนอยู่ใต้โครงสร้างอำนาจเชิงระบบที่ไม่สมดุล

ข้อค้นพบสำคัญอีกประการหนึ่งคือ คือ การต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง นอกจากจะสะท้อนถึงความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจแล้ว ยังได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพลวัตเชิงอำนาจระหว่างรัฐ เอกชน และชุมชนในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่ ชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาศักยภาพในการต่อรองและสร้างพื้นที่ทางการเมืองของตนเอง ได้มากขึ้น ผ่านการสร้างความรู้ทางเลือกและองค์ความรู้ท้องถิ่น การจัดตั้งเครือข่ายพันธมิตร และการใช้ยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวทางสังคมหลากหลายรูปแบบ อย่างไรก็ตาม

เมื่อพิจารณาเชิงโครงสร้าง พบว่า อำนาจนำหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ยังคงถูกกำหนดและควบคุมโดยภาครัฐและทุนเอกชนเป็นสำคัญ ผ่านกลไกกฎหมาย นโยบาย และระบบราชการที่ผูกขาดการกำหนดสิทธิการใช้ประโยชน์และการจัดสรรทรัพยากร ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดของการพัฒนาศักยภาพชุมชนในการต่อรอง แม้จะมีการพัฒนาขึ้นในบางระดับก็ตาม การศึกษานี้จึงมีนัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจพลวัตของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยร่วมสมัย และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนานโยบายและกลไกการจัดการทรัพยากรที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง รวมถึงการสร้างดุลยภาพระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการคุ้มครองสิทธิชุมชน จากข้อค้นพบที่กล่าวมา ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปรากฏการณ์การต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึง โครงสร้างอำนาจเชิงซ้อนที่ฝังรากลึกในระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสังคมไทย แม้ชุมชนท้องถิ่นจะสามารถพัฒนาศักยภาพในการต่อรองและสร้างพื้นที่ทางการเมืองของตนเองได้เพิ่มขึ้น หากแต่ อำนาจนำ ยังคงอยู่ในมือของภาครัฐและภาคเอกชน ผ่านเครื่องมือทางกฎหมาย นโยบาย และอุดมการณ์การพัฒนาที่ผูกขาดความหมายต่อทรัพยากรและทิศทางการพัฒนาประเทศ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การผลักดันให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จำเป็นต้องอาศัยการปฏิรูปโครงสร้างเชิงระบบ (structural reform) ควบคู่ไปกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคม โดยรัฐควรปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ควบคุมและผูกขาดอำนาจสู่การทำหน้าที่เป็นผู้ประสานและคุ้มครองสิทธิของทุกฝ่ายอย่างสมดุล บนพื้นฐานของหลักการเคารพสิทธิชุมชน การกระจายอำนาจ และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย (meaningful participation) ในขณะเดียวกัน ภาคเอกชนควรปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้แสวงหาผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจแต่เพียงมิติเดียว สู่การเป็นภาคีความร่วมมือในการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับมิติสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมควบคู่กันไป ท้ายที่สุด ผู้วิจัยเชื่อว่า การทำความเข้าใจและเคารพความหลากหลายทางระบบคุณค่า ในการจัดการทรัพยากร เป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยบรรเทาความขัดแย้งและนำไปสู่การสร้างแนวทางการพัฒนาที่สมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อย่างยั่งยืนในระยะยาว

7.2 นัยสำคัญทางทฤษฎี

การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองว่าด้วยการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ถ่านหินลิกไนต์ บ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้เปิดเผยให้เห็นพลวัตเชิงอำนาจที่ซับซ้อนและปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงหลัก อันได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ดังกล่าวสะท้อนความไม่เท่าเทียมเชิงอำนาจที่ฝังรากลึกในโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม งานวิจัยนี้

ใช้แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) เป็นกรอบวิเคราะห์หลัก พร้อมทั้งเชื่อมโยงผลการศึกษากับทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วม (Common Pool Resources) ของเอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) ทฤษฎีความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง (Structural Conflict) และทฤษฎีการครอบงำทางเศรษฐกิจและการเมือง การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละบทที่ผ่านมาแสดงให้เห็นนัยสำคัญทางทฤษฎีที่ช่วยเปิดเผยมิติที่ซ่อนเร้นในบริบทความขัดแย้งได้อย่างลึกซึ้ง และนำไปสู่การสร้างฐานความรู้สำหรับการพัฒนาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีรายละเอียดดังนี้

7.2.1 แนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci)

แนวคิดเรื่อง "รัฐองค์รวม" (Integral State) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นำเสนอมุมมองที่ซับซ้อนต่อโครงสร้างอำนาจรัฐ ซึ่งลึกซึ้งเกินกว่ากรอบความเข้าใจแบบรัฐในเชิงกฎหมายหรือการใช้กลไกบังคับแบบเดียวตามแนวคิดรัฐนิยมคลาสสิก กรัมสกีเสนอให้พิจารณา "รัฐ" ในฐานะที่มีได้เป็นเพียงกลไกการปกครองที่ดำเนินการควบคุมสังคมผ่านระบบกฎหมายและการบังคับใช้ (coercion) เท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงมิติของการครองอำนาจนำทางอุดมการณ์ (ideological hegemony) ซึ่งเป็นปฏิบัติการสำคัญในกระบวนการสร้าง "ความยินยอมพร้อมใจ" (consent) ของประชาชนส่วนใหญ่ต่อระเบียบทางสังคมและการเมืองที่ดำรงอยู่ กรัมสกีเสนอว่ารัฐองค์รวมเป็นผลลัพธ์จากการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบสองส่วนที่มีความสัมพันธ์เชิงพลวัต ได้แก่ สังคมการเมือง (Political Society) อันประกอบด้วยสถาบันทางการเมืองอย่างเป็นทางการ เช่น รัฐบาล ตำรวจ กองทัพ ระบบตุลาการ และกลไกอำนาจรัฐที่ดำเนินการผ่านการบังคับใช้อำนาจโดยตรง ซึ่งทำหน้าที่ในการรักษาความมั่นคงและระเบียบสังคมผ่านการควบคุมและการบังคับ (coercion) และ ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งประกอบด้วยสถาบันและพื้นที่ทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ อาทิ สถาบันการศึกษา องค์กรศาสนา สื่อมวลชน สมาคมวิชาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชน และพื้นที่สาธารณะต่างๆ ที่มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดและผลิตซ้ำอุดมการณ์หลักของชนชั้นนำไปสู่มวลชน โดยกระบวนการสร้างความชอบธรรมและความยินยอมพร้อมใจ (consent) ต่อระบบอำนาจที่ดำรงอยู่ "รัฐองค์รวม" จึงปรากฏในฐานะโครงสร้างอำนาจเชิงซ้อน (complex structure of power) ที่มีได้พึ่งพาเพียงมาตรการบังคับหรือการปกครองผ่านกลไกทางกฎหมายเท่านั้น หากแต่ดำเนินการผ่านกระบวนการผลิตซ้ำระเบียบทางสังคมอย่างเป็นระบบ โดยการกำหนดและเผยแพร่อุดมการณ์หลัก (dominant ideology) ซึ่งแทรกซึมเข้าไปในมิติต่างๆ ของชีวิตประจำวัน ระบบการศึกษา ความเชื่อ การปฏิบัติทางวัฒนธรรม จนส่งผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ยินยอมพร้อมใจ (consent) และยอมรับว่าโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ปกติและมีความชอบธรรม

แนวคิดสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับรัฐองค์รวม คือ "การครองอำนาจนำ" (Hegemony) ซึ่งหมายถึงสถานะที่ชนชั้นนำสามารถธำรงรักษาและสืบทอดอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีได้อาศัย

เพียงการบังคับหรือการควบคุมผ่านกลไกทางกฎหมายและกำลังทางทหารเท่านั้น หากแต่ด้วยความสามารถในการสร้างความยินยอมร่วมของสังคม (collective consent) ผ่านกระบวนการทางอุดมการณ์และการสร้างความหมาย การดำรงอยู่ของอำนาจนำในรัฐองค์รวมมิใช่ปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งหรือตายตัว หากแต่เป็นกระบวนการทางพลวัต (dynamic process) ที่ชนชั้นนำต้องต่อสู้ช่วงชิงกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคมอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากความยินยอมของประชาชนมิได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ หากแต่ต้องอาศัยกระบวนการผลิตซ้ำความหมาย อุดมการณ์ การรับรู้ และการนิยามความจริงในรูปแบบที่สอดคล้องและเอื้อประโยชน์ต่อโครงสร้างอำนาจหลัก ถึงแม้รัฐจะสามารถสถาปนาอำนาจนำได้ แต่ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้เกิดพื้นที่ที่ต่อรอง (contested space) ในระดับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมประชาธิปไตยหรือกึ่งประชาธิปไตย ซึ่งพื้นที่เหล่านี้กลายเป็นสนามของการต่อสู้ทางความคิดและความหมาย ที่กลุ่มประชาชนหรือกลุ่มทางเลือกพยายามผลิตและเผยแพร่อุดมการณ์ทางเลือกหรือองค์ความรู้แบบคู่ขนาน (counter-hegemonic knowledge) เพื่อท้าทายและต่อรองกับอำนาจนำ อาทิ การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน หรือการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น

ในบริบทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รัฐองค์รวมทำหน้าที่ ควบคุมทรัพยากรและกำหนดนโยบายการใช้ทรัพยากรผ่านกลไกทางกฎหมายและอุดมการณ์ รัฐนิยามว่าทรัพยากรเป็น “สมบัติของชาติ” หรือเป็น “ทุนทางเศรษฐกิจ” ที่ต้องใช้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความมั่นคงของชาติ ซึ่งเป็นอุดมการณ์หลักที่รัฐใช้สร้างความยินยอมให้กับประชาชน รัฐยังทำหน้าที่ผลิตซ้ำ “การครอบงำการพัฒนา” ให้หมายถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากรเพื่อสร้างมูลค่าเชิงพาณิชย์ มากกว่าการรักษาทรัพยากรเพื่อประโยชน์ระยะยาวของชุมชนและสิ่งแวดล้อม อุดมการณ์นี้ถูกส่งผ่านโรงเรียน สื่อมวลชน ระบบราชการ และเครือข่ายทุน ทำให้ประชาชนจำนวนมากมองว่าการสูญเสียทรัพยากรท้องถิ่นเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อความเจริญ ในเวลาเดียวกัน รัฐองค์รวมยังเปิดพื้นที่ให้กับภาคเอกชนและเครือข่ายทุนเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากร ผ่านการอนุญาตสัมปทาน หรือการทำเหมืองแร่ ภายใต้กรอบกฎหมายที่เอื้อต่อกลุ่มทุน ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นมีสถานะเป็นเพียง “ผู้ได้รับผลกระทบ” ที่ต้องต่อรองอยู่ในพื้นที่ที่รัฐอนุญาตเท่านั้น การศึกษาภายใต้กรอบแนวคิดรัฐองค์รวมจึงทำให้เข้าใจว่า การต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรในสังคม ไม่ใช่เพียงปัญหาความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ หากแต่เป็นการต่อสู้เชิงอำนาจที่ฝังรากลึกในโครงสร้างอำนาจรัฐและอุดมการณ์หลักของสังคม ที่กำกับความคิด การรับรู้ และความชอบธรรมในการจัดสรรทรัพยากร

เมื่อพิจารณากรณีการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ผ่านกรอบแนวคิดรัฐองค์รวม (Integral State) ทำให้มองเห็นโครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างรัฐ ทุน และชุมชนในระดับลึกซึ่งมากขึ้น กล่าวคือ พื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์แห่งนี้ เป็นแหล่งพลังงานสำคัญในการผลิตอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์ที่มีความสำคัญทาง

เศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้เอง “รัฐ” ในฐานะผู้ผูกขาดอำนาจการจัดการทรัพยากร จึงดำเนินบทบาทผ่านกลไกทั้งในเชิงการบังคับ เช่น การออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการทำเหมือง การอนุมัติสัมปทาน การกำหนดเขตพื้นที่เหมือง และการจัดตั้งหน่วยงานกำกับดูแล ซึ่งล้วนแต่เป็นการใช้อำนาจรัฐในเชิงโครงสร้างที่กำกับควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยตรง แต่ในขณะเดียวกัน รัฐยังทำงานผ่านมิติของการสร้างความยินยอม โดยเฉพาะในด้านการถ่ายทอดและผลิตซ้ำอุดมการณ์หลักเกี่ยวกับการครอบงำการพัฒนาสู่สังคม เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่และสังคมส่วนกลาง ยอมรับว่าการทำเหมืองถ่านหินเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อขับเคลื่อนประเทศ แม้จะต้องแลกมาด้วยการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นก็ตาม ในส่วนของภาคเอกชนหรือกลุ่มทุน ในฐานะผู้ได้รับสัมปทานทำเหมืองถ่านหินและผู้มีผลประโยชน์หลักจากการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ มีบทบาทสำคัญทั้งในเชิงเศรษฐกิจและการผลิตซ้ำอุดมการณ์เพื่อสนับสนุนโครงการเหมือง ซึ่งสะท้อนบทบาท “พันธมิตรทางอำนาจ” ของรัฐได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ในเชิงเศรษฐกิจ กลุ่มทุนเข้ามาแสวงหาผลกำไรจากการทำเหมืองถ่านหิน โดยอาศัยความชอบธรรมจากใบอนุญาตสัมปทานที่รัฐจัดสรรให้ การลงทุนขนาดใหญ่เหล่านี้ มักถูกอธิบายว่าก่อให้เกิด “ผลประโยชน์ร่วม” ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ เช่น การสร้างงาน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การส่งเสริมเศรษฐกิจในพื้นที่ เป็นต้น ซึ่งเป็นมนต์เสน่ห์ความเจริญที่รัฐและกลุ่มทุนร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อสร้างความยินยอมจากประชาชน ส่วนในเชิงอุดมการณ์ กลุ่มทุนมีบทบาทสำคัญในการผลิตและเผยแพร่ภาพลักษณ์การพัฒนาในเชิงบวก เช่น ผ่านโครงการ CSR (Corporate Social Responsibility) การสนับสนุนกิจกรรมชุมชน การมอบทุนการศึกษา การเสนอจัดตั้งกองทุนสุขภาพชุมชน การเสนองบประมาณพัฒนาระบบสาธารณูปโภคในชุมชน สิ่งเหล่านี้ทำหน้าที่เป็น “ทุนทางสังคม” ที่แทรกซึมอยู่ในพื้นที่และสร้างความยินยอม (consent) ในระดับชุมชน ดังนั้น กลุ่มทุนในระบบรัฐองค์กรวมจึงไม่ได้เป็นเพียงผู้ผลิตสินค้า แต่เป็นผู้ผลิตอุดมการณ์ร่วมกับรัฐ เพื่อค้ำจุนโครงสร้างอำนาจปัจจุบันในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อการสะสมทุนและต่อยอดความชอบธรรมของรัฐ

ในขณะที่บทบาทของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้กรอบแนวคิดรัฐองค์กรวม (Integral State) ไม่ได้ถูกจำกัดให้เป็นเพียง “ผู้ถูกกระทำ” แต่ยังปรากฏในฐานะพื้นที่และกลุ่มตัวแสดงที่มีบทบาทซ้อนทับในสองลักษณะสำคัญ ได้แก่ (1) การเป็นพื้นที่ผลิตซ้ำอำนาจนำของรัฐและทุน และ (2) การเป็นพื้นที่ของการต่อต้านและต่อรองอำนาจนำ ในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ ในขณะที่ชาวบ้านบางส่วนเกิดการยอมรับและยินยอมต่อโครงการหรืออุดมการณ์ของรัฐและกลุ่มทุน เพราะมองว่าเป็นหนทางเดียวที่จะนำความเจริญและการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน อีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านอีกกลุ่มได้รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง และคัดค้านโครงการเหมืองแร่ ชุมชนกลุ่มนี้พยายามสร้างพื้นที่ต่อสู้และต่อรองผ่านการผลิตองค์ความรู้ การถกเถียง การเชื่อมโยงกับเครือข่ายและสื่อเพื่อเสนอข้อมูลสู่สาธารณะ และการตั้งคำถามต่อโครงการเหมืองแร่ ซึ่งถือเป็นการปฏิเสธและท้าทายอำนาจนำของรัฐและกลุ่มทุนอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวโดยสรุป การวิเคราะห์ผ่านกรอบรัฐองค์กรวมช่วยเผยให้เห็นว่า การ

ช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางมิได้เป็นเพียงปัญหาความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ แต่เป็นปฏิบัติการต่อสู้เชิงอำนาจที่ยังรากลึกในโครงสร้างรัฐและอุดมการณ์หลักของสังคม ทั้งในมิติกฎหมาย การบังคับใช้อำนาจ และการครอบงำทางอุดมการณ์ ซึ่งทำงานประสานกันเพื่อรักษาเสถียรภาพของการครองอำนาจนำ พร้อมกับเปิดพื้นที่การต่อรองอย่างจำกัดให้กับภาคประชาชนในฐานะผู้มีส่วนร่วม ภายใต้กรอบเงื่อนไขที่รัฐกำหนด ในขณะเดียวกัน ความเคลื่อนไหวจากชุมชนท้องถิ่นที่ลุกขึ้นต่อสู้ จึงมีนัยสำคัญในฐานะพลังทางอุดมการณ์คู่ขนาน ที่ไม่เพียงท้าทายอำนาจนำของรัฐและทุน แต่ยังเผยให้เห็นช่องทางการต่อรองรูปแบบใหม่ในโครงสร้างอำนาจของรัฐไทย ซึ่งสะท้อนถึงพลวัตความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาระหว่างรัฐ กลุ่มทุนและชุมชน

7.2.2 การจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom)

ปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการช่วงชิงสิทธิในทรัพยากรดังกล่าว เมื่อมองผ่านกรอบแนวคิดทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) ได้สะท้อนให้เห็นความซับซ้อนและความท้าทายในการจัดการทรัพยากรร่วมตามแนวคิดของออสโตรมหลายประการ โดยเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการจัดการทรัพยากร โดยกรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวในการสร้างระบบการจัดการทรัพยากรร่วมที่มีประสิทธิภาพเนื่องจากการขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง ความไม่เท่าเทียมของอำนาจระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชน ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม ออสโตรมเสนอว่าการจัดการทรัพยากรร่วมต้องมีการกระจายอำนาจและการสร้างกลไกการจัดการร่วมที่ให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญ แต่กรณีดังกล่าวพบว่ารัฐและเอกชนมีอำนาจเหนือกว่าในการกำหนดนโยบายและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ในขณะที่ชุมชนซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกลับมีอำนาจต่อรองน้อยที่สุด นอกจากนี้ ออสโตรมยังได้เสนอหลักการสำคัญในการจัดการทรัพยากรร่วม ได้แก่ การสร้างกฎกติกาที่ชัดเจน การมีกลไกติดตามตรวจสอบและการมีบทลงโทษที่เหมาะสม โดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดและบังคับใช้กฎกติกาเหล่านี้ แต่ในทางปฏิบัติการตัดสินใจสำคัญมักถูกผูกขาดโดยรัฐและเอกชน โดยไม่คำนึงถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร รวมไปถึงการขาดระบบติดตามตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ แม้จะมีกฎระเบียบและมาตรการต่าง ๆ กำหนดไว้ แต่การบังคับใช้มักอ่อนแอ เนื่องจากความไม่เท่าเทียมเชิงอำนาจและการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการติดตามตรวจสอบ อย่างไรก็ตาม ประเด็นในเรื่องความขัดแย้งในการนิยามความหมายและคุณค่าของทรัพยากรที่ฝ่ายรัฐและเอกชนมองถ่านหินลิกไนต์เป็นทรัพยากรที่ต้องนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาและสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ชุมชนมองว่าทรัพยากรดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและวิถีชีวิต ความแตกต่างนี้ทำให้การสร้างกติการ่วมตามที่ออสโตรมเสนอเป็นไปได้ยาก จากกรณีศึกษาข้างต้นจึงชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการปฏิรูประบบการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติของไทย ซึ่งการจะนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสเตรเลียมาปฏิบัติให้เกิดผล จำเป็นต้องแก้ไขความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง พัฒนากลไกการมีส่วนร่วมที่แท้จริง การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรและการพัฒนากฎหมายและนโยบายที่สนับสนุนการจัดการทรัพยากรร่วมอย่างยั่งยืน

7.2.3 ความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง (Structural Conflict)

การศึกษาปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งเชิงโครงสร้างที่ฝังรากลึกในสังคมไทยที่เกิดจากโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างภาครัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่น โดยรัฐและเอกชนมีอำนาจเหนือกว่าในการกำหนดนโยบายและบริหารจัดการทรัพยากร ในขณะที่ชุมชนมีข้อจำกัดทั้งด้านทุนและอำนาจในการต่อรอง ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมในการกระจายอำนาจและทรัพยากรในสังคมไทย ความขัดแย้งดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงการปะทะกันของผลประโยชน์และค่านิยมที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ ภาครัฐและเอกชนมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการแสวงหาผลกำไร แต่ชุมชนกลับให้ความสำคัญกับการดำรงชีวิตที่ยั่งยืนและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่สืบต่อให้คนรุ่นหลังได้ใช้ประโยชน์ การพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมจึงส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน นำไปสู่การต่อต้านและเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง ความขัดแย้งดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการแย่งชิงทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการต่อสู้เพื่อรักษาอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของชุมชนด้วย หากพิจารณาในมิติทางการเมือง การต่อสู้ระหว่างตัวแสดงเหล่านี้จึงมีลักษณะเป็น "สนามต่อสู้" ที่ถูกกำหนดโดยกรอบกติกาทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม ความขัดแย้งนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐที่มักให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่าการรักษาสมดุลทางสังคมและสิ่งแวดล้อม นโยบายการพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักจึงมีผลกระทบโดยตรงต่อชุมชนท้องถิ่นและระบบนิเวศ รวมทั้งการขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจยิ่งส่งผลให้ปัญหาทวีความรุนแรงมากขึ้น นอกจากนี้หากพิจารณาในแง่ของผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรม การที่รัฐมุ่งเน้นพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจจึงส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งในด้านการประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคม และระบบคุณค่าของชุมชน การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนนำไปสู่การสูญเสียทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สั่งสมมายาวนาน อีกทั้งก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชนระหว่างกลุ่มที่สนับสนุนและกลุ่มที่คัดค้าน จากกรณีศึกษาดังกล่าวเมื่อมองผ่านกรอบทฤษฎีความขัดแย้งเชิงโครงสร้างทำให้เห็นว่า การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในเรื่องสิทธิการจัดการทรัพยากรนั้นจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรมและสร้างกลไกการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมระหว่างตัวแสดงที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ในด้านของการพัฒนาภาครัฐต้องคำนึงถึงสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการรักษาวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น

โดยเฉพาะการให้สิทธิและอำนาจแก่ชุมชนในการมีส่วนร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตน ซึ่งในระยะยาวจำเป็นต้องมีการปฏิรูประบบการจัดการทรัพยากรของประเทศโดยกระจายอำนาจการมีส่วนร่วมและสร้างพื้นที่สำหรับการเจรจาต่อรองระหว่างทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืนและเป็นธรรมสำหรับทุกฝ่าย

7.2.4 การครอบงำทางเศรษฐกิจและการเมือง

ในบริบทของการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางมีความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชนท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกัน โดยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นหากมองผ่านทฤษฎีการครอบงำ (Hegemony) สามารถอธิบายพลวัตของความขัดแย้งในการช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวทั้งในมิติของการใช้อำนาจและการต่อต้าน กล่าวคือ ในด้านการครอบงำทางเศรษฐกิจ ภาคเอกชนแสดงบทบาทเด่นชัดในฐานะผู้ถือครองทุนและเทคโนโลยี การลงทุนในโครงการขนาดใหญ่และการสำรวจหรือขุดเจาะพัฒนาแหล่งถ่านหินต้องใช้เงินทุนมหาศาล ความเชี่ยวชาญทางเทคนิคเหล่านี้ถือเป็นข้อได้เปรียบสำคัญที่ทำให้ภาคเอกชนสามารถผูกขาดการเข้าถึงทรัพยากรได้ ในประเด็นของการครอบงำทางการเมืองปรากฏชัดผ่านบทบาทของภาครัฐที่ใช้อำนาจและกลไกทางกฎหมายเอื้อประโยชน์ให้แก่ภาคธุรกิจ ทั้งการออกนโยบายส่งเสริมการลงทุน การออกใบอนุญาตประทานบัตร และการบังคับใช้กฎหมายที่เอื้อต่อผู้ประกอบการ ในขณะที่กลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนถูกจำกัด ทั้งในแง่ของการเข้าถึงข้อมูล การแสดงความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนี้ ยังมีการครอบงำทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ที่แสดงออกผ่านการครอบงำการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเจริญทางเติบโตทางเศรษฐกิจ การสร้างงานและรายได้ท้องถิ่น วาทกรรมเหล่านี้ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อ การศึกษาและระบบราชการจนกลายเป็นความเชื่อกระแสหลักที่มองว่าการพัฒนาทางอุตสาหกรรมเป็นหนทางเดียวสู่ความเจริญ ส่งผลให้เสียงคัดค้านของชุมชนถูกลดทอนลง อย่างไรก็ตาม ชุมชนไม่ได้อยู่ในฐานะผู้ถูกกระทำเพียงอย่างเดียว แต่มีการสร้างปฏิบัติการต่อต้านการครอบงำ (Counter-hegemony) ในหลายรูปแบบ อาทิเช่น การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิชุมชน การสร้างเครือข่ายกับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการเพื่อเคลื่อนไหวในประเด็นสิ่งแวดล้อมให้สังคมภายนอกรับรู้ การใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เพื่อสร้างการรับรู้สาธารณะ การผลิตองค์ความรู้ทางเลือกที่น่าเสนอองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อโต้แย้งความเชื่อกระแสหลัก กระบวนการต่อต้านการครอบงำของชุมชนเหล่านี้ท้าทายต่อการครอบงำของอำนาจรัฐและเอกชน ด้วยข้อจำกัดด้านทรัพยากรทำให้อำนาจในการต่อรองของชุมชนยังคงด้อยกว่า ทำให้การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นไปได้ยาก จากกรณีศึกษานี้แสดงให้เห็นศักยภาพของการต่อต้านจากภาคประชาชน แม้จะเผชิญข้อจำกัด แต่ก็สามารถท้าทายและสร้างพื้นที่ที่ต่อรองกับอำนาจรัฐและทุนได้ในระดับหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการครอบงำทางเศรษฐกิจและการเมืองยังคงฝังรากลึกในโครงสร้าง

สังคม การเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องอาศัยการปฏิรูปเชิงโครงสร้างที่ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง

จากนัยสำคัญทางทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการสร้างกลไกที่เอื้อต่อการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม จึงนำมาสู่การพัฒนาแนวคิดในประเด็นของ “การสร้างอำนาจร่วมของชุมชน” ซึ่งไม่เพียงแต่มุ่งเน้นการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้สามารถต่อรองสิทธิของตนได้เท่านั้น แต่ยังต้องช่วยสร้างสมดุลระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ผ่านการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากร ทั้งนี้ การสร้างอำนาจร่วมของชุมชนในบริบทไทยยังเป็นการตอบสนองต่อท้าทายที่สำคัญ เช่น ความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างและอิทธิพลอำนาจรัฐและภาคเอกชน ซึ่งมักกดทับเสียงของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจ ชุมชนมักประสบปัญหาการถูกละเลยสิทธิและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การสร้างอำนาจร่วมจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้น การนำแนวคิดนี้มาปรับใช้จึงไม่ใช่แค่การมองชุมชนในฐานะผู้รับผลกระทบหรือผู้ถูกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นการยกระดับบทบาทของชุมชนให้กลายเป็นตัวแสดงหรือผู้เล่นที่มีอำนาจในการกำหนดทิศทางและร่วมออกแบบแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีหลักการสำคัญคือการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรและการตัดสินใจให้กับชุมชนท้องถิ่น กระบวนการสร้างอำนาจร่วมเริ่มจากการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ผ่านการจัดเวทีเสวนาและรับฟังความคิดเห็นอย่างเปิดกว้างเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยลดความตึงเครียดและเพิ่มความไว้วางใจระหว่างกัน นอกจากนี้ การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญ เช่น การพัฒนาทักษะความรู้ การสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ รวมไปถึงการสนับสนุนให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนการจัดการด้วยตนเอง อีกประการหนึ่งคือการคำนึงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ดังนั้น การออกแบบกลไกการจัดการทรัพยากรจึงต้องสอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งจะช่วยสร้างความรู้สึกรับผิดชอบและความผูกพันต่อทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งตาม กลไกทางกฎหมายและการออกนโยบายโดยภาครัฐก็มีความสำคัญในการสนับสนุนการสร้างอำนาจร่วมของชุมชน อาทิเช่น การปรับปรุงระเบียบข้อปฏิบัติต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน การรับรองสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรจะช่วยสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม การสร้างความชอบธรรมในเชิงนโยบายเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและสร้างความเป็นธรรมในกระบวนการจัดการทรัพยากรอย่างแท้จริง

7.3 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

7.3.1 การทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใน สังคมไทย

งานศึกษานี้ได้นำแนวคิดรัฐองค์รวมมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ทำให้เห็นถึงกลไกอำนาจรัฐที่ซับซ้อน ไม่จำกัดเพียงการใช้อำนาจบังคับในเชิงกายภาพ แต่รวมถึงการสร้างวาทกรรมและการผลิตความรู้เพื่อควบคุมและสร้างความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐในการกำหนดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การกำหนดนโยบายที่สร้างความชอบธรรมให้กับการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ การสร้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจของรัฐ และการพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมที่รัฐเป็นผู้กำหนดกติกาและขอบเขต อย่างไรก็ตาม จากงานศึกษานี้ได้ชี้ให้เห็นว่าอำนาจของรัฐไม่ได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่มีการต่อรองและท้าทายจากภาคส่วนอื่นๆ โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นที่สามารถพัฒนากลยุทธ์การต่อสู้และสร้างพื้นที่ทางการเมืองของตนเอง

7.3.2 การต่อสู้ในพื้นที่ทางความรู้และการให้ความหมาย

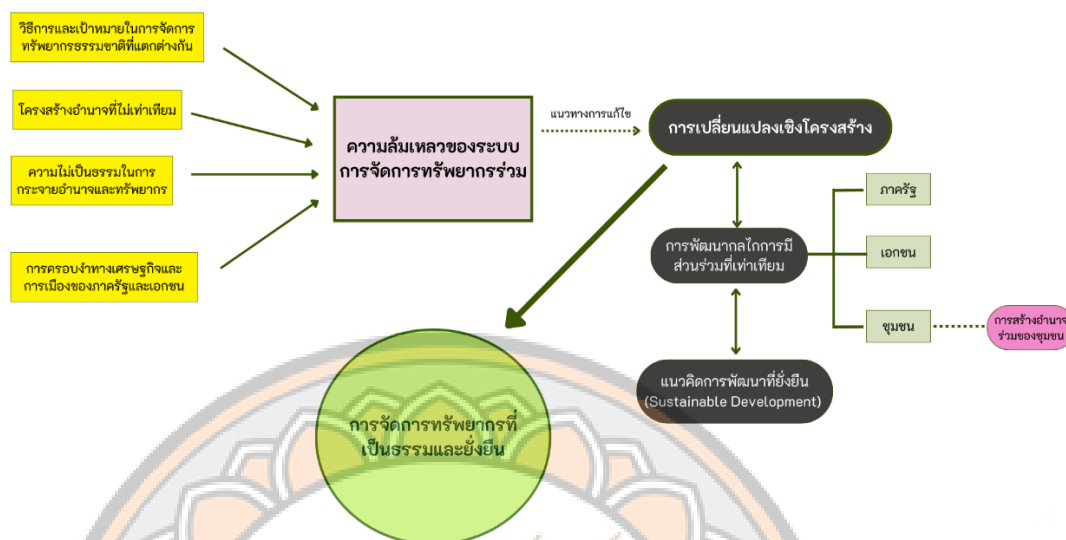
ปรากฏการณ์การต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปางไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการแย่งชิงการใช้ประโยชน์ในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการต่อสู้ในพื้นที่ทางความรู้และการให้ความหมาย โดยเฉพาะการที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาชุดความรู้ที่ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ทางวิชาการ เพื่อใช้ต่อรองกับความรู้กระแสหลักที่ผลิตโดยรัฐและเอกชน การต่อสู้ในพื้นที่ทางความรู้นี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกระงับจากอำนาจรัฐ แต่มีความสามารถในการผลิตและพัฒนาชุดความรู้ของตนเองที่มีความน่าเชื่อถือและเผยแพร่ไปในวงกว้างซึ่งนำไปสู่การพัฒนา รูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การประท้วงหรือการต่อต้านแบบเผชิญหน้า แต่รวมถึงการสร้างพื้นที่ทางการเมืองผ่านการผลิตชุดความรู้ การสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการสร้างเครือข่ายพันธมิตรกับภาคประชาสังคมและนักวิชาการ การพัฒนารูปแบบการเคลื่อนไหวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการต่อรองกับอำนาจรัฐและเอกชน รวมถึงความสามารถในการสร้างพื้นที่ทางการเมืองของตนเองภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

7.3.3 ความท้าทายในการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

การศึกษาปรากฏการณ์การช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่แหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะทะ จังหวัดลำปางสะท้อนให้เห็นถึงความท้าทายเชิงโครงสร้างที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันหลายมิติ กล่าวคือ การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต้องเปลี่ยนผ่านจากแนวคิดการพัฒนาแบบทันสมัย (Modernization) ที่มุ่งเน้นการสกัดการใช้ทรัพยากรเพื่อ

ตอบสนองการเติบโตทางเศรษฐกิจ สู่แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ที่ให้ความสำคัญกับมิติทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล เนื่องจากพื้นที่ทรัพยากรไม่ได้เป็นเพียงแหล่งวัตถุดิบทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ชุมชนท้องถิ่นมีความผูกพันสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งการยอมรับความหลากหลายของระบบความรู้เป็นประเด็นท้าทายที่สะท้อนการปะทะกันระหว่างความรู้กระแสหลักที่อิงกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีรากฐานจากประสบการณ์และการปฏิบัติ การบูรณาการระบบความรู้ที่หลากหลายจึงเป็นความท้าทายสำคัญในการสร้างความเข้าใจร่วมและแนวทางการจัดการที่เหมาะสม นอกจากนี้ การพัฒนาโลกการมีส่วนร่วมที่ให้อำนาจแก่ชุมชนอย่างแท้จริงเป็นความท้าทายเชิงสถาบัน ที่ต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจและกระบวนการตัดสินใจจากแบบบนลงล่าง (Top-down) สู่การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมและยั่งยืน

จากองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยที่ขยายเกินกว่าการควบคุมเชิงกายภาพ แต่ขยายพื้นที่การต่อสู้ไปสู่ระดับของการสร้างพื้นที่ความรู้และการให้ความหมาย อำนาจอรัฐไม่ได้เบ็ดเสร็จสมบูรณ์แต่ถูกต่อรองและท้าทายจากภาคส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นที่สามารถพัฒนากลยุทธ์ในการต่อรองต่อสู้และสร้างพื้นที่ทางการเมืองของตนเอง รวมไปถึงการปรับเปลี่ยนกระบวนการที่ศูนย์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มุ่งเน้นการสกัดทรัพยากรเพื่อสนับสนุนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ไปสู่แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ที่ให้ความสำคัญกับความสมดุลระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม พื้นที่ทรัพยากรจึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งวัตถุดิบทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ชุมชนมีความผูกพันกับวิถีชีวิตท้องถิ่นมาเป็นระยะเวลานาน รวมไปถึงความจำเป็นในการพัฒนาโลกที่สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนที่แท้จริง เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมและยั่งยืนในระยะยาว ผู้วิจัยได้นำเสนอเป็นแผนภาพองค์ความรู้ ดังนี้

ภาพที่ 22 องค์ความรู้ด้านวิจัย

ที่มา: พัฒนาโดยผู้วิจัย

7.4 การประยุกต์ใช้ผลการศึกษาในเชิงนโยบาย

7.4.1 การปรับปรุงนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยมักถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจที่ให้รัฐและกลุ่มทุนหรือภาคเอกชนมีบทบาทหลักในการตัดสินใจ ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงกลับมีส่วนร่วมน้อยหรือไม่มีส่วนร่วมเลย ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกระดับของการจัดการในทุกระดับของการจัดการทรัพยากรเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อสร้างความเป็นธรรมและลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น ภาครัฐควรกำหนดนโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยเริ่มจาก

7.4.1.1 การมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดนโยบาย กรมอุตสาหกรรมการพื้นฐานและการเหมืองแร่ และสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด ควรเปิดเวทีให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและเสนอแนวทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตหรือความต้องการของพวกเขา เช่น การจัดประชุมสาธารณะ การรับฟังความคิดเห็น หรือการแต่งตั้งตัวแทนชุมชนเข้าร่วมในคณะกรรมการที่มีบทบาทในการวางแผนการใช้ทรัพยากร ซึ่งในทางปฏิบัติจะต้องนำความคิดเห็นของชุมชนไปพิจารณาอย่างจริงจังก่อนออกนโยบายจึงจะทำให้แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและช่วยลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและชุมชน

7.4.1.2 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกระบวนการปฏิบัติ นอกจากการออกแบบนโยบายแล้ว ชุมชนควรมีบทบาทในกระบวนการจัดการทรัพยากรในทางปฏิบัติ เช่น การบริหาร

จัดการพื้นที่ การติดตามผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หรือการประเมินผลสัมปทานในพื้นที่ ซึ่งการให้ชุมชนมีบทบาทในลักษณะนี้ จะช่วยเสริมสร้างความเป็นเจ้าของร่วมและทำให้เกิดความรับผิดชอบร่วมกันในระยะยาว

7.4.1.3 การสนับสนุนทรัพยากรและความรู้เพื่อการมีส่วนร่วม ภาครัฐควรจัดสรรทรัพยากร เช่น งบประมาณและการฝึกอบรมที่จำเป็นต่อการเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ การให้ความรู้ด้านกฎหมายสิ่งแวดล้อม กระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย หรือการใช้เทคโนโลยีเพื่อการจัดการทรัพยากร จะช่วยให้ชุมชนสามารถต่อรองกับรัฐและกลุ่มทุนได้อย่างเท่าเทียม

7.4.1.4 การสร้างกลไกที่เป็นทางการในการมีส่วนร่วม กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ และสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด ควรกำหนดกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ในกฎหมายหรือระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน เช่น การกำหนดให้กระบวนการวางแผนและอนุมัติการใช้ทรัพยากรต้องผ่านกระบวนการประชาพิจารณ์ หรือการกำหนดให้ชุมชนมีสิทธิในการยับยั้ง (Veto) โครงการที่อาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตน

7.4.1.5 การส่งเสริมวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมในระยะยาวและการปรับปรุงนโยบาย ควรดำเนินควบคู่กับการปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่รัฐและภาคเอกชน โดยให้ตระหนักถึงบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ควรมองชุมชนเพียงแค่เป็นผู้ถูกกระทำจากกระบวนการพัฒนา แต่ควรเห็นถึงศักยภาพและสิทธิในการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติในลักษณะนี้จะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจและการยอมรับจากทุกฝ่าย รวมถึงการลดทอนมุมมองที่มุ่งเน้นการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรเพียงอย่างเดียว แต่ต้องคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตของชุมชนและสิ่งแวดล้อมในระยะยาว การปลูกฝังวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมในระยะยาวจึงเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความไว้วางใจระหว่างภาคส่วนต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือที่ยั่งยืนและเป็นพื้นฐานในการพัฒนากระบวนการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมและยั่งยืน

7.4.2 การพัฒนากลไกที่สนับสนุนความโปร่งใสและการตรวจสอบในกระบวนการอนุญาตสัมปทานทรัพยากร

การอนุญาตสัมปทานทรัพยากรธรรมชาติเป็นกระบวนการที่มีผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญ ทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นการพัฒนากลไกที่สนับสนุนความโปร่งใสและการตรวจสอบในกระบวนการอนุญาตสัมปทานจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเพื่อป้องกันการทุจริตและการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม รวมทั้งเพิ่มความเชื่อมั่นจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

7.4.2.1 การเปิดเผยข้อมูลอย่างโปร่งใส สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด ควรมีการเปิดเผยข้อมูลทุกขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการอนุญาตสัมปทานในพื้นที่แก่สาธารณะ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับการออกสัมปทาน การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และข้อกำหนดที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการเปิดเผยข้อมูลเหล่านี้ควรเผยแพร่ให้ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ง่ายและทั่วถึงโดยเฉพาะประชาชนในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการอนุญาตสัมปทาน การเปิดเผยข้อมูลเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยเพิ่มความโปร่งใส แต่ยังเป็นการสร้างควมไว้วางใจและความเชื่อมั่นให้กับชุมชนในกระบวนการทำงานของภาครัฐ

7.4.2.2 การจัดทำกระบวนการประชาพิจารณ์ในทุกขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับการอนุญาตสัมปทาน โดยเฉพาะในขั้นตอนของการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และการประเมินผลกระทบทางสังคม (SIA) การจัดประชาพิจารณ์ดังกล่าวควรเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นได้แสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงกระบวนการตัดสินใจ เพื่อให้การตัดสินใจอนุญาตสัมปทานเป็นไปอย่างโปร่งใสและมีความยุติธรรม

7.4.2.3 การสร้างคณะกรรมการที่เป็นกลางในการอนุญาตสัมปทาน ควรตั้งคณะกรรมการที่มีสมาชิกจากหลายภาคส่วน เช่น ภาครัฐ ภาคประชาสังคม และนักวิชาการ มีหน้าที่ในการพิจารณาและตรวจสอบการอนุญาตสัมปทานโดยไม่ถูกครอบงำจากผลประโยชน์ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งและควรมีมาตรการในการตรวจสอบและรายงานผลอย่างสม่ำเสมอให้ประชาชนรับทราบ

7.4.2.4 การตรวจสอบจากภายนอก กล่าวคือ ควรมีระบบตรวจสอบจากภายนอกที่เป็นอิสระ เช่น องค์กรอิสระที่มีความเชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม จะช่วยสร้างความโปร่งใสในการอนุญาตสัมปทานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งองค์กรเหล่านี้มีหน้าที่ตรวจสอบการดำเนินการต่าง ๆ ว่าเป็นไปตามกฎหมายและข้อกำหนดหรือไม่ และนำเสนอผลการตรวจสอบให้กับสาธารณะได้รับทราบ

7.4.2.5 การกำหนดบทลงโทษที่เข้มงวดสำหรับการละเมิดกฎหมายหรือการทุจริต ภาครัฐควรมีมาตรการลงโทษผู้กระทำความผิดที่เข้มงวดและชัดเจน รวมทั้งสามารถนำไปปฏิบัติหรือบังคับใช้ได้จริง เช่น ในกรณีของการทุจริตโครงการ การละเมิดสิทธิชุมชน หรือการไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ ซึ่งจะช่วยสร้างความมั่นใจให้กับทุกฝ่ายว่ากระบวนการอนุญาตสัมปทานจะไม่ถูกบิดเบือนเพื่อประโยชน์ส่วนตัวหรือเป็นประโยชน์เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

7.4.3 การสร้างพื้นที่กลางสำหรับการเจรจาระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชน

การพัฒนาพื้นที่กลางสำหรับการเจรจาระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชน มีความสำคัญในการสร้างความเข้าใจร่วมและการหาทางออกที่เป็นธรรมสำหรับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาพื้นที่กลางสำหรับการเจรจานี้สามารถทำได้ดังนี้

7.4.3.1 การหาตัวกลางในการเจรจาที่เป็นอิสระและมีความเป็นกลาง กล่าวคือ ควรหาตัวกลางที่เป็นอิสระและไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในการตัดสินใจ เช่น นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านการ

จัดการทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรอิสระหรือองค์กรที่เป็นกลางทางสังคม จะช่วยสร้างความยุติธรรมในการเจรจาและให้ข้อมูลที่ถูกต้องเป็นกลางสามารถเชื่อถือได้ ช่วยลดความตึงเครียดและข้อขัดแย้งระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งช่วยกระตุ้นให้ทุกฝ่ายสามารถร่วมกันหาทางออกในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ

7.4.3.2 การส่งเสริมการเจรจาในระยะยาวและการพัฒนาเครือข่าย การพัฒนาพื้นที่กลางไม่ควรเป็นแค่การเจรจาชั่วคราว แต่ควรส่งเสริมให้เกิดการเจรจาในระยะยาว โดยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างรัฐ ภาคเอกชนและชุมชน การมีพื้นที่กลางที่เปิดให้เจรจาอย่างต่อเนื่องจะช่วยให้ทุกฝ่ายสามารถติดตามผลการตัดสินใจและปรับปรุงกระบวนการจัดการทรัพยากรให้ดียิ่งขึ้นในอนาคต โดยการพัฒนาความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรและเปิดกว้างจะช่วยลดความขัดแย้งและสร้างพื้นที่ในการหาทางออกที่ดีที่สุดร่วมกัน

7.4.3.3 การส่งเสริมการตัดสินใจร่วมกัน การเจรจาควรพัฒนาไปสู่การตัดสินใจร่วมกันระหว่างรัฐ กลุ่มทุน และชุมชน ซึ่งการตัดสินใจร่วมกันจะช่วยให้ทุกฝ่ายรู้สึกมีส่วนร่วมและมีความรับผิดชอบร่วมกันในผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น การตัดสินใจร่วมกันยังช่วยลดการต่อสู้และข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะในกรณีที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ที่มีความละเอียดอ่อนหรือมีการเสี่ยงต่อการเกิดผลกระทบต่องิเลสและวิถีชีวิตของชุมชน

7.4.4 การพัฒนาความรู้และศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากร

การพัฒนาความรู้และศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นอีกกระบวนการที่สำคัญในการเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการตัดสินใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความรู้ด้านกฎหมายสิ่งแวดล้อม ความเข้าใจในเรื่องสิทธิทางกฎหมายและวิธีการนำกฎหมายมาใช้ในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น นอกจากนี้ การให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย เช่น กระบวนการในการให้ข้อเสนอแนะ หรือการมีส่วนร่วมในการประชุมที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในด้านการจัดการทรัพยากร จะช่วยให้ชุมชนมีศักยภาพในการเจรจาต่อรองกับภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างแนวทางการจัดการทรัพยากรที่สมดุลและยั่งยืน

7.4.5 กระบวนการแก้ไขความขัดแย้งในพื้นที่

หนึ่งในกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการแก้ไขข้อขัดแย้งคือการใช้กระบวนการไกล่เกลี่ย (Mediation) ซึ่งเป็นการใช้บุคคลหรือหน่วยงานที่มีความเป็นกลางทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการช่วยเจรจาหาทางออกที่เป็นธรรม กระบวนการไกล่เกลี่ยนี้จะช่วยให้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อกังวลต่าง ๆ โดยไม่ต้องเผชิญกับความตึงเครียดที่เกิดจากการเผชิญหน้าหรือการต่อสู้กันในลักษณะของศาล การไกล่เกลี่ยจะสร้างโอกาสให้เกิดการเจรจาแบบสร้างสรรค์และช่วยให้ทุกฝ่ายสามารถหาข้อตกลงที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย ซึ่งในหลาย

กรณีจะนำไปสู่การปรับปรุงกระบวนการจัดการทรัพยากรให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ นอกจากนี้กระบวนการสำคัญในการแก้ไขข้อขัดแย้งอีกประการหนึ่งคือการบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมอย่างเข้มงวด กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องมีความชัดเจนและเหมาะสมเพื่อปกป้องสิทธิของชุมชนและสิ่งแวดล้อมจากการละเมิดที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนา การบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมควรมีความเป็นระบบและมีประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ เพื่อให้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติสามารถดำเนินไปได้ในขอบเขตที่ไม่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชน รวมไปถึงกลไกการบังคับใช้กฎหมายต้องมีความยืดหยุ่นในการปรับตัวตามสถานการณ์ เพื่อให้สามารถรักษาสสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและการรักษาสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

7.5 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

เนื่องจากงานวิจัยเรื่องนี้ทำการศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์การต่อสู้เพื่อช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติในแหล่งถ่านหินลิกไนต์ ตำบลบ้านบอม อำเภอมะเข่ จังหวัดลำปาง โดยมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกลยุทธ์การต่อสู้ในบริบทของความขัดแย้งและการช่วงชิงสิทธิในการจัดการทรัพยากร ระหว่างตัวแสดงหลัก ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเรื่องนี้ยังมีช่องว่างที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างเพียงพอ ผู้วิจัยจึงเสนอแนวทางสำหรับการศึกษาเพิ่มเติมในอนาคต ดังนี้

7.5.1 การศึกษากรณีที่คล้ายคลึงกันและขยายมิติการศึกษาในเชิงลึก กล่าวคือ ควรขยายขอบเขตไปยังพื้นที่ หรือชุมชนอื่นที่เผชิญกับความขัดแย้งในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะเดียวกันเพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างหรือความคล้ายคลึงในปัจจัยที่ส่งผลต่อการช่วงชิงทรัพยากร รวมถึงการศึกษาวិเคราะห์ผลกระทบระยะยาวจากความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติต่อชุมชน ทั้งในแง่ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจในท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิถีชีวิตของชุมชน รวมถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างครอบคลุมสามารถนำไปสู่การพัฒนานโยบายหรือแนวทางการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

7.5.2 การศึกษาบทบาทของภาคเอกชนในกระบวนการจัดการและการแก้ไขความขัดแย้ง วิเคราะห์ถึงแรงจูงใจ นโยบายภายในองค์กร กลยุทธ์ในการเจรจาต่อรอง การสร้างภาพลักษณ์องค์กร การพัฒนาความสัมพันธ์เชิงยุทธศาสตร์กับภาครัฐ การจัดการผลกระทบด้านลบและบทบาทที่ภาคเอกชนมีต่อการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น การทำเหมืองแร่หรือการใช้ทรัพยากรเพื่อวัตถุประสงค์ทาง

เศรษฐกิจ การศึกษาทำความเข้าใจในประเด็นนี้จะช่วยชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ผลักดันให้ภาคเอกชนมีบทบาทสำคัญในกระบวนการจัดการทรัพยากร

7.5.3 การศึกษาวิเคราะห์นโยบายและช่องว่างทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยวิเคราะห์ช่องว่างหรือข้อจำกัดของกฎหมายที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร เช่น กฎหมายขาดความชัดเจนในการกำหนดสิทธิ์ของตัวแสดงในพื้นที่ การมีข้อบัญญัติที่ขัดแย้งกัน หรือการขาดมาตรการและกลไกที่ชัดเจนในการบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งการศึกษานี้จะช่วยระบุจุดอ่อนของกรอบกฎหมายที่มีอยู่ และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ นอกจากนี้ ควรศึกษาผลกระทบของนโยบายต่อการจัดการทรัพยากร เช่น นโยบายด้านสิ่งแวดล้อม นโยบายด้านพลังงาน หรือแผนพัฒนาพื้นที่ จะสามารถชี้ให้เห็นถึงผลกระทบในมิติต่าง ๆ เช่น นโยบายที่อาจส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะสั้นแต่สร้างผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมในระยะยาว หรือ ความไม่สมดุลระหว่างการส่งเสริมการลงทุนของภาคเอกชนและการคุ้มครองสิทธิชุมชนท้องถิ่น ซึ่งการศึกษาในมิตินโยบายและกรอบกฎหมายที่เกี่ยวข้องจึงมีความสำคัญในการสร้างความเข้าใจที่ครอบคลุมถึงปัจจัยเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อความขัดแย้งและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การวิเคราะห์ดังกล่าวไม่เพียงแต่ช่วยระบุจุดบกพร่องในระบบที่มีอยู่ แต่ยังสามารถเสนอแนวทางในการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนในระยะยาว

7.5.4 การวิจัยเชิงเปรียบเทียบในระดับภูมิภาคหรือระดับนานาชาติ เป็นแนวทางที่สำคัญในการเปิดมุมมองที่กว้างขึ้นและสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและกรณีความขัดแย้งที่มีลักษณะคล้ายกัน เช่น กรณีศึกษาในประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก หรือประเทศที่มีโครงสร้างทางสังคมและการเมืองใกล้เคียงกับประเทศไทย จะช่วยให้เห็นถึงบทเรียนสำคัญจากกรณีศึกษาในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจ การบริหารจัดการผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หรือกลไกการสร้างความปลอดภัยในระบบการจัดการทรัพยากร ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลว ระบบกฎหมายหรือนโยบายของภาครัฐที่เอื้อต่อการแก้ไขปัญหา ซึ่งการวิเคราะห์ในประเด็นเหล่านี้จะช่วยระบุจุดแข็งและจุดอ่อนในบริบทของประเทศไทย เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ปรับปรุงแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากการศึกษาข้อมูลเปรียบเทียบแล้ว การวิจัยลักษณะนี้ยังสามารถกระตุ้นความร่วมมือระหว่างประเทศหรือภูมิภาคในด้านการพัฒนานโยบาย การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ หรือการร่วมมือในโครงการวิจัย ซึ่งจะช่วยสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่สนับสนุนการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเป็นระบบ

บรรณานุกรม

- Berkes, F. (1989). *Common Property Resources: Ecology and Community-Based Sustainable Development*. Belhaven Press.
- Bobbio, N. (1979). Gramsci and the conception of Civil society. In C. Mouffe (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*. Routledge & Kegan Paul.
- Buechler, S. (2011). *Understanding Social Movements*. Paradigm.
- Canel, E. (1997). New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory: The Need for Integration. In K. D. M. Kaufman (Ed.), *Community Power and Grass Roots Democracy*. Zed Books.
- Cingranelli, D. L., and Richards, D. L. ., (1999). Respect for human rights after the end of the Cold War. *Journal of Peace Research*, 36(5), 511-534.
- Crossley, N. (2002). *Making Sense of Social Movements*. Open University Press.
- Edwards, G. (2014). *Social Movements and Protest*. Cambridge University Press.
- Egan, D. (2015). Insurrection and Gramsci's "war of position". *Socialism and democracy*, 29(1), 102-124.
- Fred W. Riggs. (1966). *Thailand: The modernization of a Bureaucratic Polity*. East-West Center Press.
- Greenpeace Thailand. (ม.ป.ป.). *โครงการเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ บ้านแหง อำเภองาว จังหวัดลำปาง*.สืบค้น 16 มีนาคม 2563.
จาก <https://www.greenpeace.org/thailand/explore/resist/coal/coal-area/ban-haeng-lampang/>
- Habermas, J. (1981). New social movement. *Telos*, 49, 33-37.
- Habermas, J. (1987). *Theory of Communicative Action, Vol. 2: System and Lifeworld*. Polity Press.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of Commons. *Science*, 162, 1243-1248.

- Jenkins, C. (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movement. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-553.
- Marx, K. a. E., F. ., (1974). *The German Ideology 2nd ed* (C. J. Arthur, Ed.). Lawrence & Wishart. London
- Neumann, R. P. (1992). Political Ecology of Wildlife Conservation in the Mt. Meru Area of Northeast Tanzania. *Land Degradation & Rehabilitation*, 3, 85-98.
- Ostrom, E. (1990). *Governing of the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge.
- Schlager, E., Ostrom, E. ., (1992). Property-Right Regimes and Natural Resources: A Conceptual Analysis. *Land Economic*, 63(3), 249-262.
- Scott, A. (1990). *Ideology and the New Social Movements*. Unwin Hyman.
- Thomas, P. D. (2009). *The Gramscian Moment Philosophy, Hegemony and Marxism*. Brill.
- Tilly, C. (2004). *Social movements 1768-2004*. Routledge.
- Tilly, C. T., S. ., (2015). *Contentious politics (2nd ed.)*. Oxford University Press.
- Vandergeest P. & Peluso N.L. . (1995). Territorialization and State Power in Thailand. *Theory and Society*, 24(3), 385-426.
- กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน. (ม.ป.ป.). *ความสำคัญของพลังงานถ่านหิน*. สืบค้น 16 มีนาคม 2563.
- จาก https://www.dede.go.th/ewt_news.php?nid=494&filename=index
- กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ กระทรวงอุตสาหกรรม. (2555). *1 ทศวรรษกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ 121 ปี อุตสาหกรรมเหมืองแร่ไทย*. กระทรวงอุตสาหกรรม.
- กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ กระทรวงอุตสาหกรรม. (2566). *ข้อมูลการใช้แร่ของประเทศ*. สืบค้น 16 มีนาคม 2563. จาก <http://www7.dpim.go.th/stat/consumption.php?pduct=%25&cscode=036&csyear1=2019&csyear2=2022>

- กรองกาญจน์ การเนตร, & สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล. (2558). การต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรือผ่านวาทกรรมการพัฒนา ต.กลาย อ.ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช. *วารสารวิจัยสังคม*, 38(2), 211-254.
- กฤตยา อาชวนิจกุล และคณะ. (2542). *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*. โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กฤษฎา บุญชัย. (2553). สืบรอย “ความรุนแรง” จากวรรณกรรมของขบวนการสิทธิชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย In *ความรุนแรงซ่อน/หาสังคมไทย*. มติชน.
- กฤษณา แก้วสวัสดิ์. (2553). *ค่าภาคหลวงแร่กับการจัดสรรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. สำนักบริหารยุทธศาสตร์ กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่.
- กังวาลย์ จันทรโชติ. (2541ข). *การจัดการประมงโดยชุมชน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กาญจนา คุ่มทรัพย์. (2558). สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์*, 4(1), 141-157.
- กิตติมา ขุนทอง. (2555). “ถ่านหิน” บนทางสองแพร่ง: การช่วงชิงความรู้ด้วย “ความเสี่ยง”. *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 31(1), 140-176.
- คณะกรรมการนโยบายบริหารจัดการแร่แห่งชาติ กรมทรัพยากรธรณี. (2563). *ข้อมูลทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการแร่*. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.
จาก http://www.dmr.go.th/minerals_plan/main.php?filename=data
- คณะกรรมการธิการพลังงาน สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (2562). *รายงานการพิจารณาศึกษา เรื่อง ทิศทางการใช้พลังงานฟอสซิลของไทยในอนาคต กรณีถ่านหิน*. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.
จาก https://www.senate.go.th/document/mSubject/Ext85/85011_0001.PDF
- ชล บุนนาค. (2555). แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย. In ป. จันวิทย์ (Ed.), *ชุดหนังสือการสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย* (pp. 1-96). กรุงเทพฯ: คณะทำงานเครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป คณะสมัชชาปฏิรูป.

- ชาญยุทธ เทพา. (2550). พื้นที่ทางการเมืองขององค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการความขัดแย้ง
ทรัพยากรน้ำ: กรณีศึกษาลุ่มน้ำย่อยแม่ศึกในตำบลปางหินฝน ตำบลแม่ศึกและตำบลช่างเคิ่ง
อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2543). นิเวศวิทยาการเมืองการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย: โครงการ
เขื่อนแก่งเสือเต้น. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และ
ความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). วาทกรรมพัฒนาในสังคม. วารสารร่วมทุกข์, 24(1), 21-27.
- ฐิติรัตน์ ยะอนันต์. (2563). สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 กับ
ตัวอย่างการละเมิดสิทธิชุมชนในปัจจุบัน. วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์, 10(1), 1-40.
- ณัฐพงศ์ จิตรนรินทร์. (2546). ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม : มุมมองความคิดด้านสิ่งแวดล้อม
และนิเวศวิทยาการเมือง. วารสารปาริชาติ, 16(1), 36-45.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2542). เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 8 : 1999 จุดเปลี่ยนแห่ง
ยุคสมัย : จากโลกาภิวัตน์สู่ชุมชน. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์. (2561). วาระเขียวและความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับที่ดิน : สถานะ
ความรู้หลังปี 2543. วารสารพัฒนศาสตร์, 1(1), 54-96.
- ณัฐวรรณ ธรรมวัชรกร. (2555). ผลสำเร็จด้านการยอมรับของประชาชน ต่อการจัดระบบปล่อยทิ้ง
อากาศเสียจากปล่องโรงไฟฟ้าแม่เมาะ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยสยาม.
- ไทยพับลิก้า (2561). วิเคราะห์เปรียบเทียบ พ.ร.บ. แร่ 2560 มีอะไรใหม่. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.
จาก <https://thaipublica.org/2018/11/comparative-analysis-mineral-law-2560/>
- นภลัย ดอนวิจิตร, & ศิวัช ศรีโกกลางกุล. (2564). การเคลื่อนไหวของเครือข่ายภาคประชาชนในการ
ตอบโต้ละเมิดสิทธิของประชาชนโดยรัฐ: กรณีการสัมปทานเหมืองแร่ระเบิดหินอุตสาหกรรม
ในพื้นที่ป่าชุมชนพระพุทธรบาทน้อย-เขาขมิ้น อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี. วารสารสันติ
ศึกษาปริทรรศน์ มจร, 9(5), 1899-1911.

นรเชษฐ ขุนทองเพชร , & นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. (2559). สิทธิชุมชนกับการพิทักษ์เขาควหา. *วารสารหาดใหญ่วิชาการ*, 14(1), 63-77.

นฤมล อรุโณทัย. (2554). *ความเป็นธรรมทางสังคม: สิ่งแวดล้อม ใน การประชุมวิชาการความเป็นธรรมและความไม่เป็นธรรมในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นัฐวุฒิ สิงห์กุล. (2555, 5 มกราคม). เหมือนแร่กับสิทธิชุมชน. *Public Anthropology*. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.

จาก <http://kb.psu.ac.th/psukb/handle/2016/14564>

บริษัทผลิตภัณฑ์และวัสดุก่อสร้าง จำกัด. (ม.ป.ป.). *Cement and Applications ปูนซีเมนต์และการประยุกต์ใช้งาน*. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.

จาก <https://www.cpacacademy.com/index.php?tpid=0149>

บริษัทผลิตภัณฑ์และวัสดุก่อสร้าง จำกัด (ม.ป.ป.). *Cement and Applications ปูนซีเมนต์และการประยุกต์ใช้งาน*. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.

จาก <https://www.cpacacademy.com/index.php?tpid=0149>

บำเพ็ญ ไชยรักษ์. (2561). 23 ปีลพิษที่แม่เมาะ : ความยุติธรรมที่มีอาจุติความตาย. สืบค้น 22 มิถุนายน 2565.

จาก <https://medium.com/@ForestCoinSpace/26-ปีลพิษที่แม่เมาะ-ความยุติธรรมที่มีอาจุติความตาย-6d17599e2a6f>

ประภาส ปันตบแต่ง. (2541). *การเมืองบนท้องถนน: 99 วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกริก

ประภาส ปันตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

ประภาส ปันตบแต่ง , & ฤทธิญา บุญชัย (2551). จากสิทธิมนุษยชน สู่ สิทธิชุมชน : วิวาทะเสรีนิยมกับชุมชนนิยมในสังคมไทย. *ชนเผ่าพื้นเมือง*, 14(1), 8-28.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2543). จาก “นิเวศเศรษฐศาสตร์” สู่ “นิเวศวิทยาการเมือง” (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. (2545). *วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสิน.
- พงศ์เสวก อเนกจรรย์พร, & นวพร ศิริบันเทงศิลป์. (2555). สิทธิชุมชนกับการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย. *วารสารนักบริหาร*, 32(1), 183-189.
- พฤติฐาน ชุมพล. (2550). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พันวัศ สัมพันธ์พานิช , & อรรณวัฒน์ วัฒนวรรณ. (2560). การบริหาร การจัดการทรัพยากรและการทำเหมืองแร่ ตามบริบทของกฎหมายที่เกี่ยวข้อง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิชัย พิฆังค. (2552). ศาลปกครองเชียงใหม่ พิพากษาให้โรงไฟฟ้าแม่เมาะ จ่ายชดเชยชาวบ้านคนละ 246,900 บาทพร้อมดอกเบี้ย. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.
จาก <https://www.dlo.co.th/news/1827>
- เพ็ญญา สงวนทอง. (2560). แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมือง. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 5(2), 95-118.
- มนตรา พงษ์นิล. (2559). การเมืองภาคประชาชนในสังคมไทยก่อนและหลังทศวรรษ 2540: อุดมการณ์ ความสัมพันธ์ต่อรัฐและความเป็นพลเมือง. *วารสารสังคมศาสตร์* 28(1), 155-185.
- มานิตา หนูสวัสดิ์. (2564). การเมืองเรื่องการต่อสู้ (Contentious politics) : พัฒนาการแนวคิดและกรอบการวิเคราะห์ในการศึกษาการต่อสู้ทางการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 17(2), 1-44.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). *ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน* (รายงานผลการวิจัย). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ. (2543). “รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร : บทสำรวจองค์ความรู้”. In *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2547). *นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน*. เชียงใหม่: บริษัทวิทอินดีไซน์ จำกัด.

- ยศ สันตสมบัติ. (2548). *มนุษย์กับวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รงค์ บุญสวยขวัญ. (2542). *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- รัฐกมล ค้อสุวรรณดี. (2558). *การครองอำนาจนำของพรรคการเมืองในพื้นที่ประชาสังคม: ศึกษากรณีพรรคไทยรักไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2544-2554 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เลิศชาย ศิริชัยและคณะ. (2546). *สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้: โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: แชนพอร์ พรินติ้ง.
- วรวลัญช์ ไรจนพล. (2558). *ทุนนิยมผูกขาดครอบครองอำนาจรัฐ. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* บุรพา, 3(1), 131-152.
- วรวิทย์ นพแก้ว. (2561). *นิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยเรื่องการจัดกาพื้นที่ทางวัฒนธรรม “ไร่หมุนเวียน” : ปมปัญหาและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน. วารสารวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์*, 5(1), 367-406.
- วริยา ตัวน้อย. (2562). *นิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยความขัดแย้งและการต่อต้านการทำเหมืองแร่ทองคำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท)*. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วัชรพล พุทธรักษา. (2549). *รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรพล พุทธรักษา. (2557). *บทสำรวจความคิดทางการเมืองของอันโตนิโอ กรัมสกี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมมติ.
- วัฒนา สุกัณธิ์. (2539). *การเปลี่ยนแปลง ปัญหาและทางเลือกของชุมชนประมง : กรณีศึกษาการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนหมู่บ้านดาโต๊ะ อ.ยะหริ่ง จ. ปัตตานี (รายงานการวิจัย)*. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

วิเชียร อันประเสริฐ. (2547). กะเหรี่ยง” กับการจัดการทรัพยากรและการดูแลความเจ็บป่วย. ใน ยศ
สันตสมบัติ (Ed.), *นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน*. เชียงใหม่: บริษัท
วิท อินดิไซน์ จำกัด.

ศรายุทธ ฤทธิพิณ. (2558). จาก คจก.ช่วงรัฐบาลทหาร รสช. สู่ยุคทวงคืนผืนป่า โดยคำสั่ง คสช. ภาค
สอง. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.

จาก <https://ref.codi.or.th/2015-08-04-11-01-52/12869-2015-06-30-11-40-55>

สมชัย ภัทรธนานันท์. (2560). *ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการประท้วงทางการเมือง*
(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อินทนิล.

สมชาย ปรีชาศิลปะกุล. (2557). ความเฟื่องฟูและความตกต่ำของขบวนการสิทธิชุมชน ดิน-น้ำ-ป่า. *วิ
ภาษา*, 2557, 17-23.

สมหมาย ชินนาค. (2549). เชื้อกับความรุนแรง และขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อมของ
ชนพื้นเมืองในจังหวัดรัตนคีรี ประเทศกัมพูชา. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 2(3), 95-125.

สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปาง (2562). *รายงานผลการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่ที่
ขอประทานบัตร*. ลำปาง: สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดลำปาง

สุพรรณิ ไชยอำพร, & สุวิมล พิริยธนาลัย. (2550). ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
จังหวัดปัตตานี. *วารสารพัฒนาสังคม*, 8(1), 135-182.

สุภาวค์ จันทวานิช. (2553). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิดา ธรรมณีนวงศ์. (2543). การเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*,
23(2), 32-54.

เสนห์ จามริก. (2549). *สิทธิมนุษยชนไทยในกระแสโลก (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.

หนังสือพิมพ์ลานนาโพสต์. (2562). *เหมืองโปรงใสทุกขั้นตอน บุนรออนุญาต อุตสาหกรรมเคลียร์ใจ
เปิดเหมืองแม่ทะ*. สืบค้น 18 มิถุนายน 2565.

จาก https://www.lannapost.net/2019/12/blog-post_24.html

อนุดร จำลองกุล. (2549). ศักยภาพการนำถ่านหินมาใช้เป็นเชื้อเพลิง. *Industrial technology
review*, 12(155), 152-159.

- อนุสรณ์ อุณโณ. (2547). ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทยเกษตรกรรมยั่งยืนใน
บริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวม กรณีศึกษาโครงการนำร่องเพื่อพัฒนา
เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานและวัฒนธรรม
การเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อนุก นาคะบุตร. (2536). คนกับดิน ป่า น้ำ จุดเปลี่ยนแปลงความคิด. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการ
ทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อุดม หนูทอง. (2546). กรุงชิง ชุมชนในเขตป่ากับสิทธิชุมชน. In ๒. ศิริชัยและคณะ (Ed.), *สิทธิชุมชน
ท้องถิ่นภาคใต้ โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน:
การศึกษาแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: แชนพอร์
พริ้นติ้ง.
- อุไรวรรณ แสงสร. (2547). ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรและการดูแลความเจ็บป่วยของ “อาซา”.
ใน ยศ สันตสมบัติ (Ed.), *นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน*. เชียงใหม่:
บริษัท วิทอินดีไซน์ จำกัด.
- เอก ตั้งวัฒนา. (2546). *มาร์กซฉบับการ์ตูน*. กรุงเทพฯ: สุขุมการพิมพ์.
- โอฬาร อ่องพะ. (2562). รัฐไทยกับการเมืองของการจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน กรณีแม่แจ่ม
โมเดล: ความคิด การเคลื่อนไหว และนโยบาย (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). พิษณุโลก:
มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- โอฬาร อ่องพะ. (2562). รัฐองค์รวม (Integral State) กับการศึกษาเชิงวิพากษ์ของการจัดการ
ทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน หลังพฤษภาคม 2557. *วารสาร CMU Journal of Law and
Social Science*, 12(2), 64-84.